

Möjliggörare för kriminella nätverk

Om möjliggörare i kommunal, statlig och privat sektor

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till främst regeringen, rättsväsendets myndigheter och brottsförebyggande aktörer, men även allmänheten.

Publikationen finns som pdf på www.bra.se. På begäran kan Brå ta fram ett alternativt format. Frågor om alternativa format skickas till

tillgangligt@bra.se

Vid citat eller användande av tabeller, figurer och diagram ska källan Brå anges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

Författare: Johanna Skinnari, Karolina Hurve och Andrea Monti.

urn:nbn:se:bra-1159
ISSN 1100-6676

© Brottsförebyggande rådet 2024

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post registrator@bra.se, www.bra.se

Möjliggörare för kriminella nätverk

Om möjliggörare i kommunal, statlig och privat sektor

Rapport 2024:2

Förord

Brå har fått i uppdrag av regeringen att genomföra en studie av möjliggörare i legala sektorer som bistår kriminella nätverk. Rapporten ger en bred bild av vilka olika uppgifter möjliggörare utför åt kriminella nätverk, hur deras relationer med motparten i nätverken ser ut, vilka följder deras handlingar får och hur arbetsgivare och andra aktörer kan förebygga och motverka möjliggörare. Rapporten bidrar också till kunskapen om organiserad brottslighet i Sverige.

Studien har genomförts av utredarna Johanna Skinnari (projektledare), Karolina Hurve och Andrea Monti. Utredaren Anna Jonsson har bidragit till studien genom datainsamling och databearbetning, samt tagit fram fördjupade underlag om förebyggande och motverkande åtgärder. Assistenten Tomas Bons har transkriberat intervjuer.

En förutsättning för studiens genomförande har varit att Brå fått tillgång till material från andra myndigheter och hjälp med att rekrytera intervjupersoner. Vi vill därför tacka underrättelseenheten vid Polismyndighetens nationella operativa avdelning (Noa), Kriminalvården, och de avhopparverksamheter som bistått oss i datainsamlingen. Ett särskilt tack riktas till alla intervjupersoner.

Docent i statskunskap vid Uppsala universitet, till vardags verksam som forskare vid Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI), Carina Gunnarson och docent i sociologi Oskar Engdahl (Göteborgs universitet) har vetenskapligt granskat utkast till rapporten och lämnat värdefulla synpunkter. Det är dock Brå som i alla avseenden ansvarar för innehållet i rapporten.

Stockholm i mars 2024

Mattias Larsson
Generaldirektör

Daniel Vesterhav
Enhetschef

Innehållsförteckning

Sammanfattning	7
Vilka uppgifter utför möjliggörare?	7
Hur gör kriminella nätverk för att identifiera, rekrytera och behålla möjliggörare?	8
Vilka följder får möjliggörare för arbetsplatsers verksamheter och arbetsmiljö?.....	10
Hur gör arbetsgivare för att förebygga, upptäcka och hantera möjliggörare?	11
Brås bedömning	12
Inledning	16
Syfte och frågeställningar	17
Centrala begrepp och avgränsningar	17
Metod och material	21
Hur används möjliggörare av kriminella nätverk?	26
Underlätta logistik i den kriminella verksamheten	26
Skapa legitima fasader	29
Gynnsamma tillstånd och beslut.....	33
Bryta mot tystnadsplikten.....	36
Resultat i fokus.....	40
Relationen med möjliggöraren	41
Identifiera en möjliggörare	41
Övertala en möjliggörare	43
Olika typer av möjliggörare.....	47
Upprätthålla relationen med möjliggöraren.....	52
Svårt att sluta som möjliggörare	56
Resultat i fokus.....	58
Arbetsplatsens och andra aktörers åtgärder	60
Påverkan på verksamheter	60
Hur upptäcks möjliggörare?	63
Hantering av uppgifter om möjliggörare	68

Resultat i fokus.....	75
Slutsatser och diskussion.....	77
Kriminell affärsverksamhet som använder legala strukturer.....	77
Möjliggörare som svar på ökat och stärkt arbete mot organiserad brottslighet.....	78
Möjliggörare som utvecklar och diversifierar den kriminella verksamheten.....	78
Möjliggörare kan klara sig undan både arbetsgivare och rättsväsendet	79
Förebyggande och motverkande åtgärder	81
Förbättra kunskapen om risker	81
Minska risken för möjliggörare i verksamheten.....	84
Stärka verksamhetens motståndskraft	89
Referenslista.....	93
Artiklar	100
Bilageförteckning	101
Bilaga 1 Användningsområden för en möjliggörare	102

Sammanfattning

I den här rapporten redovisar Brottsförebyggande rådet (Brå) ett regeringsuppdrag om möjliggörare i legala sektorer som hjälper kriminella nätverk. En möjliggörare är här en person som missbrukar sin anställning eller sitt uppdrag i kommunal, statlig eller privat sektor till förmån för kriminella nätverk. Vår undersökning bygger på analyser av intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden från personer i kriminella nätverk.

Undersökningen bekräftar i stora drag tidigare resultat från svensk och internationell forskning, särskilt i fråga om vilka uppgifter möjliggörare utför. Rapporten presenterar därutöver en bredare och mer samlad bild av svenska förhållanden. Vi kan också tack vare unika data ge en djupare bild av vissa delar som inte beskrivits tidigare.

Vilka uppgifter utför möjliggörare?

Undersökningen talar för att många personer i kriminella nätverk tycks ha ett stort intresse av att ha möjliggörare. Tillgången till dem är begränsad, men det förekommer fall i samtliga undersökta sektorer. Dessa är främst rättsväsendet, flera förvaltningar inom kommuner, bank- och finansbranschen, fastighetsförmedlingar, bolagsbildningar, bokförings- och redovisningstjänster, juridiska tjänster, säkerhets- och bevakningsbranschen, och transportsektorn. De identifierade fallen har sammantaget ägt rum i de flesta av Sveriges regioner. Det är således inte enbart ett storstadsfenomen. Aktiviteten hos de påträffade möjliggörarna varierar stort, från att bistå vid ett fåtal tillfällen under en tämligen begränsad tid, till att långsiktigt och frekvent hjälpa flera personer från olika kriminella nätverk.

Materialet som helhet visar att det finns vissa områden där möjliggörare oftare bistår kriminella nätverk. Det handlar om yrkesroller där kontakterna är täta med kriminella aktörer, där utsattheten för hot och andra påtryckningar är relativt hög eller där lönen tydligt påverkas av antalet kunder som man har. Möjliggörarna förmedlar framför allt information till personen i kriminella nätverk, vilket är i linje med vad tidigare studier visar. Informationen kan vara av vitt skilda slag – känsliga personuppgifter, uppgifter om vad myndigheter eller kommuner vet om det kriminella nätverket eller mer strategisk information om möjliga

brottsupplägg. Informationen kan också gälla varningar och instruktioner till personer i det kriminella nätverket från häktade eller frihetsberövade medlemmar. Sådan information gör att de i förhör kan anpassa sina förklaringar och försvåra utredningar. En viktig observation är att den mest efterfrågade informationen från möjliggöraren inte behöver vara hemlig, utan det är den sammantagna informationen och kunskapen från insidan som gör informationen känslig och användbar för personer i kriminella nätverk.

Övriga uppgifter som möjliggörarna utför är exempelvis att underlätta logistik genom smuggling, transport eller förvaring av illegala varor. Det förekommer även att de skapar legitima fasader genom att ta fram trovärdiga underlag, intyg eller tillhandahåller bolag som används som brottsverktyg, samt identifierar brottsupplägg där verksamheten framstår som legal. I vissa fall är möjliggörare också en förutsättning för hantering av brottsvinster, ett område som har försvårats för de kriminella nätverken i takt med samhällets åtgärder mot penningtvätt. Slutligen fattar vissa möjliggörare även gynnsamma beslut – där de gör avsteg från rutiner vid upphandling eller andra centrala beslut, underlåter att rapportera personer i kriminella nätverk samt underlättar felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen och den privata sektorn.

Vår undersökning visar på en stor variation i komplexiteten på det möjliggörare ombeds att göra. Det handlar om allt ifrån logistikuppgifter som det kriminella nätverket hade kunnat utföra på egen hand eller lära sig, till komplexa uppdrag som inte hade gått att utföra utan en möjliggörare – framför allt att påverka utfallet i vissa beslut och få tillgång till känslig information.

Hur gör kriminella nätverk för att identifiera, rekrytera och behålla möjliggörare?

Personer i kriminella nätverk har olika god förmåga att identifiera, rekrytera och behålla möjliggörare. De flesta personer är begränsade till de kontakter de råkar ha och de tillfällen som uppkommer, men vissa kan uppbygga nya kontakter och skapa gynnsamma tillfällen när möjliggöraren är extra sårbar för övertalning. Oavsett förmåga tycks alla börja i sitt eget och närståendes nätverk och leta efter kontakter med intressanta anställningar eller uppdrag i det legala samhället. Många av de upptäckta fallen rör möjliggörare som är familj eller släkt med personer i kriminella nätverk, men även barndomsvänner och kunder till personer i kriminella

nätverk är vanliga trots att de är mer svårupptäckta. I några fall har parterna mötts genom möjliggörarens sidouppdrag, exempelvis genom bisysslor eller i ideell sektor.

Undersökningen visar att det ger status i kriminella nätverk att ha möjliggörare. Även om informationen som möjliggöraren delar med sig av delas vidare, eller besluten den fattar gynnar flera personer i nätverket, värnar man om sin kontakt. Det innebär att möjliggöraren ofta hålls anonym för de andra i nätverket. Att få det att framstå som en exklusiv relation är också ett sätt att rekrytera möjliggörare på. De mest förslagna bygger relationen över tid, gör roliga saker tillsammans med möjliggöraren eller visar upp en lyxbetonad livsstil. Det kriminella tonas ner eller bagatelliseras, i syfte att ge möjliggöraren en felaktig bild av vilka risker och skador som uppstår om man hjälper till. I vissa fall förekommer smicker eller att man vänder möjliggöraren mot sin arbetsgivare genom att lyfta fram att den inte får ett tillräckligt erkännande på arbetsplatsen i relation till dennas förmågor och kompetens.

Både kvinnor och män kan vara möjliggörare. Motiven och skälen till att man blir möjliggörare kan variera. I undersökningen identifieras fyra olika typer av möjliggörare: manipulerade, upparbetade, affärsmässiga och placerade. De manipulerade möjliggörarna är inte ens alltid medvetna om att de hjälper personer i kriminella nätverk. De försöker ofta göra gott, men luras till att bistå. Dessa arbetar ofta i klientnära yrken som i Kriminalvården eller socialtjänsten. De upparbetade möjliggörarna är den största kategorin i materialet. De har fått sitt arbete utan några planer på att bli möjliggörare, men kontaktas som en följd av var de arbetar.

De affärsmässiga möjliggörarna tar mutor eller arvoden för att hjälpa till och är ytterst medvetna om vad de gör. Här är det vanligast med flera olika uppdragsgivare, ibland hos flera olika kriminella nätverk. Även om mycket talar för att man vill ha en exklusiv relation med sin möjliggörare tolereras att den även hjälper andra, särskilt om möjliggöraren har ovanlig kunskap som kan utvidga nätverkets kriminella affärsverksamhet eller påverka påföljder eller andra sanktioner. Slutligen har de placerade möjliggörarna, som i vissa tidigare studier kallas infiltratörer, förmåtts eller i ovanliga fall erbjudit sig att söka ett arbete eller uppdrag för att bli möjliggörare. De är sällan direkta medlemmar i nätverken, utan återfinns i dess utkant eller bland nära kontakter till personer i nätverken (familj, nära släkt, barndomsvänner).

I synnerhet manipulerade och upparbetade möjliggörare har ojämlika relationer med personen i det kriminella nätverket. Den senare bestämmer och styr, även om det åtminstone till en början ofta framstår som en trevlig, vänskaplig relation. För att upprätthålla relationen förekommer det att personen i ett kriminellt nätverk lägger ut regelbundna uppdrag och har tät kontakt med möjliggöraren.

Undersökningen ger en bild av att det är svårt för möjliggörare att sluta – i synnerhet för sådana som inte hade en nära relation med personen i det kriminella nätverket sedan innan. Hot och andra påtryckningar förekommer, i synnerhet om att avslöja möjliggöraren för arbetsgivaren. Det kriminella nätverkets skrämselfkapital gör det också svårt att säga nej när man väl blivit möjliggörare.

Vilka följder får möjliggörare för arbetsplatsers verksamheter och arbetsmiljö?

Möjliggörarens handlingar kan underlätta, effektivisera och diversifiera den kriminella affärsverksamheten, vilket gör att fler personer riskerar att drabbas av brott. De kan också bidra till att upptäcktsrisken minskar, vilket innebär att brottsligheten kan pågå under längre tid. Därutöver kan agerandet få allvarliga följder för verksamheter där möjliggörarna arbetar. I undersökningen ingår fall där felaktiga beslut tagits och hemliga personuppgifter lämnats ut, vilket påverkat flera verksamheters förutsättningar att utföra sina uppdrag. De allvarligaste skadorna ser vi inom rättsväsendet och socialtjänsten, där brottsoffer och utsatta människor drabbats, och rättssäkerhet och det så kallade samhällskontraktet ytterst hotats.

Även om de upptäckta fallen är få kan de sprida en osäkerhet om det går att lita på den aktuella verksamheten, och skadorna på verksamhetens förtroende kan därmed bli större än de omedelbara ekonomiska skadorna. I synnerhet offentlig verksamhet bygger på att medborgarna har förtroende för verksamheten. Det gäller även att samverkande aktörer i offentlig och privat sektor har förtroende för varandra. Annars finns det risk för att enstaka upptäckta fall med allvarliga konsekvenser minskar viljan att dela information. Slutligen påverkas även arbetsmiljön negativt. Intervjuerna illustrerar hur misstro och oro bland kollegor och chefer kan bli en följd av en möjliggörarens handlingar.

Hur gör arbetsgivare för att förebygga, upptäcka och hantera möjliggörare?

Studien visar att det är svårt för arbetsgivare att upptäcka och utreda möjliggörare. Arbetsgivarnas erfarenhet och mandat att utreda varierar, från arbetsgivare inom rättsväsendet som har stora möjligheter, till mindre kommuner som sällan har utsedda funktioner för sådant. I privat sektor varierar möjligheterna att utreda mycket, beroende på verksamhetens karaktär, storleken på företaget etc.

Vissa intervjupersoner önskar utökade befogenheter för att göra bakgrundskontroller vid rekrytering och under en anställning. Andra tvivlar på kontrollernas träffsäkerhet. Däremot är många intervjupersoner eniga om vikten av att följa rutinerna vid rekrytering, med särskilt fokus på att ställa rätt frågor vid intervjuer, noggrann referenstagning och cv-granskning. Syftet är att kartlägga sårbarheter, men dessa förändras även under anställningens gång. Resultaten tyder dessutom på att många möjliggörare kontaktas med förfrågningar från kriminella nätverk efter att de har anställts.

Det är sällan möjliggöraren själv som berättar om sin situation och sina handlingar för arbetsgivaren. Vanligare tycks det vara att kollegor eller närmaste chef reagerar, och för informationen vidare internt. Arbetsgivare är dessutom olika mottagliga för signaler om fel, och i vissa fall beskriver intervjupersoner att de själva fått driva på och vara jobbiga, för att få gehör för att signalerna bör utredas vidare. Större och mer erfarna arbetsgivare kan ha högre beredskap och etablerade system för att upptäcka nya fall av oegentligheter, däribland möjliggörare. Det handlar ofta om att övervaka eller göra sökningar i transaktionsflöden, dataloggar eller gå igenom flaggningar av olika typer av onormalt handlande i verksamhetssystemen. Dessa arbetsgivare kan även ha tydligare kanaler för tips, både internt och externt. Även rättsväsendet kan tipsa om ärenden eller anställdas misstänkta kontakter med kriminella nätverk som de upptäckt i sitt arbete.

Med vissa undantag från rättsväsendet, storbanker och andra aktörer med etablerade internutredningsfunktioner och god datatillgång, har arbetsgivare över lag svårt att utreda tips och signaler om möjliggörare. Utredningsmandaten finns i stället hos brottsutredande myndigheter, men en anmälan dit görs inte alltid. Därutöver är det inte säkert att en förundersökning inleds, utan ärendet tycks ofta prioriteras bort till förmån för grövre brott. Förutsättningarna för att en brottsutredning inleds tycks

vara bättre om man tagit en informell förhandskontakt med polisen och diskuterat ärendet. **I frånvaron av brottsutredning hanteras ärenden med möjliggörare ofta arbetsrättsligt genom att säga upp eller köpa ut personen.** För vissa yrkesgrupper finns samfund, licenseringstjänster och disciplinnämnder som kan vidta kraftfulla åtgärder, särskilt när yrkesverksamma brutit mot gällande förhållningsätt och regelverk. Över lag har de små utredningsfunktioner och är beroende av tips inifrån sin bransch eller från rättsväsendet. De kan kräva rättelser, eller stänga ute personer från yrket.

Brås bedömning

Studien visar att det är få fall som utreds närmare av rättsväsendet. **Arbetsgivarnas utredningar är ofta mer avgränsade än brottsutredningar, vilket medför att det många gånger saknas information om vad som hänt och vilka som varit involverade.** Brå bedömer att det är särskilt allvarligt eftersom de krypterade chattmeddelandena talar för att möjliggörarna spelar en viktig roll för de kriminella nätverk som de bistår. Det handlar dels om en bättre förmåga att anpassa sig till myndigheters och kommuners utvidgade kontroll- och utredningsmöjligheter och stärkta samverkan, dels om att kunna utveckla och diversifiera sin kriminella affärsverksamhet. Chattmeddelandena indikerar också att inslaget av mutor och betalning till möjliggörarna är större än vad man tidigare trott.

Brå bedömer att det är viktigt att arbetsgivarnas motåtgärder inte bidrar till illojalitet, genom ineffektiva åtgärder eller kontroller som slår snett och skapar misstro. Det eftersom personerna i de kriminella nätverken försöker skapa illojalitet hos de anställda och de uppdragstagare som de försöker rekrytera som möjliggörare. Det är också viktigt att arbetsgivaren kommunicerar och förklarar de förebyggande och motverkande strategier som vidtas.

Beslutsfattare behöver tydliggöra reglerna och utvidga arbetsgivares utredningsmöjligheter

Det råder i dag viss osäkerhet om hur arbetsgivare får utreda interna oegentligheter inklusive möjliggörare. Det gäller även om, **när och i vilken utsträckning bakgrundskontroller får användas mot hela personalgrupper eller befintligt anställda.** En del av otydligheten hänger samman med att **arbetsgivarna inte gjort tydliga riskanalyser för sin verksamhet, som tar upp risker för möjliggörare och möjliga skador för verksamheten.** Kontrollerna behöver även vägas mot andra verksamhetsaspekter, som kostnad och

effektivitet. Resultaten av undersökningen illustrerar att det är svårt att veta hur personlig integritet ska värderas mot samhällsintresset i dessa frågor. Dessa bedömningar styr både användningsområdet och omfattningen av bakgrundskontroller. Resultaten talar också för att det kan behövas utvidgade möjligheter för arbetsgivare att säkra bevis. Det handlar exempelvis om att analysera loggar eller göra analyser av innehåll på arbetsgivarens egna verktyg – datorer och telefoner – som disponerats av personer som misstänks vara möjliggörare.

Undersökningen visar att arbetsgivarna har förhållandevis goda möjligheter att utreda och agera mot möjliggörare som är placerade i säkerhetsklass. Det är väsentligt svårare mot arbetstagare som inte är det. Många av möjliggörarna i vår undersökning har inte haft säkerhetsklassade befattningar, men ändå hanterat stora mängder känslig information eller varit rapporteringspliktiga verksamhetsutövare enligt penningtvättslagen – det vill säga ålagts ett kontrollansvar, som används inte minst i bekämpningen av organiserad brottslighet. Brå bedömer att det kan finnas ett behov av bakgrundskontroller och uppföljning av vissa yrkesroller där det i dag inte tycks vara tillåtet. Det gäller framför allt vissa personer med särskilt skyddsvärda uppdrag i offentlig sektor, även om de inte nödvändigtvis behöver lika utförligt skydd som de med säkerhetsklassade befattningar.

Av undersökningen framgår det även att vissa arbetsgivares intresse och benägenhet att polisanmäla misstänkta brott är låg. För vissa brott som möjliggörare ofta gör sig skyldiga till finns för statlig sektor en anmälningsskyldighet enligt lagen (1994:260) om offentlig anställning. Kommunal sektor omfattas dock inte, men utifrån våra resultat borde möjliggörare inom den här sektorn i lika stor utsträckning anmälas och utredas.

Arbetsgivare måste angripa möjliggörarfrågan med ett verksamhetsperspektiv

För arbetsgivare är det viktigt att ha beaktat kriminella nätverks (och andra aktörers) intresse av möjliggörare i sin risk- eller säkerhetsskyddsanalys. De risker som identifieras behöver kopplas till typer av befattningar, och omsättas i kravprofiler för nya tjänster och uppdragsbeskrivningar. Riskbedömningen bör styra vilka behörigheter som funktionerna ges, både i fysiska lokaler och i informationssystem. Genom att reducera onödig

tillgång till känslig eller strategisk information genom åtkomstbegränsning minskar tillfällena att bli möjliggörare.

Det är också viktigt att chefer inom verksamheten, HR- och säkerhetsfunktionerna samarbetar. Inom verksamheten finns ofta bäst kunskap om riskfyllda moment i arbetet och om de aktuella arbets- och uppdragstagarna. Inom säkerhetsfunktionen finns i stället ofta ett kunskapsövertag när det gäller kriminella nätverk, hur man analyserar säkerhetsrisker och kontakter för att stämma av frågor med polisen. HR-funktionen har å sin sida interna experter när det gäller rekrytering, arbetsrätt och hur personalfrågor ska hanteras av arbetsgivaren.

För att identifiera relevanta förebyggande åtgärder och hantera upptäckta möjliggörare behöver den samlade kompetensen som finns inom HR och säkerhetsfunktionerna användas för att utforma relevanta frågor vid anställningsintervjuer, medarbetarsamtal och på arbetsplatsträffar. Ibland har de olika syn på risker, och för att få en gemensam förståelse och nå resultat behöver de diskutera konkreta åtgärder och lämpligen utgå från konkreta (eventuellt hypotetiska) fall. Här är det viktigt att ha ett utbyte med andra verksamheter av liknande slag. Om det upplevs vara känsligt att dela egna fall kan man till exempel utgå från ärenden som uppmärksammats i media och översätta dessa till den egna verksamheten. Syftet ska vara att identifiera risker i verksamheten och vidta förebyggande åtgärder, samt vässa sin förmåga att upptäcka och utreda möjliggörare utifrån de verktyg den aktuella verksamheten har.

Att utreda fler möjliggörare är viktigt således inte enbart för att deras handlingar ska mötas av konsekvenser från arbetsgivarna, rättsväsendet eller yrkesspecifika samfund och deras disciplinnämnder. Det är också ett sätt att få större kunskap om den totala verktygslådan – om arbetsgivaren inte bedöms kunna fortsätta utredningen kanske rättsväsendet kan det eller omvänt. Om en utredning avslöjar brister som kanske inte är brottsliga kan de ändå medföra att personen förlorar sin auktorisation eller licens, bara informationen lämnas vidare till rätt aktör. För arbetsplatsen handlar det också om att identifiera risker som kan åtgärdas på både kort och lång sikt.

Trots noggranna rutiner vid rekrytering och andra förebyggande åtgärder finns en risk att vissa anställda blir sårbara för kriminella nätverk under sin anställning. Här är kollegor och närmaste chef oumbärliga i att upptäcka sårbarheter eller uppmärksamma otillbörliga kontakter med kriminella nätverk. Att arbeta för ett nära ledarskap och en arbetsplats präglad av

psykologisk trygghet är viktiga åtgärder för att fånga upp signaler innan möjliggöraren gjort sig skyldig till brott eller överträdelser som leder till arbetsrättsliga åtgärder. Vilka tänkbara förebyggande och motverkande åtgärder som kan vidtas beskrivs i större detalj i rapportens sista kapitel, Förebyggande och motverkande åtgärder.

Inledning

Den här rapporten handlar om möjliggörare, vilket är personer som genom sin anställning eller sitt uppdrag i det legala samhället hjälper kriminella nätverk. Fenomenet har uppmärksammats alltmer av svenska myndigheter (Polismyndigheten 2017, Polismyndigheten 2023). Flera allvarliga fall har upptäckts och beskrivits i media, där bland annat anställda inom olika delar av rättsväsendet läckt information eller på andra sätt försvårat brottsutredningar (exempelvis Aftonbladet 2023, Dagens Nyheter 2023, Expressen 2023, Sveriges Radio 2023). Dessutom har bankanställda och mäklare misstänkts bistå i penningtvätt och bedrägerier.

Möjliggörarna missbrukar sin ställning i kommuner, på myndigheter eller i näringslivet till förmån för kriminella nätverk, vilket riskerar att skada den aktuella verksamheten. Särskilt allvarliga risker finns vid ett systematiskt utnyttjande över tid, och när kriminella nätverk eller individer i dessa nätverk gynnas. Brå har tidigare undersökt anställda på utbetalande, kontrollerande och rättsvårdande myndigheter, som genom sin roll ”på insidan” bistått ekonomisk och organiserad brottslighet (Brå 2014:4). Brå konstaterade att den typen av korruption är ovanlig men allvarlig, eftersom den skadar myndigheters verksamhet, samarbetet mellan dem och förtroendet hos medborgarna.

Svenska institutioner har konstaterats vara sårbara för infiltration av kriminella aktörer (Gunnarson 2023, jfr Brå 2014:4). Forskning från Sverige och andra europeiska länder visar att kriminella nätverk använder personer inom legala sektorer för att underlätta brottslighet, genomföra brott, undgå upptäckt, undgå eller påverka straff eller andra åtgärder samt för att omsätta brottsvinster (Brå 2014:4, Soudijn 2012, Levi 2020, Klemans 2008, Savona, Riccardi och Berlusconi 2016, Brå 2016:10, Transcrime 2018, Johansen 1996, Winter m.fl. 2017, Sergi och Vannucci 2022, Gounev och Ruggiero 2012, se även SOCTA 2021, Polismyndigheten 2017).

Få svenska och utländska studier fokuserar dock på möjliggöraren. De som genomförts är oftast inriktade på maffiagrupperingar, vissa specialiserade yrkesgrupper som bistår vid penningtvätt eller bolagsbildning och ibland fallstudier av enstaka eller en liten grupp möjliggörare (Sergi och Vannucci 2022, Levi 2022, Kramer m.fl. 2023). I en forskningsöversikt betonas också att forskningen är mycket begränsad i fråga om organiserad brottslighets

påverkan på stat och kommuner i Sverige (Gunnarson 2023). Särskilt utforskat är frågor kopplade till korruption och infiltration. Dessa företeelser sker ofta i det fördolda och är svåra att undersöka och bevisa.

Syfte och frågeställningar

Som konstaterats här i inledningen finns en rad uppmärksammade fall av möjliggörare och vissa avgränsade studier, ofta av sådana särskilt uppmärksammade fall. Däremot saknas en studie som sätter möjliggörare i centrum och ger en samlad bild av fenomenet, tillsammans med förebyggande och motverkande åtgärder. Genom att samla fall från flera legala sektorer – kommuner, myndigheter och privat sektor – ges i den här rapporten en bredare bild än vad som varit möjligt i den tidigare forskningen.

Mot bakgrund av behovet att studera möjliggörare, och för att kunna ”fördjupa och komplettera bilden av svensk organiserad brottslighet” fick Brå i uppdrag av regeringen att studera deras ”roll och funktion för brottslig verksamhet som begås av kriminella nätverk. ... I uppdraget ingår att identifiera och lämna förslag på förebyggande och motverkande åtgärder.” (Ju2023/01510).

Följande frågeställningar ska besvaras:

- På vilka olika sätt används möjliggörare?
- Hur gör kriminella nätverk för att identifiera, rekrytera och behålla möjliggörare?
- Vilka följder får möjliggörare för arbetsplatsers verksamhet och arbetsmiljö?
- Hur kan arbetsgivare förebygga, upptäcka och hantera att anställda eller uppdragstagare i deras verksamheter bistår kriminella nätverk?

Centrala begrepp och avgränsningar

I det här avsnittet diskuteras och motiveras valen av begreppen möjliggörare och kriminella nätverk.

Varför vi valt begreppet möjliggörare

Mojliggörare är ett begrepp som sedan 2010-talet kommit att användas i myndighetsrapporter. Från början avsågs främst specialister som bistod i ekonomisk brottslighet (Polismyndigheten 2017). I den tidigare

internationella forskningen används framför allt enablers och facilitators, men även gatekeepers (se t.ex. Levi 2021, Levi 2022, Kramer m.fl. 2023, Morgan och Dowling 2021). Numera används möjliggörare mer extensivt och kan ibland inkludera alla som inte direkt ingår i kriminella nätverk, men hjälper dem.

I den här studien avgränsas begreppet möjliggörare till en individ som använder sitt yrke eller sin arbets- eller uppdragsgivares lokaler, fordon eller mandat för att hjälpa personer i kriminella nätverk. Det innebär att det ofta finns en legal arbetsgivare eller uppdragsgivare som kan vidta åtgärder för att förebygga, upptäcka eller förhindra att personer agerar möjliggörare. Det innebär också att både anställda och uppdragstagare – t.ex. förtroendevalda eller konsulter – omfattas.

I studien ingår även egenföretagare i branscher där det finns en tydlig branschetisk kod som en möjliggörare per definition bryter mot, och yrkesspecifika samfund med disciplinnämnder som kan agera mot personen. Två exempel är vissa revisorer och mäklare. Att de är just egenföretagare är snarare en effekt av dessa branschers organisering, och hade de utfört motsvarande handlingar i andra branscher skulle de i större utsträckning varit anställda. För att inte missa möjliggörare i vissa för undersökningen centrala branscher, till följd av branschens organisering i mindre företag, inkluderas dessa i undersökningen.

Vid sidan av dem vi inkluderar i begreppet möjliggörare nämner några intervjupersoner medarbetare som ofrivilligt, vid enstaka tillfällen, av rädsla *underlåter* att fatta beslut eller fattar *felaktiga* beslut. Dessa fall exkluderas från undersökningen, eftersom varken övertalning eller långsiktig påverkan skett från någon i ett kriminellt nätverk. De kan i det enskilda fallet vara svåra att skilja från möjliggörare, eftersom de i en utredning kan försvara sina handlingar på ett likartat sätt (engångshändelse, vågade inte neka att hjälpa personen i ett kriminellt nätverk). Båda gruppernas agerande kan få lika allvarliga konsekvenser i enskilda fall. En i teorin tydlig skiljelinje är dock att möjliggörarna har mer långsiktig kontakt med personer i kriminella nätverk, och att konsekvenserna därmed också blir mer långtgående.

Avgränsningen till anställda och uppdragstagare innebär att vi exkluderar det man ibland kallar gröna personer, det vill säga privatpersoner som saknar brottsregister och har legala inkomster. På sin fritid gömmer de pengar eller illegala varor i sin bostad, är målvakter i företagsstyrelser utan

inblick i verksamheten eller står på andras bankkonton etc. Vi exkluderar även företag som bildas, eller till sitt ägande och förvaltande övertas av personer i kriminella nätverk för att användas vid brottslig verksamhet. Det har belysts i andra studier, inte minst med begreppet infiltration av företag och legala marknader (Savona, Riccardi och Berlusconi 2016, Transcrime 2018, Brå 2016:10).

Den tidigare forskningen om kriminella nätverk inkluderar vissa typer av möjliggörare, men använder andra begrepp som infiltration och korruption. Eftersom infiltration även inkluderar andra fall där kriminella nätverk kontrollerar centrala beslutsprocesser i företag, oftast genom att äga hela företaget, har vi valt att endast använda begreppet möjliggörare, som har ett tydligare fokus på en individ som agerar (jfr Transcrime 2018, Brå 2016:10, Polismyndigheten 2021b). Ett illustrativt exempel är att ett växlingskontor som drivs av ett kriminellt nätverk för att kunna genomföra misstänkta transaktioner exkluderas, medan vi skulle inkludera fall med en anställd på ett växlingskontor som i strid med arbetsgivarens vilja släpper igenom transaktioner från kriminella nätverk. Mycket av det möjliggörare gör är korruption i vid mening, det vill säga att utnyttja den makt man får genom sin yrkesmässiga ställning för att gynna sig själv eller någon annan. Vissa möjliggörare utsätts dock även för press och hot, och agerar för att inte drabbas av negativa konsekvenser, vilket innebär att korruptionsbegreppet blir för smalt. Därför undviker vi det i rapporten.

Begreppen möjliggörare och insiders används synonymt i regeringsuppdragets direktiv. I rapporten har vi valt att endast använda möjliggörare till följd av att insiders riskerar att föra associationerna till insiderbrott där personer använt så kallad kurspåverkande information för att göra vinster på aktiemarknaden.

Varför vi valt begreppet kriminella nätverk

Rapporten avgränsas till att handla om möjliggörare som hjälper personer i kriminella nätverk, antingen genom att stärka individen inom nätverket eller genom att bistå den kriminella verksamheten. Även om handlingarna primärt gynnar en individ, har det ofta i vart fall indirekt betydelse för nätverket i stort. Det innebär att vi exkluderar fall där möjliggörare hjälper enskilda personer utan koppling till kriminella nätverk.

I materialet till den här studien framgår inte alltid vilken typ av nätverk eller specifik kriminell affärsverksamhet som gynnats av möjliggöraren. Det finns dock fall där aktörer identifierats av exempelvis rättsväsendet, eller

beskrivs av intervjupersoner med personlig erfarenhet från kriminella nätverk. Där framgår att möjliggörare används av olika typer av nätverk. Nätverken formeras ofta kring några ledande individer med sociala band till varandra (Brå 2021:10, jfr Brå 2019:3, Brå 2016:12). De kan utgå ifrån kompisgäng, familje- och släktband eller delad etnisk tillhörighet. Även mc-gäng förekommer. Vissa nätverk har en tydlig lokal förankring i en svensk förort, andra är mer geografiskt spridda, ytterligare några har en bas i utlandet men bedriver brottslig verksamhet i Sverige. De nätverk som framträder i undersökningen har använt möjliggörare i Skåne i söder, Västerbotten i norr, Värmland i väster och Uppland i öster. De är således verksamma över stora delar av landet.

Den kriminella affärsverksamhet som bistås inkluderar en mängd olika marknader som narkotika, bedrägerier, organiserade stölder samt ekonomisk brottslighet såsom skatte- och bokföringsbrott, bidragsbrott och andra välfärdsbrott. Liknande typer av nätverk och verksamheter har noterats i den tidigare refererade forskningen om möjliggörare. Vid sidan av att de kriminella nätverken begår grova och storskaliga brott med allvarliga samhällskonsekvenser har de i allmänhet ett högt skrämsekäpital (Brå 2016:12, Brå 2019:10, SOU 2021:35). Skrämsekäpital är den upplevda våldskapacitet som omgivningen tillskriver en enhet, t.ex. ett kriminellt nätverk, och som i sin tur kan ge upphov till rädsla för nätverket (Brå 2016:12).

Både begreppen kriminella nätverk och organiserad brottslighet används i uppdragstexten. Det finns ingen konsensus kring definitionen av dessa begrepp, men återkommande när de används i tidigare myndighetsrapporter och forskning är att åtminstone delar av EU:s definition av organiserad brottslighet inkluderas (Europeiska unionens råd 2000, jfr t.ex. SOU 2011:80, Polismyndigheten 2019, SOU 2021:35, Brå 2023:13, Brå 2016:12 Polismyndigheten 2017, Polismyndigheten 2021b). Den definitionen innehåller kriterier för vad som ska vara uppfyllt för att en gruppering ska inkluderas i begreppet organiserad brottslighet. Tonvikten på de olika kriterierna kan skilja sig åt, men återkommande är att minst tre personer tillsammans återkommande begår allvarlig vinstdrivande brottslighet, ofta i en hierarkisk organisation med kapacitet till våld, hot och korruption. Det förutsätter en viss långsiktighet, dignitet och volym. Även företagsanvändning och penningtvätt lyfts ofta.

Vi har valt att huvudsakligen använda begreppet kriminella nätverk i rapporten. Nätverksbegreppet används ofta bredare i forskningen och

riktar blicken mot nätverkets alla delar, inklusive kontakter utanför, med exempelvis möjliggörare (se vidare Gunnarson 2023, jfr Kramer m.fl. 2023). Begreppet omfattar även uttryckligen mer tillfälliga konstellationer, vilket ofta skiljer det från begreppet organiserad brottslighet, som ibland används för tydligare kriminella organisationer (jfr Brå 2016:12, Ruggiero 2012).

Metod och material

Genom andras och Brås egna forskning samt rapporter från rättsväsendet har vi identifierat olika användningsområden för möjliggörare. Dessa har sammanställts i en modell som återfinns i bilaga 1. Bilden från tidigare forskning har förhållits till våra egna data för att se vad som bekräftar, kompletterar eller förändrar bilden. Med andra ord utgår vi från vår sammanställning av tidigare kunskap och bygger vidare på den utifrån ny och delvis unik empiri. Empirin består av semistrukturerade intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden. Nedan presenteras respektive underlag mer ingående. Avsnittet avslutas med en diskussion om styrkor och svagheter i materialet.

Intervjuer

Intervjuer utgör det huvudsakliga materialet för att besvara frågeställningarna. Totalt har 93 personer intervjuats vid 66 intervjutillfällen. Merparten av intervjupersonerna arbetar antingen med att upptäcka, utreda och hantera interna oegentligheter eller brottslighet. Till detta kommer personer som är involverade i rättsprocessen. Intervjupersonerna fördelar sig på följande sätt efter vilken sektor de arbetar i: kommuner (18 stycken), myndigheter (34 stycken) eller i privat sektor (36 stycken). Siffran inkluderar också 5 personer som av sig själva eller av rättsväsendet definierats som delaktiga i kriminella nätverk; härfter i rapporten kallar vi dem som grupp personer med koppling till kriminella nätverk.

Merparten av intervjupersonerna i kommuner arbetar nära sin kommunledning i olika utredande och granskande funktioner. Deras erfarenheter täcker dock flera olika kommunala förvaltningar och bolag. Myndighetspersonerna arbetar inom rättsväsendet eller på myndigheter som ingår i samverkan mot organiserad brottslighet. Intervjupersonerna i privat sektor arbetar med säkerhet, bevakning, internutredning eller transaktionsövervakning inom banker, fastighetsförmedling, brottmål, revision, bakgrundskontroller eller i yrkesspecifika samfund och

disciplinnämnder. Vissa intervjupersoner har bytt bransch eller gått mellan kommunal, statlig och privat sektor de senaste åren, och berättar därmed om exempel från olika arbetsgivare. Vi har även intervjuat experter inom bolagsbildning, finans-, kredit- och värdepappersmarknaderna. Vissa intervjuer har gjorts på plats, andra via telefon eller digitala möten.

Samtliga intervjuer har kretsat kring följande teman: vad kriminella nätverk använder möjliggörare till, vilka möjliggörarna är och hur relationen till kriminella nätverk ser ut, samt vad arbetsgivarna och andra aktörer kan göra för att förebygga, upptäcka och utreda misstänkta fall. Intervjuerna med personerna med koppling till kriminella nätverk har fokuserat på de första två temana. Intervjuerna har i de allra flesta fall spelats in och sedan skrivits ut. Om intervjupersonen inte velat bli inspelad har anteckningar tagits och renskrivits i nära anslutning till intervjutillfället. Utskrifterna och anteckningarna har sedan kodats efter ett kodschema, som följer rapportens disposition. De utdrag ur intervjuerna som redovisas i rapporten har anonymiserats och bearbetats från tal- till skriftspråk.

Ärenden

Det har inte varit möjligt att identifiera ärenden genom att utgå från vissa brottskoder. Att identifiera fall med möjliggörare är svårt, eftersom de sällan utreds och kan innefatta en stor mängd olika brottsrubriceringar. Dessutom kan vissa handlingar vara till nytta för kriminella nätverk utan att utgöra brott, exempelvis rådgivning av mer generell karaktär (se nästa kapitel för exempel). Ärendena har därför i stället tagits fram av personer inom rättsväsendet, identifierats genom sökningar i rättsdatabaser och i media. Vi har också genom sökord letat efter relevanta ärenden bland publicerade beslut från disciplinnämnder. De aktuella disciplinnämnderna är Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd (HSAN), Advokatsamfundets disciplinnämnd, Swedsecs disciplinnämnd, Revisorsinspektionens tillsynsnämnd och Fastighetsmäklarinspektionens disciplinnämnd. Sökorden som användes baserades på hur tidigare forskning beskriver möjliggörarens handlingar, och var bland annat: restriktioner, enrumsprivilegiet, tystnadsplikt, intressekonflikt, penningtvätt, fiktiva transaktioner, otillåtna överföringar och klientmedelskonto. Sedan har en manuell granskning av ärendena gjorts för att avgöra vilka som skulle kunna vara relevanta för studien.

Vi har analyserat 148 ärenden av mycket olika karaktär. De är förundersökningar, domar, disciplinärenden, internutredningar och tillsynsärenden. De allra flesta ärendena är från de senaste fem åren, men handlingarna ligger i vissa fall längre tillbaka i tiden. Hälften av ärendena inkluderar enbart handlingar som ägt rum de senaste fem åren.

Ärendena kan delas in i två kategorier:

- 1) 44 ärenden där det framgår att en anställd eller uppdragstagare bistått minst en person i ett kriminellt nätverk.
- 2) 104 ärenden där det framgår att en anställd eller uppdragstagare frångått rutiner eller regler på ett sätt som kan gynna en annan part, och där det är möjligt, men inte klarlagt att parten tillhör ett kriminellt nätverk. Det som fått oss att bedöma att ärendet kan ha koppling till kriminella nätverk är att det framgår att större volymer pengar från brott hanterats eller att personen som gynnas misstänks eller nyligen dömts för grov vinstdrivande brottslighet eller våldsbrottslighet.

Ärendena kommer från stora delar av Sverige. Enbart de 44 ärenden vi är säkra på gäller en möjliggörare som hjälpt kriminella nätverk, berör händelser på minst 16 olika orter (8 ärenden är avidentifierade, vilket innebär att namn och ort inte framgår).

Ärendena har kodats efter ett kodschema med frågor om t.ex. vad handlingen gällde, vad personen genom sin yrkesroll kunnat hjälpa till med, vem den har hjälpt, hur relationen såg ut, om det förekommit påtryckningar eller mutor, hur ärendet upptäcktes och vilka åtgärder som vidtagits mot personen.

Krypterade chattmeddelanden

Vi har även analyserat krypterade chattmeddelanden för perioderna 2019–2021, som tillhandahållits av Polismyndigheten. Merparten av meddelandena har varit på svenska och utgör kommunikation mellan personer med kopplingar till kriminella nätverk. Vi har genomfört sökningar i materialet utifrån två principer. Den första har utgått från sökord, den andra har utgått från användare. I den första, den sökordsbaserade, har vi sökt på yrkesroller och verksamheter som förekommer i tidigare forskning och övriga material. Vi har också sökt på ord som fångar upp vad kriminella nätverk efterfrågar från möjliggörare, t.ex. penningtvätt, bolån, bitcoin, klientmedelskonto, förvaring och olika

bolagstermer. Sökorden har identifierat delar av chattkonversationer som handlar om eller genomförs med möjliggörare.

I nästa steg har vi utgått från användare av chattar, som har identifierats av polisen. Dessa användare tillhör ledarskikt i flera olika typer av nätverk eller är själva möjliggörare. Användarna har identifierats i studien genom: a) förundersökningar, domar och intervjuer, och b) sökorden i det första steget. Totalt har drygt 30 användares konversationer sonderats, varav 12 användare tydligt pratade om möjliggörare och deras handlingar.

Kodschemat har varit detsamma för både sökorden och användarna, och inkluderar vad möjliggöraren ska göra för nätverket, hur relationen ser ut, om det framgår hur möjliggöraren motiveras att agera, och om åtgärder vidtas för att inte upptäckas. Materialet har framför allt gett inblick i de två förstnämnda frågorna.

Fokusgrupper

Centrala resultat och åtgärder har diskuterats i tre fokusgrupper. Den första bestod av myndighetspersoner i ett regionalt underrättelsecenter, den andra av några experter på arbetsrättsliga frågor och den tredje av underrättelseansvariga för närliggande fokusområden på Polismyndigheten. I fokusgrupperna har diskussioner förts om vissa centrala resultat, och förslag på åtgärder har utvecklats. Det har också varit ett sätt att säkerställa att vi inte missförstått exempelvis centrala regelverk eller arbetssätt.

Materialets förutsättningar

Utmaningen i studien har varit att identifiera ärenden och utsagor om möjliggörarna och deras uppdragsgivare. Genom att använda flera olika material har uppgifter kunnat vägas mot varandra, vilket minskar risken för att enskilda personer eller ett fåtal ärenden styr analysen, eller att vi helt missar viktiga variationer. De övergripande resultaten och slutsatserna bygger på resonemang som förts fram av flera olika typer av intervjupersoner och som stöds av ärenden och krypterade chattmeddelanden. De har också lyfts i fokusgrupperna.

Vissa intervjupersoner är mer insatta eftersom de hanterat flera utredningar om möjliggörare eller själva använt sådana i sin kriminella verksamhet. Vissa ärenden har utretts och dokumenterats mer utförligt. Det handlar framför allt om förundersökningar och domar, eller där det

finns ett disciplinärende tillsammans med en dom. Det här materialet utgör stommen i resultatredovisningen, och ger i stort en likartad bild. Det vinner stöd från övrigt material, som bidrar med data om mer begränsade delar av möjliggörarens handlingar och arbetsgivarens och andras hantering.

Intervjupersonerna med koppling till kriminella nätverk har kunnat fördjupa och förklara aspekter som andra endast nämnt eller som skymtat fram i ärenden. Ofta handlar det om faktorer som inte är avgörande i utredningar, men som är viktiga för att förstå hur möjliggörare används. De krypterade chattmeddelandena är unika eftersom de utgör samtal mellan personer i kriminella nätverk, utan att de är medvetna om att meddelandena kan läsas av andra. Materialet är således opåverkat av intervjuare eller rättsväsendets resurser och prioriteringar. Meddelandena har varit särskilt viktiga eftersom det är tidskrävande och svårt att få kontakt med personer som ingår eller har ingått i kriminella nätverk, som vill och kan prata om möjliggörare.

Disposition

Resultatredovisningen inleds med ett kapitel om hur möjliggörare används av kriminella nätverk. I kapitlet efter beskrivs relationerna mellan möjliggörare och personer ur de kriminella nätverken, med fokus på hur möjliggörarna identifieras, rekryteras och hur relationerna med dem upprätthålls. Det sista resultatkapitlet fokuserar på hur verksamheter och arbetsplatser upptäcker, hanterar och förebygger möjliggörare, men innehåller också resultat om vilka följder möjliggörare får för arbetsplatsen. Rapporten avslutas med slutsatser och diskussion samt ett längre kapitel om förebyggande och motverkande åtgärder.

Hur används möjliggörare av kriminella nätverk?

I det här kapitlet ger vi en övergripande bild av vad möjliggörare gör och vilka behov de fyller för kriminella nätverk. Inledningsvis beskrivs de i relation till kriminell verksamhet som kräver förflyttning och förvaring av illegala varor, sedan i relation till ekonomisk brottslighet och användning av bolag. Nästa avsnitt handlar om möjliggörare som fattar gynnsamma beslut och kapitlet avslutas med ett avsnitt om när möjliggörare läcker känslig information. Kapitlet bygger i huvudsak på intervjuerna, men även på uppgifter från ärenden och krypterade chattmeddelanden.

Underlätta logistik i den kriminella verksamheten

Enligt tidigare forskning omfattar den vanligaste affärsverksamheten för kriminella nätverk hantering av illegala varor och tjänster (Brå 2021:10, SOCTA 2021, Kleemans och Van de Bunt 2008, Kleemans och De Poot 2008, Kleemans och Van Koppen 2020). Det inkluderar exempelvis smuggling och försäljning av narkotika, stöldgods, alkohol, tobak och vapen. Även i vårt material framträder en bild av att möjliggörare är behjälpliga med den logistik hanteringen kräver.

Det samlade materialet i vår studie visar att möjliggörare underlättar hanteringen genom att förmedla dels olika typer av information, dels olika former av praktisk hjälp. I några intervjuer och krypterade chattmeddelanden förekommer möjliggörare som informerat kriminella nätverk om hur olika verksamhetssystem fungerar, om brister eller luckor i arbetsrutiner och regelverk och om lämpliga tillfällen att begå brott. Några intervjuer och krypterade chattmeddelanden ger därtill en bild av att kommersiella och allmänna lokaler används för att lagra narkotika. Möjliggörare kan med andra ord finnas inom ett stort antal olika yrkesroller, och i materialet framträder tre områden där de har bistått kriminella nätverk:

- information om värdefulla varor
- smuggling och transport av illegala varor
- förvaring av illegala varor.

Information om värdefulla varor

Tidigare forskning lyfter fram att information om olika former av transporter, transportvägar, kundregister och logistik länge har varit av stort intresse för vissa kriminella nätverk (Klima 2011, Europol 2007, Europol 2009, Kleemans m.fl. 2002, Vander Beken m.fl. 2008). Det handlar om var värdefulla varor är placerade, men även om information om koder, nycklar, lokaler och rutiner för att komma åt varorna. Under en period var exempelvis rån mot värdetransporter vanligt förekommande, och inte sällan fanns det skäl att tro att rånarna på ett eller annat sätt fått information inifrån företaget före rånet. I dag är värdetransportrån ovanliga enligt Brås statistik om anmälda brott, men det finns ett fortsatt intresse för vissa kriminella nätverk att ta del av information inifrån företag.

Flera intervjupersoner betonar att information som är viktig för kriminella nätverk kan komma från olika typer av yrkesgrupper, eftersom flera olika yrkesroller inte sällan har tillgång till system som visar när och hur en sändning är planerad. Kundtjänstmedarbetare har i vissa fall långtgående tillgång till strategisk information om hela logistikkedjor. I några intervjuer och ärenden finns uppgifter om att frihetsberövade personer i vissa fall har bett sina flickvänner att söka jobb på säkerhetsbolag för att kunna lämna ut sådan information. Huruvida de frihetsberövade personernas flickvänner verkligen har fått dessa jobb framgår däremot inte.

En intervjuad säkerhetsansvarig inom transportsektorn förklarar att personer i branschen på så sätt kan vara viktiga möjliggörare i samband med inbrott och rån mot vissa varutransporter. Intervjupersoner ger dels exempel på att hela trailers har försvunnit, dels att man gjort inbrott i en specifik trailer med värdefull last. Några intervjupersoner med kunskap om bevakningsbranschen uppger att det även förekommer att väktare är passiva, i betydelsen att de håller sig borta från den aktuella platsen när larmet går alternativt fördröjer en uttryckning till densamma.

Smuggling och transport av illegala varor

Flera tidigare rapporter har uppmärksammat vissa kriminella nätverks behov av möjliggörare för hantering av större mängder smugglat gods och narkotika (Europol 2023, Staring m.fl. 2019, Brå 2021:10, jfr Morgan och Dowling 2021, Kleemans 2007). I tidigare forskning beskrivs exempelvis hur möjliggörare som är "införstådda" med hur lasten ska fraktas och förvaras kan försvåra upptäckt av det smugglade godset (Brå 2021:10).

I flera intervjuer och krypterade chattmeddelanden i vår undersökning framträder en liknande bild av hur möjliggörare har utfört praktiska handlingar för att logistiken ska fungera, exempelvis i samband med smuggling och transport av narkotika. Det finns bland annat ett fåtal exempel i intervjuer och krypterade chattmeddelanden på att anställda i hamnar har använts som möjliggörare, i samband med smuggling. De har sett till att containrar med narkotika kommer in, placeras på rätt ställe och sedan skickas vidare till rätt destination. Annan värdefull information handlar om var bland annat väktare och tullpersonal befinner sig, och när. En polis förklarar:

Det handlar om att påverka de [anställda i hamnen] att se till att den containern hamnar just på den där [rätta] platsen så att de kriminella nätverken kan tömma den på vapen och narkotika. Men även få information om när tullen är på plats, när tullen åker därifrån.

Tidigare forskning visar även att de som arbetar med att sortera eller leverera paket eller inom taxibranschen utgör betydelsefulla möjliggörare för hantering av narkotika (jfr Brå 2021:10, Kleemans och Van de Bunt 2008). I vårt material framträder en likartad bild. Några intervjuer och krypterade chattmeddelanden visar att de i vissa fall har tagit med narkotika i sina ordinarie, legitima transporter. I krypterade chattmeddelanden framträder en bild av att man ofta talar om "sina" möjliggörare, exempelvis: "taxin är med på allt, det är våran taxi" eller "vi sätter honom i vår taxi".

Förvaring av illegala varor

Tidigare forskning framhåller att förvaring av narkotika och andra illegala varor utgör en viktig del i den kriminella verksamheten (Brå 2021:10, Brå 2007:7, Brå 2005:11). Det innebär att det finns behov för vissa kriminella nätverk att hitta platser där varorna kan förvaras på ett sätt som minskar upptäcktsrisken. Tidigare forskning visar även att personer som ingår i nätverk med stort skrämselkapital kan förvara narkotika tillgängligt och på allmänna platser, utan risk för rån eller att allmänheten larmar polisen (Brå 2021:10). Jämfört med tidigare förvaras därtill narkotikan ofta på fler platser för att sprida risken för upptäckt.

I vårt material förekommer det i enstaka ärenden och intervjuer att möjliggörare har underlättat genom att låta företagslokaler och fritidsgårdar användas som lager- och försäljningsplatser för narkotika. Lokalerna tillhör en stor bredd av verksamheter, som restauranger, butiker, kiosker, skönhetsalonger och bilfirmor. Enstaka intervjupersoner anger att

bland annat restauranger även kan fungera som värmestugor och som ”säkra zoner”, där risken upplevs vara lägre för att bli kontrollerad av polisen.

Skapa legitima fasader

Enligt tidigare forskning finns det ofta behov av en legitim fasad när kriminella nätverk begår bedrägerier, skattebrott, välfärdsbrott eller andra brott i legala sektorer som förutsätter bolag (se exempelvis Brå 2022:1, Brå 2016:9, Brå 2015:8, Brå 2014:4, Brå 2011:7, OECD 2021, Soudijn 2012, Kleemans och Van de Bunt 2008, Kleemans och De Poot 2008, Kleemans och Van Koppen 2020, Middleton 2005). En sådan fasad kan vara till stor hjälp för att genomföra brotten och minska upptäcktsrisken. Det kan exempelvis vara att möjliggöraren intygar eller vidimerar en uppgift eller handling eller upprättar fakturor som ger sken av att inkomster i en näringsverksamhet har ett legitimt ursprung.

I många av våra intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden ges en motsvarande bild av hur vissa kriminella nätverk här tar hjälp av möjliggörare för att genomföra brott och minska upptäcktsrisken. Det klart största behovet tycks vara att få hjälp att skapa en falsk legitim förklaring till brottsvinsters ursprung så att de ska kunna användas i samhället. Det är också den typen av möjliggörare som oftast beskrivs i tidigare forskning (Levi 2021, Levi 2022, Kramer m.fl. 2023, jfr Morgan och Dowling 2021, Kleemans 2014). Intervjupersoner, ärenden och de krypterade chattkonversationerna berör återkommande fyra behov:

- känslig eller strategisk information
- trovärdiga underlag eller upplägg
- färdiga bolag som brottsverktyg
- hantering av brottsvinster.

Känslig eller strategisk information mest värdefull

Tidigare forskning visar att en av de vanligaste handlingarna för möjliggörare på myndigheter är att läcka hemlig information som gör det svårare att upptäcka kriminell verksamhet (jfr Brå 2014:4, Williams, Levi, Burnap och Gundur 2018, jfr Winter m.fl. 2017). Det är i linje med den bild som framträder i vårt material. På vissa myndigheter och företag har ett stort antal olika yrkesroller tillgång till en stor del av arbetsplatsens samlade information. Det handlar i de fallen både om faktisk information i olika verksamhetssystem och journaler, men även kunskap om hur man

arbetar på den aktuella arbetsplatsen, inklusive hur djupgående olika ansökningar granskas samt hur man kan kringgå olika typer av kontroller. Den typen av information kan användas för att exempelvis bilda bolag, underlätta bedrägerier men även för att undkomma beskattning.

Några intervjupersoner menar att det inte enbart behöver handla om information som är sekretessbelagd, utan att gränsdragningen mellan förbjudet och olämpligt ibland kan vara svår. Typiskt sett är det den sammantagna informationen som gör den olämplig och i vilket syfte den efterfrågades, det behöver alltså inte nödvändigtvis röra sig om en specifik sekretessbelagd uppgift. Det handlar därmed framför allt om känslig eller strategisk information som är värdefull för kriminella för att förstå vilka kontroller och regler som finns på plats och hur man kan kringgå dessa, exempelvis för att få bidrag.

Trovärdiga underlag eller upplägg

Tidigare forskning visar att trovärdiga underlag har stor betydelse för att genomföra brott och minska upptäcktsrisken för desamma (Brå 2015:8). Intygsgivare kan ofta ses som garant för att underlaget är korrekt och det ger möjliggörare en viktig roll i vissa typer av brottslighet. Felaktiga underlag kan också få följdverkningar i andra system, som att felaktiga underlag hos Skatteverket kan bli till synes korrekta uppgifter hos andra myndigheter.

Även här framträder en jämförbar bild i vårt material. Enligt flera intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden förekommer det möjliggörare som är väldigt duktiga på ett specifikt område eller vissa detaljer, som kan vara av stor vikt för att underlätta brottslighet för kriminella. De kan förfälska arbetsgivarintyg eller lönespecifikationer, alternativt hjälpa till att öppna bankkonton till kriminella. Flera intervjupersoner menar därför att vissa brottsupplägg inte skulle gå att genomföra utan en möjliggörare med stor ekonomisk kunskap. Det finns ett flertal exempel där bankanställda tros ha hjälpt kriminella att utforma trovärdiga ansökningar för olika typer av krediter med hjälp av felaktiga inkomstuppgifter. I några intervjuer framkommer det därtill att en möjliggörare kan ge konkreta tips om hur falska individuppgifter lämnas till Skatteverket, för att få tillgång till andra delar av välfärdssystemet, eller hur man kan få tillbaka moms genom osanna fakturor. Det handlar om att ha kunskap om a) vilka dokument som måste redovisas för Skatteverket och b) vilka dokument som inte kontrolleras.

Flera olika yrkesroller används för att få bolag som används av kriminella nätverk att framstå som legitima – i syfte att använda dem för skattebrott, bedrägerier och välfärdsbrott. I de fall en bokförare agerar möjliggörare till kriminella nätverk handlar det enligt några intervjupersoner ofta om att skapa dokument och underlag som ger ett trovärdigt intryck, exempelvis en övertygande årsredovisning. Osanna fakturor och förfalskade handlingar som ska verifiera en transaktion är andra exempel på hur revisorer och andra liknande experter underlättar brottslighet för kriminella nätverk. En revisor förklarar hur experterna i de fallen kan resonera:

De går på den här gråa linjen, man säger inte att "jag hjälper alla kriminella", men man gör saker som man inte skulle göra. [Detta] genom att blunda eller genom att tala om att, "såhär kan du göra, så är det ingen som märker någonting".

Färdiga bolag som brottsverktyg

Tidigare forskning visar att det finns olika sätt att använda bolag som brottsverktyg (Brå 2015:22, Brå 2016:10, Brå 2016:9, Brå 2011:7, Transcrime 2018, Savona, Riccardi och Berlusconi 2016, Calamunci och Drago 2020, Berlusconi 2016). Ett sätt är att köpa ett redan registrerat bolag från "hyllan", ett så kallat lagerbolag. Några fördelar med lagerbolag är att bolaget redan är registrerat och att det omedelbart kan tas i drift. Enligt viss tidigare forskning finns det emellertid stor risk att så kallade lagerbolag används för brott och att det finns oseriösa förmedlare av lagerbolag (jfr Brå 2016:10, Brå 2016:9, Brå 2011:7).

I krypterade chattmeddelanden framgår också att det finns ett behov inom flera kriminella nätverk att få tillgång till bolag för att bland annat genomföra brott. Enligt flera intervjupersoner kan därför bolagsbildare och bolagsmäklare agera möjliggörare åt kriminella nätverk. Dessa möjliggörare erbjuder vad en intervjuperson kallar en "bra produkt som fungerar", det vill säga färdiga bolag som kan användas som verktyg för brott. Vissa möjliggörare tycks enbart leverera ett brottsverktyg, medan andra enligt några intervjupersoner deltar mer aktivt i den följande brottsligheten, och till exempel från början planerar att bolaget ska drivas i konkurs.

I några intervjuer och krypterade chattmeddelanden framkommer det uppgifter om att så kallade historikbolag¹ är särskilt intressanta för kriminella nätverk. Dessa bolag kan ha både bankkopplingar (lån, konton)

¹ När man köper ett historikbolag har man F-skatt, moms och bankkonto redan från start. I och med att bolaget varit verksamt tidigare får man ett bolag med kreditvärdighet.

och god kreditvärdighet, vilket är en fördel om man vill ansöka om nya krediter. I några intervjuer framkommer det att historikbolag exempelvis kan användas i samband med lönegarantibedrägerier. Där är det vanligt att lägga till personer som inte varit anställda på lönelistan i samband med konkursen, för att få fler lönegarantiutbetalningar. Misstankar finns om att några konkursförvaltare underlättat bedrägerierna genom att inte ställa kritiska frågor om underlag och antal anställda. De ska också ha hanterat flera konkurser i samma bolagssfärer, med koppling till kriminella nätverk.

Hantering av brottsvinster

Samhället försöker på olika sätt försvåra och förhindra att pengar från brott omsätts i den legala ekonomin (Brå 2019:17, Brå 2015:22, Middleton och Levi 2015, SOU 2021:42, Polismyndigheten 2021a, World economic forum 2012, Levi 2020, Kruisbergen, Van de Bunt och Kleemans 2013). Det innebär att möjliggörare kan spela en viktig roll i hanteringen av brottsvinster, så att de oupptäckta ska kunna användas i den legala ekonomin. Tidigare forskning visar att möjliggörare bistår med exempelvis rådgivnings- och transaktionstjänster samt mäklartjänster vid investeringar i legala sektorer (Polismyndigheten 2021b, Brå 2015:22, Kruisbergen, Kleemans och Kouwenberg 2015, Middleton och Levi 2005, Cummings och Stepnowsky 2010).

I takt med att bankernas arbete har blivit mer omfattande och rigoröst kan det enligt flera intervjupersoner finnas ett ökat behov av bankanställda möjliggörare, både i Sverige och utomlands. Bankanställda kan bland annat bidra med att hantera, använda samt göra brottsvinster svårare att spåra, och minska risken att transaktionen fastnar i kontroller. Vårt material innehåller flera exempel på möjliggörare på banker som gör avsteg från rutiner kopplade till överföringar mellan konton eller godkännanden av lån. I några intervjuer och ärenden förekommer det även exempel på hur möjliggörare delgett sin kunskap om finansiella regleringar och juridiska strukturer, för att kunna legitimera brottsliga medel alternativt skapa företagsstrukturer för att dölja penningtvätt. Det kan innefatta att sätta upp skalbolag, offshore-konton eller ge råd om hur man kan genomföra komplexa transaktioner. I flera krypterade chattmeddelanden framträder en bild av att det förekommer att även revisorer hanterat brottsvinster åt kriminella nätverk. I ett sådant meddelande hänvisar en person till sin bror som arbetar som revisor:

Han gör pengar vita som snö, så du vet om du behöver hjälp på den fronten.

I samband med ett fastighetsköp som finansieras genom vinster från brott, tros mäklare och bankanställda användas i några fall, enligt intervjupersoner. Genom att det kriminella nätverket använder två olika möjliggörare från olika verksamheter, som tar fram olika former av underlag som felaktigt styrker att det handlar om pengar från laglig verksamhet, upplevs risken för upptäckt minska ytterligare.

Vissa intervjupersoner ser en särskild risk i samband med så kallade skrivuppdrag, när mäklaren endast tar fram nödvändiga underlag för en försäljning, där köparen och säljaren redan kommit överens om affären. Även så kallade klientmedelskonton kan enligt intervjupersoner och ärenden spela en viktig roll för att förvara pengar eller slussa pengar genom kontot för att dölja deras ursprung. Klientmedelskonton är konton för företag som är redovisningsskyldiga och förvaltar medel för klienters räkning, exempelvis fastighetsmäklare och advokatbyråer. Det handlar med andra ord om näringsverksamheter med uppdrag att ta emot och inneha pengar åt någon annan.

Gynnsamma tillstånd och beslut

Tidigare forskning lyfter fram att det finns en oro för att det finns möjliggörare inom kommuner, regioner och myndigheter som tar beslut i enskilda ärenden på felaktiga grunder eller underlåter att agera på ett sätt som gynnar bland annat kriminella nätverk (Brå 2022:1, Brå 2014:4, Brå 2016:13, Winter m.fl. 2017, Sergi och Vannucci 2022, Gunnarson 2023, Økokrim 2022). Underlåtenhet handlar i det här sammanhanget om att inte rapportera överträdelser och brottsmisstankar. I viss tidigare forskning finns det även exempel på att möjliggöraren har varit delaktig i hela myndighetens beslutsprocess, från det att en ansökan kom in till att bidrag betalades ut. Den anställde har i de fallen kunnat styra hela förfarandet och på det sättet påverkat beslutens innehåll "från insidan" (Brå 2014:4).

I flera av våra intervjuer framgår att möjliggörare som kan fatta beslut som underlättar brottslig verksamhet är mycket betydelsefulla för kriminella nätverk. I materialet tycks möjliggörare särskilt vara till hjälp inom tre områden:

- avsteg från rutiner i samband med upphandlingar, myndighetsutövning och andra centrala beslut
- felaktiga utbetalningar
- underlåtenhet att rapportera.

Avsteg från rutiner i samband med upphandlingar, myndighetsutövning och andra centrala beslut

Tidigare forskning visar att personer med tillsyns- och kontrollfunktioner är särskilt utsatta för korruption (Brå 2013:15). Möjliggöraren gör i dessa fall avsteg från en rutin eller ett regelverk för att på så sätt kunna fatta ett, för den kriminella, gynnsamt beslut. Gemensamt för dessa möjliggörare är att de ofta har en maktposition, en central roll eller betydande kompetens som kan påverka beslut (jfr Winter m.fl. 2017, Sergi och Vannucci 2022, jfr Gunnarson 2023). Det gäller exempelvis tjänstemän som prövar serveringstillstånd eller personer med inflytande över upphandling.

Enligt flera av våra intervjupersoner kan tillstånd och beslut av vikt för kriminella nätverk ofta inkludera just upphandlingar, serveringstillstånd eller markanvisningar. Det handlar med andra ord om beslut som kan innebära stora intäkter för kriminella nätverk.

Tidigare forskning lyfter även fram att läkare och i vissa fall även apotek har haft kopplingar till personer som identifierats tillhöra kriminella nätverk (Brå 2022:1). Läkare i de exemplen har skrivit ut stora mängder icke-medicinskt motiverade läkemedel. Det kan handla om narkotikaklassade preparat, dopningspreparat och medel som används inom skönhetsindustrin. I vårt material finns bland annat några exempel på att läkare har förskrivit narkotika mot betalning, både för personers eget bruk och för vidare distribution.

I materialet förekommer det även några fall med andra yrkesgrupper där det handlar om rena affärsupplägg mellan en möjliggörare och ett kriminellt nätverk. En intervjuperson med direkt erfarenhet av att arbeta mot sådana nätverk förklarar:

Jag har sett exempel på att [personer i kriminella nätverk] gått ut och spritt ordet att: "nu har vi lyckats hitta en person som sitter på den här kommunen med ansvar för byggtillstånd. Om ni har något ni vill göra så kan vi fixa kontrakt på olika sätt. Det kommer att kosta så här mycket pengar." Så att man gör det som en affärsidé också.

Infiltration av kommunala myndigheter och politik har uppmärksammats i forskningen, och situationer med infiltration i politiska partier ska även ha förekommit på olika håll i Sverige (Brå 2023, jfr Johansen 1996, Winter m.fl. 2017). Det ska även finnas en särskild sårbarhet för korruptions- och infiltrationsförsök på kommunal nivå, och i de mindre partierna. I vårt material finns det exempel där släktingar till personer i kriminella nätverk enligt flera intervjupersoner i några fall tycks ha tagit sig in på politiska

partiers listor. Det betyder att de har haft möjlighet att påverka beslut som rör enskilda i olika nämnder, vilket innebär stor makt och inflytande i samhällsviktiga frågor. De äldsta fallen som nämns i intervjuer är från större partier, men senare exempel kommer från mindre, där det är lättare att få en plats direkt. När de i några fall stoppats av det aktuella partiet ska de ha testat ett annat, inte ideologiskt närliggande, parti – vilket tolkas som ett tecken på att det handlar om försök till att kunna vara med och fatta beslut snarare än ett politiskt intresse.

Felaktiga utbetalningar

Brå har undersökt felaktiga utbetalningar och andra välfärdsbrott i flera rapporter (se exempelvis Brå 2015:8, Brå 2016:9, Brå 2022:1). De visar exempelvis att möjliggörare har fattat och verkställt beslut om felaktiga utbetalningar av sjukpenning och andra bidrag eller ersättningar samt mervärdesskatt (Brå 2014:4). Ofta har möjliggöraren även aktivt konstruerat ärenden och underlag så att det verkat som om besluten fattats på korrekta grunder. I vissa fall har det rört sig om utbetalningar i mångmiljonklassen.

Flera intervjuer och ärenden i vår studie visar att i de fall myndigheter har upptäckt att möjliggörare hjälpt kriminella nätverk att genomföra brott kan det ofta kopplas till olika typer av just välfärdsbrott, vanligtvis genom att möjliggörare medvetet släppt igenom felaktiga utbetalningar. Exempel på sådana möjliggörare är myndighetsutövare som fattar gynnsamma beslut, men även läkare som har utfärdat oriktiga läkarintyg som föranlett felaktiga utbetalningar. Enligt några intervjupersoner har möjliggörare exempelvis sett till att hjälpbehov överdrivs, att ändrade förhållanden inte anmäls eller systematiskt låtit gamla uppgifter ligga kvar i systemet. I materialet framkommer det flera exempel på liknande förfaranden. En intervjuperson beskriver ett fall där sjukpenning under en längre tid gick till personer i ett kriminellt nätverk:

När man kollar på underlagen [i ärendet], går de ju från att vara perfekt hanterade, alla underlag finns. Sedan blir det lite mer slarv och till slut är det bara utbetalningar som sker utan att [handläggaren] gör någonting i systemen överhuvudtaget. Det bara görs en utbetalning, utan att det är ett ärende. Det man kunde se var ju [sjukpenning till] några stycken från det kriminella nätverket, där [handläggarens familjemedlem] var ledarfiguren. Handläggaren betalade ut sjukpenning till [ett flertal] personer i det där nätverket. Sjukpenning på oriktiga grunder då.

Underlåtenhet att rapportera

Underlåtenhet handlar om att inte rapportera överträdelser och brottsmisstankar. Det underlättar brott eftersom personer i kriminella nätverk kan fortsätta ostört med sin kriminella verksamhet. Passivitet är svårare att upptäcka eftersom det inte skapar spår på samma sätt som en dataslagning, ett felaktigt beslut, ett ingripande eller andra åtgärder. Att möjliggöraren är passiv, underlåter att fatta beslut eller vidta åtgärder förekommer, enligt en tidigare studie, i större utsträckning än vad många myndigheter är medvetna om (Brå 2014:4). Det finns bland annat exempel på att medarbetare vid socialförvaltningen, förskoleförvaltningen och grundskoleförvaltningen inte har gjort orosanmälningar på grund av rädsla för kopplingar som finns till kriminella nätverk och släkter eller i vissa fall på grund av att chefer inte velat anmäla (Göteborgs Stad 2022). I några fall har det resulterat i att ärenden parkerats eller beslutats på felaktiga grunder eller att bidrag betalats ut utan granskning.

Beslut som försenar eller styr socialtjänstens placeringar av unga lyfts i vårt material fram som ett sätt att underlätta brottslighet som involverar medlemmar i kriminella nätverk. Intervjupersoner berättar om vissa fall där socialarbetare i några olika kommuner varit mycket saktfärdiga i sin handläggning av barn och ungdomar, trots att ett stort antal orosanmälningar har gjorts, men även om handläggare som styrt placeringar mot specifika boenden som drivs av aktörer med kopplingar till kriminella nätverk. En intervjuperson berättar om ett ärende där en pojke inte blivit placerad:

Någonstans i processen borde man fatta att det här inte riktigt stämmer. Nu är det minst tio orosanmälningar på honom, det går inte bra för den här killen. Men han placerades ju inte ordentligt förrän [handläggaren] bytte enhet [och han fick en ny handläggare]. Då blir man ju lite fundersam.

Bryta mot tystnadsplikten

I tidigare forskning framgår det att en av de vanligaste uppgifterna för möjliggörare är ta fram och lämna ut känslig, och i många fall sekretessbelagd, information (Brå 2014:4). Sådan typ av information handlar exempelvis om vad myndigheter och andra aktörer känner till om personen i det kriminella nätverket, dennas medbrottslingar, konkurrenter och potentiella offer samt förestående tillslag och andra ingripanden.

Att på olika sätt förmedla information till personer i kriminella nätverk beskrivs av flera av våra intervjupersoner som en av de vanligare

uppgifterna för en möjliggörare, oavsett sektor. Studien visar dock att typen av information varierar mellan sektorerna. En möjliggörare som kan tillhandahålla information som gynnar den aktuella kriminella verksamheten beskrivs som mycket värdefull och som någon man månar om, inte minst för att kunna vara mer långsiktig i sin kriminalitet. I flera intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden framträder en bild av att information är till hjälp på tre tydliga områden:

- information om rättsväsendets pågående arbete
- förklaringar som kan anpassas utifrån sekretessbelagd information
- information till och från frihetsberövade.

Information om rättsväsendets pågående arbete

För att minska risken för att den brottsliga verksamheten ska upptäckas spelar möjliggörare en viktig roll när de har information från exempelvis underrättelsearbete, insatser, förundersökningar och utredningar. Misstänkta brott mot tystnadsplikten, genom att ha låtit kriminella ta del av uppgifter från bland annat pågående förundersökningar eller misstankeregistret, förekommer i ärendena. En intervjuperson som tidigare ingått i ett kriminellt nätverk berättar att de möjliggörare som värderas högst inom polisen är de som har tillgång till stora mängder information, det vill säga "skrivbordspoliser" snarare än exempelvis poliser i yttre tjänst. I ett flertal intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden framgår det att möjliggörare som kan göra slagningar i verksamhetssystem är mycket eftertraktade av personer i kriminella nätverk. Otillåtna slagningar utgör den vanligaste formen av felaktigheter i de ärenden vi har tagit del av som avser polisanställda, men exempel finns även från andra myndigheter och kommuner.

Exempel från några intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden rör bland annat information om razzior, att polisen har spaning mot en viss person i nätverket eller om att tvångsmedel används mot nätverket och att de därför ska ligga lågt. Det handlar med andra ord ofta om varningar av olika slag. I några intervjuer och krypterade chattmeddelanden framkommer det att kriminella nätverk tagit del av den typen av varningar från såväl advokater som polisanställda.

Anpassa förklaringar utifrån sekretessbelagd information

Information spelar en särskilt viktig roll när en person häktats med restriktioner och kontakterna med omvärlden kraftigt begränsas. Ett tydligt

behov för personer i kriminella nätverk är att kunna prata ihop sig om alternativa förklaringar till kända förhållanden och bevisning, skydda vissa inblandade eller få någon att ta på sig ett specifikt brott. Det handlar också om att inte berätta mer än utredarna redan vet eller anpassa sina förklaringar efter bevisläget, vilket kräver insyn i den aktuella utredningen och i vissa fall även förundersökningar om andra brott. Möjliggörarnas agerande får här en direkt påverkan på rättsprocessen, eftersom häktade personer kan förbereda sitt försvar utifrån sekretessbelagd information om bevisläget. Av flera intervjuer och ärenden framgår det att advokater och häktespersonal i vissa fall varit behjälpliga, men en intervjuperson nämner även exempel där själavårdare (präster, imamer etc.) och tolkar tros ha lämnat otillåten information till personer med restriktioner.

I ett antal intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden finns exempel på att advokater blir möjliggörare för personer från kriminella nätverk i rättsprocessen. I de fallen har några advokater brutit mot restriktioner, aktivt medverkat till brottslig verksamhet eller läckt information från pågående förundersökningar eller förhandlingar. Personer i kriminella nätverk tycks framför allt använda advokaters expertkunskap för att skademinimera, det vill säga påverka straffrättsliga påföljder på ett otillåtet sätt. Flera intervjupersoner menar att några advokater utnyttjat enrumsprivilegiet och förmedlat information till häktade personer med restriktioner. Några intervjupersoner har noterat en förändring bland brottmålsadvokater som i dag på ett annat sätt än tidigare behöver konkurrera om de större brottmålen. Restriktionsbrott kan då användas strategiskt för att locka till sig klienter. En försvarsadvokat förklarar:

Det som kanske uppmärksammats mer och mer det är när det börjar användas som konkurrensmedel. Att du börjar läcka just de här restriktionerna: vad har de andra sagt? Förmedla det och det! Jag tycker själv inte att jag upplevt det så mycket faktiskt, men vi vet att det förekommer och att det kanske började cirkulera mer för 5–6 år sedan. Då blev det tydligt att val av advokat påverkades. Innan dess kan det såklart ha hänt att folk pratade för mycket eller förmedlade någonting de inte borde ha gjort, men då var det i ett enskilt fall och inte för att få ett uppdrag.

Flera intervjupersoner uppger att även socialtjänsten har information som är av intresse för kriminella nätverk för att undgå eller påverka straffrättsliga påföljder eller andra åtgärder. En intervjuperson med tidigare kopplingar till kriminella nätverk förklarar att andra möjliggörare än polisanställda kan vara lättare få kontakt med:

Det är ju svårare att få tag på en polisanställd, men det behöver man ju inte heller. Det räcker ju med att man får någon som jobbar på skyddat boende, inom en koncern. Det

kan ju vara att man hittar en socialsekreterare, för de är ju väl medvetna om det här också.

I exemplet i citatet kan en möjliggörare på socialtjänsten ha information att lämna ut om var vittnen befinner sig, eftersom vittnen kan placeras i ett skyddat boende, vilket kan försvåra för nätverket att hitta dennas adress.

Information till och från frihetsberövade

Vilken typ av information som är relevant beror dels på om personen är frihetsberövad eller har möjlighet att röra sig fritt, dels på vilken typ av brott det handlar om. När det handlar om frihetsberövade personer kan det finnas en intention att fortsätta den brottsliga verksamheten inifrån anstalten (jfr Brå 2014:4, 2007:4, Brå 2007:7). Personer som tillhör toppskiktet i kriminella nätverk ska enligt några intervjupersoner inom rättsväsendet ha störst avsikt och förmåga att driva sina nätverk på utsidan och påverka lokalsamhället, trots att de är frihetsberövade. En intervjuperson på Kriminalvården ger sin bild av de intagna från ledarskiktet i kriminella nätverk som dömdes efter att polisen tagit del av chattmaterial inom ramen för Encrochat m.m.:

Vi trodde kanske att de här personerna skulle vara mer intresserade av rymning och fritagning. Men där kan vi inte riktigt se att de har en större avsikt att ta sig loss från Kriminalvården än vad någon annan har. Utan [deras fokus] är just att fortsätta driva sina nätverk på utsidan. Om man ska spetsa till det lite kan man säga: ja, de råkar sitta i Kriminalvården men de låter inte det hindra.

I ett flertal ärenden och intervjuer finns det exempel på att personal inom Kriminalvården på olika sätt har lämnat ut sekretessbelagd information, ur journaler och digitala system, till personer på utsidan. Information som rör klienter på häktet har meddelats till kriminella nätverk på utsidan. Det finns exempel på att personer från den kriminella miljön har sökt anställning och placerats på Kriminalvården med ett sådant syfte. Det förekommer även att intagna har efterfrågat information om anstaltens säkerhetsrutiner. Fler yrkesgrupper än Kriminalvårdens personal kan ha tillgång till viktig information, exempelvis om en person är frihetsberövad, var den befinner sig och annan information som rör nätverkets affärer. Några exempel på det är uppgifter som lämnats till frihetsberövade från exempelvis polisens misstankeregister eller att en persons skyddade adress lämnats ut.

Resultat i fokus

Den bild som framträder i vårt material är till stor del i linje med tidigare forskning om hur möjliggörare i legala sektorer bistår kriminella nätverk. Samtidigt har tillgången till framför allt krypterade chattmeddelanden gett oss en fördjupad bild av hur möjliggörare används av personer i kriminella nätverk och vad de främst efterfrågar. Vi vill här särskilt lyfta några resultat från vår analys av materialet.

- Kriminella nätverks efterfrågan på möjliggörare är stor. Det framgår inte minst av de krypterade chattmeddelandena som ger en bild av ett ständigt flöde av förfrågningar och erbjudanden om vad möjliggörare i olika sektorer kan bistå med. Vår analys visar att möjliggörare finns i samtliga studerade sektorer.
- Samtidigt visar vår analys att antalet möjliggörare sannolikt är litet, men att de möjliggörare som finns kan hjälpa flera olika personer i kriminella nätverk.
- Vad möjliggöraren hjälper till med varierar från enkla uppgifter, som personer i de kriminella nätverken sannolikt skulle ha kunnat klara själva, till komplexa och i vissa fall systemhotande uppgifter. De senare avser framför allt uppgifter som är kopplade till möjliggörare i rättsväsendet men även socialtjänsten. Det handlar exempelvis om information som kan påverka upptäcktsrisk och straff. Den mest systemhotande informationen rör skyddade personuppgifter.
- Information av olika slag är också det som främst efterfrågas av kriminella nätverk. Det är inte förvånande eftersom tillgång till känslig eller strategisk information från legala sektorer är ett av de områden de inte själva kan kontrollera. Det förekommer även att möjliggörare hjälper personer i kriminella nätverk, som är häktade eller intagna, genom att förmedla information till andra nätverkskriminella på utsidan.
- Det tycks även finnas en stor efterfrågan på möjliggörare som kan bistå kriminella nätverk med att hantera brottsvinster. Den stora efterfrågan beror sannolikt på en mer rigorös lagstiftning mot penningtvätt som ökar behovet av möjliggörare på bland annat banker.

Relationen med möjliggöraren

I det här kapitlet ger vi en bild av relationerna mellan möjliggörare och personer i kriminella nätverk, med möjliggöraren i fokus. Inledningsvis beskrivs hur personer i kriminella nätverk identifierar och etablerar en relation med en möjliggörare. Därefter beskrivs olika möjliggörarroller, för att visa på variationen i materialet. Sedan skildras hur relationer utvecklas och upprätthålls, och slutligen hur möjliggörare försöker avsluta dem. Kapitlet bygger på intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden. Framför allt har intervjupersoner med kopplingar till kriminella nätverk och intervjupersoner som arbetar med underrättelseverksamhet eller brotts- och internutredningar kunnat berätta om kontakterna mellan möjliggörarna och deras motparter i kriminella nätverk.

Identifiera en möjliggörare

I föregående kapitel har möjliggörarens handlingar beskrivits, vilket i förlängningen pekar mot vissa arbetsplatser eller till och med specifika yrkesroller som personer i kriminella nätverk vill komma i kontakt med. Det vanligaste är enligt intervjuerna, ärendena och de krypterade chattmeddelandena sammantaget att det finns ett identifierat behov av en viss typ av kunskap eller position, och utifrån det letar personerna efter en tänkbar möjliggörare. Det finns dock undantag där tillgång till en möjliggörare skapar nya tillfällen till brott, och ger det kriminella nätverket ny kapacitet eller nya behov.

Arbeta sig igenom sitt och andras nätverk efter kandidater

I fallen med ett identifierat behov är den vanligaste strategin som framgår i materialet att leta i sitt eget nätverk efter en möjliggörare. De flesta tycks utgå från sina familjemedlemmar, släkt och barndomsvänner eller andra nära vänner. Frågor och konstateranden som ”vi behöver en bankman”, ”känner du ingen som...” syns i de krypterade chattmeddelandena, där vissa svarar att de har befintliga kontakter, och andra att de precis lyckats identifiera någon med lämplig arbetsgivare. Personer i kriminella nätverk behöver med andra ord skanna av både sina egna och andras kontakter i nätverkets kontaktnät. Ärendena och de krypterade chattmeddelandena illustrerar att de i vissa fall söker möjliggörare så långt bort som via kompisars kompisar eller avlägsna släktingar. Det framstår inte som att personerna i just de fallen primärt närmas på grund av de aktuella avlägsna

familje- eller släktbanden, utan snarare att det är ett sätt att hitta personer med intressanta yrkesroller att närma sig.

Ytterligare en kontaktyta utgörs av kunder till det kriminella nätverket, med intressanta yrken i legala sektorer. En erfaren advokat betonar att kokainförsäljning har gett nätverkskriminella kontakter som de aldrig hade trott att de kunde få. En intervjuperson med bakgrund i kriminella nätverk förklarar hur det går till:

Man säljer kokain till dem exempelvis. Sedan får man reda på att ah, du jobbar på bank! Då börjar man bearbeta dem. Sedan sitter de med kokainskulder helt plötsligt. Det ser jätteolika ut, men man är väldigt duktig på, om man säljer narkotika, på att veta vilka yrken de man säljer till har, så att man också kan använda dem.

Även kundrelationer till följd av försäljning av andra preparat eller lån (spelskulder) lyfts av många intervjupersoner som tydliga och växande kontaktytor. Vänskaps- och kundrelationer kan också överlappa. Som exempel berättar en intervjuperson som tidigare sålt narkotika att denna hade en vänskaplig relation med sina kunder.

Slutligen lyfter enstaka intervjupersoner inom säkerhetsfunktioner en oro för att personer blir möjliggörare till följd av att de i mindre uppdrag, vid sidan av sin ordinarie tjänst, kommer i kontakt med företag eller föreningar där personer i kriminella nätverk är aktiva. Att så varit fallet är dock svårt att utläsa av ärendena, som sällan inkluderar information om andra kopplingar än släkt, familj eller långvarig och nära vänskap. Sådana relationer, särskilt nära familjrelationer och att möjliggöraren själv är kriminellt belastad, är dock lättare att identifiera och belägga i en utredning.

Många kontakter med möjliggörare ger individen status

De krypterade chattmeddelandena som helhet och intervjuerna med personer som ingått i kriminella nätverk ger en bild av en miljö där man vinner status genom att ha många kontakter. Vid vissa tillfällen, till vissa personer, kan man dela med sig av t.ex. informationen möjliggörarna lämnar. I chattmeddelandena beskrivs kontakter som min, din och vår, vilket talar för att kriminella nätverk delar på vissa möjliggörare. Enstaka intervjupersoner betonar dock att personer som sköter kontakten skyddar möjliggörarens identitet även från andra i nätverket, givet värdet på möjliggöraren. Att både ha kontakterna för sig själv och kunna dela, byta eller sälja deras information och hjälp till andra, tryggar ens position och skapar nya affärsmöjligheter.

Intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden talar för att de flesta i kriminella nätverk tycks verka genom slumpen eller ta de tillfällen som ges. I synnerhet några intervjuer och ärenden illustrerar att vissa individer i kriminella nätverk är särskilt duktiga på att fråga runt efter kontakter och maximera de kontakter de har. Sådana personer har enligt enstaka intervjupersoner fler och bättre möjliggörare, typiskt sett personer som besitter särskilt strategisk eller svårfunnen information eller kunskap.

Det finns dock exempel på enstaka ärenden – och ett fåtal intervjupersoner som tillhört kriminella nätverk eller utrett fall med möjliggörare ingående – som beskriver mer fullskaliga värvningsprocesser. Flera intervjupersoner jämför dessa med rekrytering av spioner. De kriminella nätverk som nämns här är välkända, har ett högt skrämselfkapital och har varit verksamma under lång tid.

Värvningen inkluderar mer formaliserad underrättelseinhämtning eller ett direkt målsökande arbete. I det ligger exempelvis att skapa möten, googla fram eller kartlägga den potentiella möjliggörarens intressen genom sociala medier, eller att vänta in ett lämpligt tillfälle, när man vet att den är extra sårbar. Sårbarheten kan bestå av att den tilltänkta möjliggöraren identifierar sig med uppdragsgivaren genom liknande intressen, en eftersträvansvärd livsstil eller likartad bakgrund. Sårbarheten kan också böttna i problem eller motgångar i privat- eller arbetsliv, där den potentiella möjliggöraren kan vara lättare att bearbeta och övertala. På så sätt sker medvetna steg för att öka förutsättningarna för ett bra första möte. Sedan används dessa gemensamma intressen för att stegvis dra in personen i en möjliggörarroll. Andra ovanliga exempel handlar om personer som i dejtingappar söker efter vissa yrkesroller eller personer som befinner sig på vissa specifika arbetsplatser.

Övertala en möjliggörare

Om möjliggöraren inte naturligt vill hjälpa till krävs olika grader av övertalning. Även om fokus ligger på att skapa en från möjliggörarens perspektiv god och positiv relation, finns också ett underliggande hot genom att motparten ingår i ett kriminellt nätverk.

Grooming in i ojämlika relationer

Processerna för att övertala en möjliggörare är inte på något sätt unika. Likheter finns med andra områden där personer etablerar kontakt och skapar relationer i syfte att utnyttja människor, genom att arbeta upp ett

maktövertag över dem. Liknande processer har noterats vid så olika områden som relationsvåld, beskyddarverksamhet, grooming av brottsoffer för sexualbrott och människohandel samt barn och ungas involvering i kriminella nätverk (Brå 2019:10, Holmberg och Enander 2005, van Putten 2012, Brå 2023:13, Brå 2014:4, Brå 2012:12, Brå 2008:24).

Gemensamt för ovanstående processer och våra resultat är ojämlikheten i relationen till fördel för personer i kriminella nätverk. I ett krypterat chattmeddelande illustreras övertaget genom frasen att möjliggöraren ”gör exakt som jag vill”. Andra illustrationer, inte minst i ärendena, är att personen i det kriminella nätverket styr när möjliggöraren kontaktas och att tonen kan hårdna och övergå i påtryckningar om möjliggöraren ångrar sig eller vill sluta (jfr även avsnittet Svårt att sluta som möjliggörare senare i det här kapitlet). Maktövertaget och ojämlikheten kan dock vara okänd för möjliggöraren vid inträdet, eftersom motparten försöker att få relationen att framstå som en genuin vänskap. Även graden av frivillighet, förutsättningarna att säga nej till det man ombeds att göra och utsikterna att ”sluta” vara möjliggörare visar sig ofta vara sämre än man inledningsvis trodde. Det framgår av intervjuer med personer som ingått i kriminella nätverk och av vissa fall som personer inom rättsväsendet har insyn i.

En tydlig skillnad mot många andra grupper av personer som kriminella nätverk utnyttjar är dock att vissa möjliggörare i den här studien är förhållandevis resursstarka, initierar utbytet och samarbetar med flera nätverk. Det faktum att dessa möjliggörare tillhandahåller särskilt viktiga tjänster, är svårersatta eller står motparten nära på ett personligt plan skyddar dem mot de värsta formerna av utnyttjande. De kan dock drabbas av en form av normalisering, genom att vänja sig vid krav på ständiga tjänster, som är svåra att neka eftersom det är en resursstark person i ett kriminellt nätverk som ber om dem.

Vikten av socialt gehör och att testa olika strategier

Flera intervjupersoner betonar vikten av social förmåga och gehör för att lyckas övertala en person till att hjälpa till som möjliggörare. En avhoppare beskriver nyckeln till sin framgång med att han lärde sig namnen på personers barn, kom ihåg vad personerna berättade, låtsades vara empatisk och bry sig om deras problem i stort och smått. Flera intervjupersoner betonar också vikten av att kunna läsa människor. En person inom rättsväsendet beskriver hur personer i kriminella nätverk agerar:

Man provtrycker, letar svagheter, flirtar, kommer med komplimanger kontinuerligt och känner av. Så fort man får lite träff i det här då väljer man väldigt snabbt att gå vidare där.

I intervjuerna med personer med koppling till kriminella nätverk framgår det ett antal strategier för att övertala en möjliggörare. Vissa av dem nämns även av andra intervjupersoner, särskilt inom rättsväsendet. Illustrationer av strategierna kan också skymta fram i ärenden, inte minst i avlyssningar av samtal eller skriftliga konversationer som används som underlag eller bevis. De olika strategierna som används av personen i det kriminella nätverket är:

- Personen refererar till gemensam bakgrund, historik, uppväxt eller intressen.
- Personen umgås och har roligt tillsammans med den potentiella möjliggöraren i sociala sammanhang, hemma hos någon, eller på gymmet. Vissa intervjupersoner lyfter vikten av att erbjuda spänning i vardagslivet, ta med personen på fester med lyxig inramning, champagne, och ibland även narkotika. Det handlar om att enbart visa den flashiga sidan – inte baksidan – av det kriminella livet, och genom ett roligt socialt sammanhang försöka skapa beroenden. Ibland uppvaktas den potentiella möjliggöraren romantiskt av en person av motsatt kön. I ärenden är det framför allt män som uppvaktar kvinnor, men intervjupersonerna med djupast insyn nämner även det motsatta. I något fall innebar det att använda sin flickvän för att charma en tänkbar manlig möjliggörare.
- Personen är inlyssnande, vänlig och lyfter den potentiella möjliggöraren som den bästa, den mest kompetenta (av möjliggörarens yrkesroll), eller den snyggaste. Vissa möjliggörare beskrivs av enstaka intervjupersoner ha en tendens att överskatta sin betydelse och kompetens, något som vissa personer i kriminella nätverk bygger vidare på. I andra fall beskrivs de i stället som osäkra eller undervärderade personer som personen från det kriminella nätverket ”bygger upp från grunden”.
- Personen testar försiktigt, med mindre uppdrag som i vart fall inte är uppenbart otillåtna. Vissa möjliggörare kan tänka sig att agera i gråzonen men vill undvika tydliga regelöverträdelser och lagbrott. Därför låter personen från det kriminella nätverket relationen växa fram för att testa om möjliggöraren vill prata om säkerhetsluckor på arbetsplatsen, är villig att ”hjälpa till” osv. (jfr resonemang om s.k. beredskaps- eller varningsfraser i Mars 1994, Wästerfors 2004, Brå

2014:4). Om den potentiella möjliggöraren reagerar negativt kan motparten hävda att det bara var ett skämt och tar således ingen risk när den frågar.

- Personen tonar ner riskerna för upptäckt, att det den potentiella möjliggöraren ska göra skulle vara fel, och att det leder till negativa konsekvenser för denna. Det sker t.ex. genom att säga att arbetsgivaren inte kommer anmäla om handlingen upptäcks, eftersom det skulle skada arbetsgivaren ännu mer än möjliggöraren om det kommer ut vad som hänt.

Hot och skrämselkapitalets betydelse

Även om det finns en föreställning om att hot är vanliga är berättelserna om hot i ett så här tidigt skede av relationen ovanliga, enligt intervjuer och ärenden. Där det nämns handlar det framför allt om personer som upparbetas som möjliggörare utifrån sin befintliga anställning. Däremot har de kriminella nätverk som går att identifiera i intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden generellt sett ett högt skrämselkapital, och erfarenhet av att använda våld i andra sammanhang. Det innebär att de kan uppfattas som hotfulla även om inga konkreta hot uttalas (jfr Brå 2016:13, Brå 2019:10, Ruggiero 2012).

Många av de utredda möjliggörarna i offentlig sektor träffar personer i kriminella nätverk i sitt yrke och ser påtagliga effekter av deras kriminella verksamhet. Många av fallen i kommunal sektor kommer från socialtjänsten eller fritidsverksamheter där man har nära och långvarig kontakt med både personer i nätverken och personer som blivit deras brottsoffer. I statlig verksamhet finns motsvarande exempel inom brottsutredning eller hantering av häktade eller intagna personer. Det medför kunskap om både utförda brott med allvarliga konsekvenser och försök från nätverk att bygga en lokal maktbas och få brottsoffer och vittnen att vara tysta om brotten (se även Brå 2019:10, Brå 2018:6, Sergi och Vannucci 2022, Campana och Varese 2018). Det i sig kan ha lika stor påverkan som direkta hot från personerna i nätverken. Några intervjupersoner, särskilt inom kommunala verksamheter, uppfattar också att det ökade antalet dödsskjutningar under tidigt 2020-tal har lett till en större otrygghet bland medarbetarna. Styrkan i kriminella nätverks skrämselkapital är ibland svår att föreställa sig. En illustration är en chef, som efter att ha agerat mot en möjliggörare börjat oroa sig för sin egen säkerhet. Det gav chefen en annan förståelse för hur rädsla för kriminella nätverk i sig kan påverka:

Men nu när jag själv känt på hur det känns att vara rädd, och då tänker jag att det ändå inte är någon som hotat oss, men tänka att man kan känna så mycket rädsla utan att ens ha fått något hot riktat mot sig.

Slutligen, i de fall möjliggöraren identifieras till följd av en brottslig handling eller för att denna tidigare har hjälpt kriminella nätverk innefattar hoten att det ska komma till arbetsgivarens eller rättsväsendets kännedom, snarare än hot om våld. Hot om våld eller att skada möjliggörarens karriär etc. framförs dessutom snarare när möjliggöraren vill sluta, en fråga vi återkommer till senare i det här kapitlet.

Olika typer av möjliggörare

Baserat på hur personer enligt materialet i den här undersökningen blir möjliggörare beskriver vi i det följande fyra olika kategorier av möjliggörare för kriminella nätverk:

- manipulerade möjliggörare
- upparbetade möjliggörare
- affärsmässiga möjliggörare
- placerade möjliggörare.

Kategorierna kommer ur våra empiriska data, och ska inte ses som fasta positioner, eftersom t.ex. en upparbetad möjliggörare över tid kan bli mer affärsmässig. De olika möjliggörarna kräver dock olika slags åtgärder för att upptäcka och förebygga, och indelningen utgör ett sätt att visa på variationen av roller i materialet.

I intervjuerna framgår det även att ständiga konflikter, som exempelvis kan förekomma med klienter på en anstalt eller i vissa kommunala verksamheter med omfattande kontakt med brottsaktiva aktörer, kan göra medarbetare passiva vilket i konkreta fall har underlättat för personer i kriminella nätverk. Risken tycks vara som störst när medarbetarna saknar stöd från sina chefer och kollegor. En särskilt utmanande och bristfällig arbetsmiljö kan i sig öka risken för att personer också blir manipulerade eller upparbetade möjliggörare på grund av otrygghet på jobbet, trots att de i första hand snarast försöker hantera en svår arbetssituation.

Manipulerade möjliggörare

Flera intervjuer och ärenden innehåller flera kvinnor och några män som blivit manipulerade till att hjälpa kriminella nätverk. De beskrivs ofta vara unga, oerfarna och ibland som personer med bristande personlig mognad

som har svårt att förstå att den charmiga, värtaliga och trevliga person de mött skulle kunna vara en grovt kriminell person som utnyttjar dem. Exempel finns även på äldre medarbetare som, i behandlarroller eller liknande yrkesroller, arbetar nära kriminella för att hjälpa dem att förändra sin kriminella livsstil, men som blivit för personliga och gränslösa i sin kontakt. Det försvårar gränssättning när klienten senare ställer krav eller utmanar behandlaren. Gränslösheten tycks ofta visa sig genom att möjliggöraren tar motpartens parti, ofta med eget syfte att hjälpa personen bort från kriminalitet. De kan också fungera som intygsgivare eller garantier, vilket i förlängningen möjliggör fortsatt brottslighet. Eftersom dessa möjliggörare är omedvetna om effekten av sitt agerande kan de också exponera sig för kollegor och chefer genom att på ett olämpligt sätt föra motpartens talan. I vissa fall framgår det av ärenden att dessa möjliggörare saknar tillräcklig erfarenhet, utbildning och rutiner i sitt arbete, och att det skapat sårbarheter.

Upparbetade möjliggörare

Materialet som helhet talar för att det är vanligast att möjliggörare fått sin anställning eller sitt uppdrag i en verksamhet på korrekta grunder, och först senare börjar hjälpa kriminella nätverk. Både män och kvinnor förekommer i materialet. Flest intervjupersoner lyfter släkt- och familjekopplingar som grund för att agera möjliggörare, där förväntningarna på att hjälpa en släkting, även om den är kriminell, beskrivs som stora. Vissa menar att det också är svårare att säga nej till en familjemedlem än en nära släkting eller vän. Även nära vänner, i vissa fall sedan barndomen, framkommer i intervjuer och ärenden, men inte i samma utsträckning som familj och släkt. Gemensamt med familj och släkt är att tilliten mellan parterna upplevs vara hög och lojaliteten stark.

Vissa intervjupersoner upplever att kombinationen av lojalitet och press särskilt gäller för personer som ingår i tvingande gemenskaper (som bygger på t.ex. släktskap, etnicitet, eller kollektivistiska sedvänjor), där individer underställs gruppen. Det är trots allt få möjliggörare som ingår i kriminella nätverk, men personer från sådana ingår även i andra nätverk, med legitima syften. Där kan möjliggörare identifieras, och enligt några intervjupersoner inom säkerhets- och underrättelsefunktioner kan det vara svårt att neka förfrågningar från kriminella i legitima nätverk som baseras på t.ex. släktskap eller gemensam etnicitet. Svårigheterna tycks böttna i både lojalitet med den tvingande gemenskapen och oro över att förlora sin

plats i gruppen. Även andra anhöriga kan drabbas av sociala bestraffningar om man säger nej.

Dessutom finns enstaka fall där mycket pekar på att personen i ett kriminellt nätverk använt familjemedlemmar utan egen brottsbelastning för att vädja till möjliggöraren att hjälpa till. Att sådan social press förekommer, och att den blir särskilt allvarlig när kriminella personer använder andra gemenskaper de ingår i för att underlätta sin brottslighet, har lyfts även i andra undersökningar (Brå 2018:6, jfr Brå 2022, Sergi och Vannucci 2022).

Affärsmässiga möjliggörare

Även bland de affärsmässiga möjliggörarna finns variationer. De flesta i ärenden och som nämns i intervjuer är män, men även kvinnor förekommer. Gemensamt är att de har tydlig ekonomisk vinning av att hjälpa kriminella nätverk, även om medvetenheten och graden av inblandning i brottsligheten varierar. Här finns de tydligaste exemplen på mutbrott i materialet, även om de sällan utreds som sådana. Det handlar typiskt sett om att inte ställa kritiska frågor om pengars ursprung eller utföra vissa mindre tjänster, av varierande allvarlighetsgrad.

De affärsmässiga möjliggörarnas yrken eller uppdrag är vanligtvis i linje med eller ligger nära det kriminella nätverkets intressen. Den största gruppen bistår med en legal fasad (jfr föregående kapitel). Intervjupersoner inom vissa branscher betonar att dessa inkluderar yrken där det av lönsamhetsskäl är svårt att säga nej till kunder, i synnerhet om de är återkommande eller resursstarka som vissa kriminella nätverk kan vara. Mäklaren vill sälja bostäder, bilhandlaren bilar, klockhandlaren klockor och banktjänstemannen vill ha fler kunder som tar lån och gör placeringar etc. Även om kunderna ska granskas vill det mycket till för att neka en transaktion, och det är inte alltid uppenbart att pengarna kommer från brott. Om det inte finns tydliga gemensamma intressen eller chans till vinster skapas en bild av att så är fallet. Här berättar en säkerhetsansvarig om vad den sett:

Ett modus är ju att kriminella nätverk ser till att befinna sig i miljöer där finansmäklare hänger. Restaurangmiljöer runt Stureplan eller olika typer av öppna mässor där man pratar it och bankvärlden. De kommer ju dit och är propert klädda och intresserade, de kan ofta ge sken av att de har gjort sig en förmögenhet inom tech eller kryptovaluta. De har mycket pengar, de har ganska god riskvillighet och det är väldigt enkelt att kroka de här unga säljarna på våra nischbanker eller för all del på våra stora banker med att jag drar in en ny kund till banken.

På liknande sätt beskriver flera intervjupersoner hur några advokater kringgår etiska riktlinjer av konkurrensskäl (se föregående kapitel, avsnittet om att bryta mot sekretess och tystnadsplikt).

Vissa av de affärsmässiga möjliggörarna beskrivs av några intervjupersoner som högst medvetna om sin roll för kriminella nätverk och är viktiga nog att få utföra tjänster åt flera olika nätverk parallellt. Dessa har en del av sin verksamhet riktad mot seriösa kunder, och en mindre eller större del riktad mot kriminella nätverk. Vissa uppges vara kända i sin bransch som framgångsrika personer, och kan ha höga deklarerade inkomster. De typiska exemplen rör mycket specialiserade möjliggörare, som i vissa fall har eller haft och förlorat sin auktorisation, legitimation eller liknande. Mot en extra avgift bistår de även med rådgivning eller tjänster som är till nytta för de kriminella nätverken. De med flest kunder i materialet är två möjliggörare i olika branscher som hjälper personer från ett tiotal olika kriminella nätverk.

En risk eller komplikation kan enligt en intervjuperson vara att dessa möjliggörare över tid blir mer och mer beroende av de kriminella uppdragsgivarna, eftersom de seriösa kunderna skräms bort av rykten om eller synliga kopplingar till kriminella nätverk. Kännedomen om dessa möjliggörare tycks vara stor bland intervjupersoner som arbetar med underrättelseverksamhet och riktade utredningar, vilket talar för att möjliggörarna även är välkända inom kriminella nätverk. Några av dem har egna krypterade telefoner, och det har hänt att nummer sprids inom ett nätverk. Det handlar främst om personer inom bank- och finansbranschen, eller som arbetar med bolagsbildning och juridik på olika sätt. I ett fall diskuterar två möjliggörare att de har produkter till ett ekobrottsupplägg som är av en sådan kvalitet att vilket nätverk som helst inte förtjänar dessa, och de letar efter en "värdig kund", inte ett förortsnätverk. Det ska vara ett nätverk med kapacitet och kunskap att genomföra storskaliga och komplexa ekobrott. Så vissa möjliggörare säljer visserligen till dem som betalar, men helst till en smalare och spetsigare krets.

Slutligen finns även affärsmässiga möjliggörare som saknar ovanstående yrkesgruppers status, lönsamhet och specialisering. Ett tydligt exempel i krypterade chattmeddelanden och intervjuer med personer med koppling till kriminella nätverk är förare som kör för taxibolag eller liknande apptjänster. Nätverken kan börja med att rekrytera någon förare, och då hör fler av sig. En intervjuperson med egna erfarenheter av att rekrytera möjliggörare berättar:

Nästan alla kontakter man får är ju när de sprider orden. Då hittar man fler som är intresserade av det. De kör Uber och Bolt och taxi samtidigt, men de får inte ihop det på något sätt ekonomiskt så de ställer upp.

Placerade möjliggörare

Även om det av intervjupersoner beskrivs som en i sammanhanget särskilt ovanlig strategi, förekommer det att nätverk försöker placera en medlem, flickvän eller någon annan de har en mycket nära relation till på en relevant myndighet, kommun eller ett företag. Både män och kvinnor förekommer i materialet. Av föregående kapitel, liksom i citatet nedan, framgår att vissa anställningar och uppdrag är lättare att få, medan andra kräver mer utbildning och erfarenhet. En avhoppare och några säkerhetsansvariga lyfter vissa yrken inom transportsektorn och bevakningsbranschen som exempel på verksamheter där det är lättare att placera än att upparbeta kontakter. Tjänster där man levererar försändelser eller arbetar med fysisk säkerhet beskrivs som relativt lätta att få (jfr avsnitt om logistik i föregående kapitel). I synnerhet de senare tjänsterna kan utföras av upphandlade företag, där rekryteringsprocessen och kraven på kandidater inte är lika rigorösa som hos den egentliga uppdragsgivaren. En intervjuperson som haft kopplingar till ett kriminellt nätverk berättar:

Ja, alltså lite vem som helst kan få jobb [där]. Har du ett körkort går det att få jobb där. Det är ganska enkelt och det är ju ett sånt företag som anställer hela tiden, för de har sådan efterfrågan. För 18-åringar som nyss tagit studenten och behöver jobba, och nyss har tagit körkort. Why not! Det är ändå ett första jobb.

Några möjliggörare i materialet har i någon mening placerat sig själva. I ett ärende framgår att möjliggöraren själv föreslagit för sina nära vänner i det kriminella nätverket att hon ska söka ett specifikt jobb på en myndighet för att kunna hjälpa dem, ett jobb hon också får. I några krypterade chattmeddelanden framstår det som att nära vänner berättat att de har användbara tjänster för nätverket, och signalerat att de borde kunna vara behjälpliga. I intervjuerna nämns enstaka personer som fått sin utbildning betald av kriminella nätverk, för att kunna ta anställning på Polismyndigheten eller en bank, men på ett generellt plan är det svårt att verifiera fall med sådan långsiktig planering. Tvärtom talar de flesta exemplen för att det finns ett behov här och nu av en placerad möjliggörare, och en person med rätt meriter får söka tjänster hos lämpliga arbetsgivare. I några fall i materialet har det dessutom krävts mycket tur för att möjliggöraren skulle få den specifika tjänsten.

Upprätthålla relationen med möjliggöraren

Ärenden och intervjuer innehåller flera fall där det är bevisat att möjliggörare regelbundet hjälper kriminella nätverk. För att säkerställa att möjliggörarna fortsätter hjälpa det kriminella nätverket beskrivs framför allt samma strategier som vid övertalning. Några av strategierna är också tydligt framåtsyftande och skapar beroendeförhållanden, inte minst ekonomiska ersättningar. Det finns dessutom två aspekter som tillkommer – vikten av att ha löpande kontakt med möjliggöraren och att vara säkerhetsmedveten så att möjliggöraren inte upptäcks.

Ersättningar

Jämfört med vad tidigare studier visat lyfter fler intervjupersoner i den här studien att det utgår ekonomisk ersättning till möjliggöraren (jfr Brå 2014:4). Materialet talar för att möjliggöraren får ett från sitt perspektiv stort belopp, men i relation till tjänsten och det kriminella nätverkets resurser litet eller medelstort belopp. De exempel på belopp som framgår i ärenden, krypterade chattmeddelanden och intervjuer varierar från 2 000–200 000 kronor eller en andel av värdet på tjänsten. De flesta belopp som omnämns ligger mellan 20 000 och 50 000 kr. Det är typiskt sett en andel av ett belopp eller värde på ett parti, t.ex. narkotika, som nätverket flyttar tack vare eller med hjälp av möjliggöraren.

I synnerhet de affärsmässiga möjliggörarna har ofta en taxa för sina tjänster. Exempel på det är en viss andel av ett lånebelopp de beviljar, inkomster de höjer på pappret, antalet placeringar som går till nätverkets företag (välfärdstjänster), någon tusenlapp per falskt intyg och andel eller fast belopp per last en lastbilschaufför, skeppare eller annan transportör tar. I ett krypterat chattmeddelande konstaterar en nätverkskriminell nöjt att hans möjliggörare bara tar 5 procent av beloppet som ska hanteras, vilket är lågt i relation till övriga exempel i materialet. De högsta andelarna som framgår i meddelandena är 35–40 procent, men då tycks tillvägagångssättet vara förenat med större risk för upptäckt. Några inom ett nätverk resonerar dock i meddelandena om hur de kan få ner kostnaderna och öka säkerheten genom att hitta en bättre, mer centralt placerad möjliggörare. Slutligen talar meddelandena för att de nätverk som regelbundet slussar många, stora transaktioner genom samma möjliggörare kan få mängdrabatt. Vissa möjliggörare – inom provisionsbaserade yrken – får i stället sin ersättning genom högre provision eller bonus för att de säljer mer eller drar in fler kunder. Där kommer således den ekonomiska kompenseringen framför allt från arbetsgivaren.

Exempel på alternativa ersättningar finns också i materialet. Dessa är att få smycken, narkotika, och bättre, men ändå ofördelaktiga lånevillkor av det kriminella nätverket (kopplat till befintliga spelskulder). I enstaka fall handlar det om att få en bostad eller annan lokal betald eller att få hyra den till ett förmånligt pris.

Möjliggörare som är svårövertalade men viktiga kan få mer betalt, och fall finns där beloppet höjts genom förhandling. Det kan delvis förklara varför priset på snarlika tjänster varierar mycket. Några intervjupersoner uttrycker viss förvåning över hur bra mutor fungerar, men kopplar det till att löneläget kan vara lågt inom vissa yrkesroller eller att specifika möjliggörare upparbetas på grund av ekonomiska problem eller kostsamma missbruk. Ett par intervjupersoner menar att möjliggörarna typiskt sett har en livsstil där de spenderar pengarna snabbt, men variationen i materialet är stor. Motsatta exempel framkommer också där polisen påträffat stora sedelbuntar vid husrannsakan hos möjliggöraren. Oavsett konsumtionsnivå skapar ersättningen nya behov av pengar och blir ett tydligt motiv till att fortsätta utbytet.

Hålla folk varma

Eftersom hela uppdraget som möjliggörare bygger på är att man sviker sitt ordinarie, legala uppdrag till förmån för den kriminelle motpartens intressen, gäller det att upprätthålla en nära relation till möjliggöraren. Kontakten tycks inriktas mot att vara tät och nära, så att kollegorna och arbetsgivaren inte blir viktigare än uppdragsgivaren och det kriminella nätverket. Ett tydligt exempel är ett nätverk som i krypterade chattmeddelanden uttrycker oro för att deras möjliggörare ska "byta sida" när han får en ny tjänst. Tjänsten är i en arbetsgrupp där lojalitet till kollegorna och uppdraget är tydligare, viktigare och starkare än vid hans tidigare tjänst, och oron gäller att han därmed knyts närmare till sin arbetsgivare: "Grejen är att han kan bli hjärntvättad där [hos arbetsgivaren] så man [nätverket] måste ha tät kontakt med honom." En intervjuperson med bakgrund i kriminella nätverk förklarar att det fanns ytterst medvetna strategier inom hans tidigare nätverk för att hålla igång kontakterna. Intervjupersonen har själv lagt ut onödiga uppdrag på möjliggörare, för att stärka relationen:

Ibland ger man dem uppdrag som kanske inte ens leder till någonting, bara för att man vill hålla dem varma, förstår du hur jag menar? Ibland kan de inte ens genomföra det du ber dem om. Men man vill ha dem nära. Man vill hålla dem varma.

Säkerhetsmedvetenheten varierar

Det finns två grundläggande svårigheter när det gäller att hålla möjliggörarens agerande hemligt. Den ena handlar om att nätverket av misstag röjer möjliggöraren, den andra om att möjliggöraren agerar synligt på arbetsplatsen.

Nätverket röjer möjliggöraren

Den första svårigheten är att inte skryta om sin kontakt inför andra i eller utanför det kriminella nätverket, så att rättsväsendet upptäcker relationen. Relationen kan fångas upp i avlyssnade samtal eller avlästa skriftliga meddelanden. En möjliggörare i materialet säger till sina kontakter i kriminella nätverk att vara tysta då det börjat gå rykten om dennas agerande, vilket fångas upp av rättsväsendet. I intervjuer och ärenden finns det flera exempel på att det kan vara svårt att hålla tyst, särskilt om möjliggörare som går att ersätta. Flera intervjupersoner nämner att det särskilt ofta pratas om kvinnor som personer i nätverken lyckats manipulera eller som de uppfattar attraheras av dem. Möjliggörare man lurat och manipulerat, oavsett kön, kan det talas mycket illa om. Exempel finns i ärenden och krypterade chattmeddelanden på hur personer i kriminella nätverk har en vänlig och hjärtlig samtalston med möjliggöraren, men i meddelandetrådar med varandra talar mycket illa om eller gör sig lustiga över möjliggöraren. En person som haft egna möjliggörare berättar:

Man sitter väl och pratar och skrattar, det är så här, hur ska jag säga? Man kan prata väldigt nedvärderande också om sådana personer. Man har hittat den här, vilken djävla idiot, alltså så är det. Åh gud vad lätt vi fick med honom eller henne, om man söker upp eller använder sig strategiskt av någon. Man värdesätter personen så länge den kan generera pengar.

Vissa av de affärsmässiga möjliggörarna nämns återkommande vid namn eller på ett identifierande sätt. De vill också vara kända, i vart fall hos en tillräckligt stor kundkrets. Där är utmaningen i stället att få verksamheten att utåt framstå som legitim i alla delar, alternativt begå brott av ringa betydelse eller av svårbevisad karaktär, så att rättsväsendet fokuserar på kunderna i stället för möjliggöraren.

Nätverken skyddar vissa möjliggörare bättre än andra. Upparbetade och placerade möjliggörare som också är familjemedlemmar och nära vänner, eller andra möjliggörare med unik kunskap, värdefull information eller möjlighet att hantera brottsvinster tycks det pratas minst om.

Vissa möjliggörare lämnar många spår

Den andra svårigheten är att som möjliggörare inte bli för aktiv, med många återkommande uppdrag. Både uppdragen till möjliggöraren och hur de utförs blir ofta mer riskfyllda efter en tid. Intervjupersoner som antingen utrett ärenden eller haft egna möjliggörare menar att det ibland är möjliggörare som klarat sig undan upptäckt länge som tar allt större risker, ibland är det nätverket som driver på för hårt. Möjliggörarens säkerhetstänk och agerande på arbetsplatsen varierar också. Det typiska, särskilt i ärendena, är att möjliggöraren varit för synlig med sina felsteg i den legala verksamheten. En advokat förundras också över att flera av dennas klienter som varit möjliggörare inte ens bemödat sig att undanröja spår, bevisen fanns tydligt där – till skillnad från i många andra brottmål.

Just svårigheten att vara säkerhetsmedveten lyfts av några intervjupersoner som ingått i kriminella nätverk. En av dem menar att det fanns saker man inte bad möjliggöraren om, eftersom det hade kunnat leda till upptäckt. Det kan ändå vara svårt att hindra sig i tid, det kan handla om stora belopp och fördelar för affärerna.

Undantagen, de mest säkerhetsmedvetna möjliggörarna i ärenden och intervjuer, har försökt få kollegor att formellt stå på beslut, eller tagit emot ersättning på ett sätt som är svårt att spåra. De är inte med på fysiska möten med andra än sin primära kontakt. Dessutom får dessa i några fall instruktioner från motparten om försiktighetsåtgärder som att inte parkera nära en plats där de ska hämta illegala varor. Det finns också några fall i materialet där möjliggöraren har egna möjliggörare, antingen längre in i den egna verksamheten, eller i närliggande verksamheter som kan hjälpa till att underlätta t.ex. penningtvätt eller bolagsbildning. Det har exempelvis handlat om två anställda inom bank eller annat finansiellt företag med olika behörigheter, eller en bankanställd och en mäklare som tycks ha samarbetat. Hur dessa kedjor av möjliggörare uppstått är okänt, men i enstaka fall har det handlat om att personerna i det kriminella nätverket inte haft förmåga att rekrytera en möjliggörare som kan hjälpa dem direkt, utan får gå via sin kontakt, som behöver kollegors hjälp för att uppfylla nätverkets behov. Då ökar också avståndet till de riskfyllda och potentiellt exponerande handlingarna. Dessa fåtal exempel handlar om hantering av brottsvinster eller om att på andra sätt skapa en legitim fasad med bolag.

En intervjuperson menar att dennas kriminella nätverk eftersträvade möjliggörare som sköter sig själva, ställer få frågor, inte utmärker sig och behöver pengarna. De uppfattades vara mest pålitliga och löpa mindre risk

att uppmärksammas av andra. I det låg också att de inte arbetade åt flera kriminella nätverk, troligen eftersom det är något som bedömdes öka risken för stölder och att de skulle fastna på myndigheternas radar. Det gäller i synnerhet när möjliggöraren genomför eller har kunskap om transporter av illegala varor eller insyn i banktransaktioner.

Svårt att sluta som möjliggörare

Intervjupersonerna med djupare kunskap om specifika fall är samstämmiga om att det är svårt för möjliggörare att sluta, om de väl hjälpt till några gånger. De vägar ut ur ”samarbetet” som beskrivs är följande:

- Möjliggöraren blir oanvändbar, t.ex. genom att den pressats så hårt att den inte kan behålla och verka i en legal anställning eller i ett uppdrag.
- Möjliggöraren betalar böter till nätverket.
- Möjliggöraren försvinner så att nätverket inte når personen längre.

Vägarna ur ”samarbetet” kan se olika ut, men innefattar ofta påtryckningar om att fortsätta som möjliggörare. I vissa fall lämnas möjliggörare vidare till andra i kriminella nätverk, och ibland fortsätter de att hjälpa till från nya legala arbets- eller uppdragsgivare.

Påtryckningar

Vissa intervjupersoner utgår nästan från att möjliggörarna måste ha hotats, hur skulle de annars ha påverkats till att handla på ett sätt som ger så stora konsekvenser? Vissa upptäckta möjliggörare hänvisar också till att de varit hotade. Det finns också bevis om att möjliggöraren hotats i några specifika fall, men snarare som ett sista alternativ, när ersättning, vänskaplighet eller mjukare former av press inte fungerat.

Både intervjupersoner inom rättsväsendet och med tidigare koppling till kriminella nätverk känner till flera olika fall där möjliggöraren råkat mycket illa ut, till följd av långvarig press från kriminella nätverk. De beskrivs ha använts som förbrukningsvaror, tills de knäckts eller brutit ihop. Exempel finns på eskalerande hot, i synnerhet när viktiga möjliggörare försöker sluta. I några fall har personer i kriminella nätverk också hotat om att skada anhöriga eller genomfört sprängningar eller mer omfattande skadegörelse vid möjliggörarens arbetsplats, hem eller hos en nära anhörig.

Några betonar dock just inlåsningen i "samarbetet" som det värsta för möjlighööraren. En möjlighöörare har inget skydd – med undantag för om det är en nära släkting eller vän, då bedömer några intervjupersoner att det inte behöver gå lika långt. Samtidigt är det svårare att "lämna" personer som är viktiga för en även känslomässigt. Konsekvenserna har i vissa fall blivit långtgående såväl för privatliv som karriär och yrkesliv, där möjlighöörare förlorat sitt arbete, goda rykte och kraftigt försämrat sin ekonomi.

Överlämning av möjlighööraren till annan gärningsperson

Som framgått tidigare i detta kapitel förekommer att personer i ett kriminellt nätverk delar på en möjlighöörare eller framför allt på det man kan få från denna (information, gynnsamma beslut etc.). Det förekommer också att det egna behovet av möjlighöörare upphör. Från Kriminalvården finns fall där användningsområdet för en möjlighöörare upphör till följd av att den intagna motparten flyttas till en annan anstalt eller har avtjänat sin påföljd. I dessa fall lämnas möjlighööraren över eller säljs till en annan intagen som kan använda personen för sina behov under hot om att avslöja den för arbetsgivaren. Fall finns också i intervjuerna där andra intagna själva noterat vad som hänt och tar över möjlighööraren på eget bevåg.

Avslöjad, men inte alltid uträknad

I intervjuer och ärenden framgår två sätt för möjlighöörare att ta sig ur relationen, om nätverket inte släpper taget. Den första är att bli upptäckt, omplacerad, avstängd eller på annat sätt inte kunna leverera. Att avslöjas kan således vara en väg ut ur möjlighöörarrollen. Den andra – och här finns enbart ett fåtal styrkta fall, men flera misstankar i materialet – är att betala böter till personer i det kriminella nätverket och aldrig prata om det. Det verkar alltså finnas en viss möjlighet att köpa sig fri.

Alla möjlighöörare vill inte sluta, och vissa är så pressade att de fortsätter på samma sätt hos nya arbetsgivare. Många av de intervjupersoner som utrett eller följt ärenden noterar att flera av dessa möjlighöörare senare fått anställning eller uppdrag hos en annan liknande myndighet, kommun eller ett företag. Andra varianter är att möjlighööraren återanställs inom t.ex. en kommun i en annan roll, eller väljs in av ett parti och får en plats i en nämnd, när den fått lämna sin anställning som tjänsteperson. Ytterligare en väg är att förlora sin auktorisation eller licens, men ändå arbeta som rådgivare eller konsult inom samma bransch. Några har sökt jobb som är mindre kvalificerade eller har lägre status inom samma bransch. Även om det är ovanligt att samma möjlighöörare utretts på flera olika arbetsplatser,

misstänker flera internutredare och säkerhetsansvariga att mönstret fortsätter på nästa arbetsplats. Det gäller rimligtvis särskilt om möjliggöraren är hårt pressad eller verkar som affärsmässig möjliggörare.

Resultat i fokus

- Möjliggöraren har ofta kontakt med en eller enstaka personer i ett kriminellt nätverk. Det ger status att ha möjliggörare, särskilt om de är svåra att ersätta – så kontakttuppgifterna håller man i många fall för sig själv. Hjälpen möjliggöraren kommer med delas dock ofta mellan individer eller används i nätverket som helhet.
- De flesta personer i kriminella nätverk som använder möjliggörare tycks verka genom slumpen. I det ligger att de sällan arbetar upp nya kontakter utan försöker arbeta med de kontakter de har. De letar i vissa fall långt ut i sina nätverk av släktingar, vänner och kunder i den kriminella affärsverksamheten efter en person med lämplig kompetens och yrkesroll. I vissa fall ger en lämplig kontakt nya idéer om brottsupplägg.
- Vissa i kriminella nätverk är mycket duktiga på att upparbeta nya kontakter. Även om det framstår som ovanligt förekommer mer värvningslika processer med målsökning. När de identifierat en potentiell möjliggörare manipulerar de förutsättningarna så att det blir positiva första möten med möjliggöraren, och ett samarbete lättare kan inledas. Det handlar ofta om att visa på gemensamma intressen och ha roligt tillsammans.
- Antingen finns en befintlig nära relation eller så skapas en bild av en sådan där det är naturligt att be varandra om tjänster och gentjänster. Personerna i kriminella nätverk skapar beroenden, inte minst av den sociala kontakten och bekräftelsen, men ibland även av viktiga ekonomiska ersättningar. I vissa fall är det personer kring nätverken utan brottsbelastning som har kontakt med möjliggöraren, för att den inte ska fatta några misstankar. Att personen i det kriminella nätverket har ett maktövertag behöver dock inte bli tydligt förrän möjliggöraren säger nej till uppdrag eller försöker sluta.
- I materialet kan olika möjliggörarroller identifieras. Den vanligaste bedöms vara att möjliggöraren upparbetas under anställningstiden. Vissa manipuleras att hjälpa till på ett sätt så att de inte ens behöver vara medvetna om sin möjliggörarroll. Andra möjliggörare placeras av nätverket eller föreslår själva att de ska söka en för nätverket lämplig tjänst. Slutligen finns affärsmässiga möjliggörare som mot

betalning hjälper till. De kan ha uppdragsgivare inom flera nätverk.

- Det kan vara svårt för möjliggöraren att avbryta samarbetet, särskilt om det inte finns nära privata band (familj-, släkt eller nära vänskap) med motparten. För att kunna utnyttja möjliggöraren maximalt beskriver personer som själva haft sådana kontakter att de strävade efter att ha tät kontakt och göra många förfrågningar. I många fall tycks nätverket pressa och försöka utnyttja möjliggöraren så mycket det går, tills personen brutits ner och inte fungerar på sin arbetsplats längre. Exempel finns också där avslöjade möjliggörare fortsatt hjälpa nätverket i en roll hos nya arbetsgivare eller övergått till att arbeta i egen regi.

Arbetsplatsens och andra aktörers åtgärder

I det här kapitlet riktas fokus mot arbetsplatserna och verksamheterna där möjliggöraren haft ett uppdrag eller en anställning. Kapitlet utgår framför allt från intervjuer, som kompletterats med underlag från internutredningar, förundersökningar och disciplinärenden samt krypterade chattmeddelanden. Intervjupersonerna arbetar i huvudsak inom rättsväsendet eller i andra verksamheter med internutredningar och säkerhetsfrågor.

I materialet återfinns både större och mindre arbetsplatser inom offentlig verksamhet (exempelvis myndigheter inom rättsväsendet och kommuner). Inom privat sektor handlar det om större banker och andra företag av varierande storlek (exempelvis revisions-, mäklar- och advokatbyråer, företag inom transportsektorn och bevakningsbranschen). De har mycket olika förutsättningar för att upptäcka och hantera möjliggörare. Några identifierade fall inkluderar möjliggörare som är egenföretagare. Dessa fall ingår i avsnitten om påverkan på verksamheter och branschers självreglering.

Kapitlet inleds med ett avsnitt om hur verksamheterna påverkats av möjliggörarens agerande. Därefter beskrivs hur arbetsgivare upptäcker möjliggörare. Kapitlet avslutas med hur upptäckta möjliggörare hanteras av olika instanser, som arbetsgivaren, rättsväsendet och branschaktörer.

Påverkan på verksamheter

I det här avsnittet beskriver vi hur möjliggörarens arbetsplats påverkas. I korthet handlar det om hur verksamheten påverkas genom oro för informationsläckor, beslutsprocesser som inte följs och ekonomiska risker. Vi beskriver också hur arbetsmiljön påverkas i drabbade arbetsgrupper genom osäkerhet, rädsla och normförskjutningar.

Den här studien kan inte besvara frågor om omfattningen av möjliggörare i samhället. Utifrån intervjumaterialet kan vi däremot säga att möjliggörare som bistår kriminella nätverk generellt inte tycks vara vanliga på svenska arbetsplatser. Få intervjupersoner har kunskap om fler än enstaka fall på en enskild arbetsplats. Oavsett omfattning kan vi konstatera att flera av de

skador som beskrivs kan bli allvarliga, särskilt för verksamheter som hanterar känsliga personuppgifter.

Oro för informationsläckage

Verksamheter som innebär hantering av stora informationsmängder, exempelvis genom sökningar i register och annan personuppgiftsbehandling, tycks vara mer utsatta för möjliggörare. En återkommande skada som beskrivs av flera intervjupersoner och återfinns i många av disciplinärendena och förundersökningarna, är att **möjliggöraren läcker konfidentiell information och personuppgifter**. Uppgifterna kan läckas från alltifrån banker till rättsväsendet. Informationsläckaget kan försvåra och hindra verksamheten från att utföra sitt uppdrag. Det innebär även en uttalad risk för skadat förtroende, även för hela yrkeskårer eller branscher. Skador återfinns bland annat inom rättsväsendet, där information och samarbete med allmänheten är en viktig förutsättning för verksamheten, liksom att säkert kunna dela information internt. En intervjuperson berättar att information inte har kunnat delas mellan medarbetare av rädsla för en läcka. Ett boendestöd har exempelvis tvingats avbryta sin verksamhet på grund av att information om avhoppare läckt till de kriminella nätverken. I andra fall kan risken för läckta personuppgifter innebära att människor söker sig bort från offentliga verksamheter och inte heller får den hjälp de har rätt till, exempelvis från socialtjänsten.

Beslutsprocesser påverkas

Genomgående i flera intervjuer och ärenden är att möjliggörare försvårar och urholkar arbetsplatsers arbetssätt genom att försöka driva beslut i riktningar som är gynnsamma för de kriminella nätverken. Flera intervjupersoner, både från polisen och kommuner, vittnar om hur **möjliggörare gärna påverkar beslutsprocesser, upphandlingar och tillståndsgivning** (till exempel olika miljötillstånd och markanvisningar). På så sätt förekommer att kriminella nätverk gynnas, till exempel genom felaktiga utbetalningar eller genom att vinna en upphandling. **Förutom att skapa osund konkurrens, kan besluten leda till att oseriösa aktörer får ta över viktiga samhällsfunktioner.**

Ekonomisk risk

I vissa fall, exempelvis inom banker och andra privata aktörer, är **rädslan för skadat förtroende nära förknippad med kundrelationer och kan i förlängningen innebära en ekonomisk förlust**. I några fall har

möjliggörarens agerande kunnat medföra förluster på flera miljoner kronor, till exempel genom lån som aldrig betalas tillbaka eller felaktigt utbetalade offentliga medel till bolag drivna av personer inom kriminella nätverk.

Trots risk för ekonomiska förluster för arbetsgivaren behöver så inte alltid bli fallet. En intervjuperson med god insyn i flera av de större finansbolagen förklarar att miljonförluster inte alltid uppfattas som avgörande för kreditgivare där summan är liten i relation till en betydligt högre omsättning.

Kortsiktig vinst

Flera mycket olika verksamheter, såsom banker, advokatbyråer, säkerhetsföretag och kommuner, kan initialt till och med tjäna ekonomiskt på möjliggörarens handlingar, något som ofta försvårar upptäckt. Banker kan fortsätta att tjäna pengar på bolånekunder, så länge de betalar, även om så sker med brottsvinster. Likaså arbetar mäklare till stor del provisionsbaserat, och tjänar pengar även på köpare som använder brottsvinster. Brottmålsadvokater som i konkurrens om de större fallen rundar etiska riktlinjer kan erbjuda något som andra advokater inte kan. En företrädare för ett säkerhetsföretag berättar hur han ibland möts av önskan att inte ”rota för mycket, för just nu går affärerna bra”.

Osäkerhet, rädsla och oro

Även arbetsmiljön kan påverkas till följd av möjliggörarens agerande. Det kan räcka med tecken på att det finns en möjliggörare på en arbetsplats för att det ska leda till obehag och oro bland övriga medarbetare. Flera intervjupersoner vittnar om hur hela arbetsgrupper påverkas när man vet att något på arbetsplatsen är fel, men inte nödvändigtvis vad. Några intervjupersoner berättar om ryktesspridning och sociala uppdelningar när några medarbetare valt att ta parti för en avstängd kollega under utredningstiden. Osäkerheten kan även handla om hur man fortsatt kan dela information på arbetsplatsen när man misstänker att någon för den vidare till personer i kriminella nätverk. En grupp chefer vi talat med vittnar om att de känt sig lurade, arga och besvikna efter att deras medarbetare under en längre tid använt verksamheten till förmån för personer i kriminella nätverk. De berättar även att de känt sig oroliga och rädda. Just rädsla och otrygghet nämns även av flera andra intervjupersoner som något som kan sprida sig i en hel arbetsgrupp och tysta en arbetsplats, exempelvis genom en rädsla inför att fatta myndighetsbeslut, särskilt om hot mot medarbetare eller mot arbetsplatsen förekommit.

Normförskjutning efter ökad press

Anställda och uppdragstagare i vissa verksamheter möts oftare av förfrågningar, hot och påtryckningar från personer i kriminella nätverk. Det gäller exempelvis Kriminalvården, där bilden från intervjuerna är en ökad press, framför allt mot häktes- och anstaltspersonal. Pressen kommer från frihetsberövade personer om att bistå med exempelvis insmuglade telefoner och information. En intervjuperson upplever en normförskjutning, där händelser som tidigare skulle ha rapporterats inte längre uppfattas som något avvikande. Det till följd av en ökad arbetsbelastning tillsammans med fler försök till otillåten påverkan, som bland annat lett till att man inte alltid hinner rapportera incidenter. Brottmålsadvokater nämner liknande utsatthet. Som framgått av tidigare kapitel kan utsatthet i kombination med dåligt stöd från arbetsgivaren öka risken för att medarbetare inte står emot press från personer i kriminella nätverk.

Hur upptäcks möjliggörare?

Utifrån intervjumaterialet framgår att det kan ta lång tid för arbetsgivare att upptäcka möjliggörare. Därutöver är det många gånger svårt att klargöra vad som hänt, än mindre bevisa det. Många möjliggörare beskrivs av flera intervjupersoner som duktiga på sitt jobb, och dessutom trevliga och omtyckta. Trots att möjliggörare många gånger frångår riktlinjer och ordinarie arbetsrutiner kan det därför krävas ett mönster av flera små avsteg för att arbetsgivare ska kunna identifiera felaktigheterna.

Det är ofta svårt för arbetsgivare att veta vem eller vilka som gynnats av möjliggöraren eller hur pass organiserad brottsligheten är. Även om möjliggörarens handlingar upptäcks leder spåren inte alltid till nätverken utan till deras målvakter eller bulvaner. En internutredare på en bank beskriver hur individer i de kriminella nätverken skyddar sig själva genom att så långt det är möjligt inte själva stå som kontoinnehavare, eller överföra pengar direkt mellan sig. Detta styrks av krypterade chattmeddelanden, där personer beskriver hur de använder personer som inte finns med i misstankeregistret för att stå som kontoinnehavare, bolånetagare, styrelseledamöter eller mottagare av försändelser. Risken att upptäckas beskrivs som låg: ”man har inte beställt själv så det är lugnt” och ”det är ju hans risk inte vår”.

Av intervjupersonernas berättelser framgår att medarbetare ytterst sällan på eget initiativ berättar för arbetsgivaren eller ber om hjälp vid

förfrågningar från personer i kriminella nätverk. Snarare händer det att nätverken hotar att avslöja möjliggöraren för arbetsgivaren för att få möjliggöraren att fortsätta mot sin vilja. De första indikationerna på tänkbara fall kommer därför snarare ifrån andra på arbetsplatsen, samverkande aktörer eller rättsväsendet. Sådana olika sätt att upptäcka möjliggörare beskrivs närmare härnäst.

Bakgrunds- och registerkontroller

För att upptäcka potentiella möjliggörare genomför flera olika offentliga och privata verksamheter i dag bakgrundskontroller av de sökande redan innan de börjar på arbetsplatsen. Det handlar exempelvis om att kontrollera den sökandes identitet, arbetslivserfarenhet och utbildning. En del av dessa bakgrundskontroller görs med anledning av att arbetsuppgifterna medför att tjänsten är placerad i säkerhetsklass (se vidare Säkerhetspolisen 2023). Flera intervjupersoner vittnar om en ökad användning av bakgrundskontroller även för tjänster som inte är placerade i säkerhetsklass, ofta med hjälp av externa företag.

För arbete som innebär kontakt med barn och unga i exempelvis skola, barnomsorg och på ungdomshem har arbetsgivare rätt att kräva att den sökande visar utdrag från polisens belastningsregister. Mellan 2012 och 2022 har antalet begärda utdrag mer än fördubblats enligt Polismyndigheten, från 466 000 till 1 013 000. Säkerhetspolisen har uppgifter om antal registerkontroller som genomförs av personer som är placerade i säkerhetsklass, där är motsvarande ökning från ca 69 000 till 155 000. Bakgrundskontrollerna nämns av många intervjupersoner som en viktig del i säkerhetsarbetet, även om det är omöjligt att uttala sig om hur många möjliggörare som förhindras på så vis. En intervjuperson inom rättsväsendet menar att det framför allt är placerade möjliggörare de hittar genom olika former av bakgrundskontroller, det vill säga de som söker anställningen med syfte att bistå det kriminella nätverket.

Intervjupersoner som arbetar med säkerhetsfrågor beskriver bakgrundskontroller som en verifiering och granskning av den sökandes cv och referenser, samt en kartläggning av eventuella sårbarheter som kan göra individen mer sårbar för förfrågningar, hot och påtryckningar från exempelvis kriminella nätverk. Det rör sig om olika former av missbruk, främst narkotika men även spel- och sexmissbruk, betalningsanmärkningar och större skulder, osämja med arbetsgivaren samt relationer med personer i kriminella nätverk (grannar, gamla skolkamrater, bekanta, släktingar).

Det kan också vara att den arbetssökande tidigare åtalats eller dömts för brott. För att genomföra bakgrundskontroller hämtas uppgifter från offentliga register när det gäller t.ex. brottsbelastning och folkbokföring. Dessutom används öppna källor, inte minst sociala medier. Några intervjupersoner beskriver flera av de sistnämnda åtgärderna som en gråzon, där de inte vet vilken information arbetsgivare egentligen får kartlägga.

Flera intervjupersoner efterfrågar ökade befogenheter att kontrollera både nya och befintliga anställda. Önskemålen handlar t.ex. om möjligheten att ta referenser från tidigare utbildningar, för att upptäcka personer som under utbildningen uppvisat tydliga brottsfrämjande värderingar eller varit avstängda för fusk eller hot mot andra studenter. En annan befogenhet som önskas är att regelbundet kontrollera anställda mot belastningsregistret, för att fånga upp exempelvis narkotikarelaterad brottslighet, något som ofta innebär kontakter med kriminella nätverk.

Några medarbetare och chefer pekar på behovet av att säkerhetsklassa fler tjänster som i dag inte lyder under säkerhetsskyddslagen. Viktiga uppgifter för kriminella nätverk är inte alltid av tillräcklig betydelse för rikets säkerhet. Andra menar att säkerhetsprövningen som görs i dag ändå inte är tillräcklig för att visa aktuella kopplingar till kriminella nätverk, utan är för begränsad till frågor relaterade till konkreta brottsmisstankar, och underrättelseuppgifter om de väsentligt smalare brottsområdena terrorism och spioneri. En intervjuperson inom underrättelseverksamhet menar att det kanske snarare är aktuella kopplingar som är relevanta:

Man stirrar sig blind på domar och tidigare händelser. Man kan få en fråga: kan vi anställa den här personen? Ett 8 år gammalt ringa narkotikabrott. Ja, det var kanske någon som rökte hasch på Hultfredsfestivalen, vad vet jag. Då får man väl ta ett prat med den personen och avgöra om det här var en engångsföreteelse eller vad det rör sig om. Det är värre att man [i närtid] blivit stoppad och kontrollerad tillsammans med [ett kriminellt nätverks] ledare. Det går att starkt ifrågasätta var man har sin lojalitet och vad fasen man gjorde i den jäkla bilen kl 04.00 vid macken i [ort]. Man tittar på fel saker.

Ytterligare risker med en alltför registerbaserad bedömning av arbetssökande och medarbetare nämns av flera intervjupersoner med arbete inom internutredning och säkerhetsskydd i privat sektor eller andra uppdrag inom rättsväsendet. En person med arbete inom rättsväsendet beskriver det som att en uppväxtadress ”i sig” kan bli en sårbarhet, om man bott i samma bostadsområde eller gått i samma klass som personer som senare kommit att ingå i kriminella nätverk. Samtidigt vore det orimligt att diskriminera någon på grund av en bostadsadress menar intervjupersonen

och hänvisar till att några av verksamhetens ”bästa medarbetare” är upp vuxna i områden med hög brottsutsatthet.

Systematisk granskning och rapportering

Vikten av att ha ett systematiskt förebyggande och motverkande arbete, framhålls av flera intervjupersoner inom både offentlig och privat sektor. Betydelsen understryks av det faktum att flera ärenden inletts just med en rapportering inom ramen för väl upp arbetade rutiner på arbetsplatser.

Arbetsplatser som har egna system för intern kontroll eller extern tillsyn eller annan uppföljning av verksamheten, har generellt sett ökade möjligheter att upptäcka möjliggörare än arbetsplatser som inte har det. Den interna kontrollen kan exempelvis bestå av avvikelsovervakning eller intern revision.

Flera intervjupersoner berättar hur signaler om felaktigheter många gånger kommer från tekniska lösningar, som övervakningssystem av till exempel bankers transaktionsflöden, eller dataloggar som sparar eller till och med flaggar användares sökningar i verksamhetsspecifika informationssystem. I andra fall sker upptäckten mer manuellt, om än efter någon form av systematisk analys. Intervjupersoner från både offentlig och privat verksamhet berättar om hur uppenbara överfaktureringar, övervärdering av fastigheter, underkända redovisningar, stora ekonomiska förluster eller oförklarliga utfall i upphandlingar fungerat som initiala signaler och föranlett vidare utredning.

Upptäckt av kollegor

Från flera intervjuer med internutredare och säkerhetskonsulter framgår att kollegor kan spela en viktig roll för att upptäcka möjliggörare. Kollegor, som vet hur verksamheten fungerar, kan lättare upptäcka handlingar som strider mot chefens instruktioner eller interna regelverk. Kollegor har till exempel kunnat lyfta iakttagelser inom Kriminalvården, när relationer mellan intagna och anställda börjat intensifieras på ett märkbart vis. Andra exempel är kollegor på bevakningsföretag som kan uppmärksamma upprepade rån mot butiker, när dessa skulle ha haft bevakning, eller kommunala tjänstemän som hör rykten om att en kollega börjat tjäna pengar genom att olovligen utföra en del av sina uppgifter vid sidan av anställningen. Att kollegor rapporterat misstankar till en på förhand utnämnd funktion inom verksamheten har många gånger varit avgörande för att upptäcka möjliggörare och andra fall av interna oegentligheter. På

andra arbetsplatser uppdragas fall i stället efter att en person gått vidare med sin ”dåliga magkänsla”, drivit på och varit ”jobbig”.

Samtidigt som flera intervjupersoner som arbetar med säkerhetsfrågor nämner vikten av att inte blunda för uppfattningen om att något inte stämmer menar samma personer att förutfattade meningar om andra människor och grupper därmed riskerar att ges större utrymme. Kontroller som initieras på för lösa grunder och slår snett mot vissa grupper av anställda kan medföra en sämre arbetsmiljö och minska medarbetares välvilja i förhållande till sin arbetsplats, vilket i förlängningen skadar arbetsplatsen snarare än stärker den (Gunnarson 2023).

Upptäckt utanför arbetsplatsen

Medan vissa verksamheter har utvecklat system för intern hantering av uppgifter om oegentligheter och andra felaktigheter, är andra verksamheter mer beroende av tips utifrån. I synnerhet internutredningsfunktioner inom Polismyndigheten, Kriminalvården och storbanker tycks ha goda möjligheter att upptäcka egna ärenden genom resurssatta organisationer, starka mandat och god datatillgång. Intervjuade internutredare från både privat och offentlig sektor förklarar generellt att fall de utrett initialt uppmärksammas från företrädare för andra aktörer. Dessa arbetar inom samverkande myndigheter, kommuner, banker, och andra privata arbetsgivare som kontaktar varandra i aktuella utredningar där tecken finns på att fler verksamheter drabbats. Till exempel fastighetsförmedling har stor nytta av när banker uppmärksammar dem på tveksamma fastighetsaffärer, vilket uppges av intervjupersoner från båda branscherna.

Information från rättsväsendet

Givet att möjliggörare på olika sätt underlättar kriminell affärsverksamhet är rättsväsendet en mycket viktig informationskälla. Information och tips från polisanställda som hör av sig uppges av flera intervjupersoner vara särskilt betydelsefullt för att verksamheten ska kunna upptäcka och så småningom utreda möjliggörare. Intervjupersoner inom rättsväsendet beskriver hur de kan underrätta varandra om anställda eller före detta anställda som agerat möjliggörare och som efter avslutad anställning på en myndighet söker anställning på en annan. Intervjupersoner från privat eller kommunal sektor, med både god och mindre god erfarenhet av polisiärt samarbete, pekar på hur polisen har möjlighet att uppmärksamma arbetsplatser om risken för eventuella möjliggörare i samband med pågående brottsutredningar.

I några fall har möjliggörare upptäckts genom sin koppling till kriminella nätverk snarare än sitt agerande på arbetsplatsen. Det har exempelvis hänt att möjliggörare förekommer i en telefonavlyssning, telefontömning eller husrannsakan som avser ett annat, ofta grövre brott, där möjliggörarens agerande sällan varit fokus för utredningen.

Information från rättsväsendet upplevs av några intervjupersoner i olika verksamheter vara en viktig del för att starta arbetsrättsliga processer. Genom att följa polisutredningar och ta del av domar har utredare, både inom kommunal och statlig verksamhet liksom bankväsendet, även uppgett att de kan analysera specifika brott för att hitta kopplingar till den egna verksamheten. Genom att fråga sig hur ett brott över huvud taget varit möjligt att begå utan specifik kännedom eller hjälp från den egna verksamheten kan utredarna få kännedom om var i verksamheten behovet av ytterligare kontroll är som störst. Ytterligare sätt är att utgå från specifika individer i ett brottmål och analysera deras kopplingar till exempelvis bankkonton i den egna banken.

Hantering av uppgifter om möjliggörare

I det här avsnittet återges hur verksamheter går vidare med uppgifter om möjliggörare på arbetsplatsen genom internutredningar, men även hur de kan hanteras som personalfråga eller bli föremål för brottsutredning. Avsnittet avslutas med en beskrivning av hur branscher på olika sätt kan verka självreglerande genom exempelvis yrkessamfund, licensieringstjänster och disciplinnämnder.

Internutredningar

Bland de verksamheter som återfinns i studien har många en internutredarfunktion som utreder misstänkta interna brott och felaktigheter. Saknas en specifik funktion kan uppgiften i stället hamna hos en säkerhetsansvarig för verksamheten, eller om en sådan inte heller finns, hos ansvarig chef. I särskilt förtroendekänslig verksamhet, som exempelvis rättsväsendet och bankväsendet, kan internutredarfunktioner ha betydande resurser och mandat. Intervjuerna illustrerar att tillgången till dessa utredarfunktioner ser mycket olika ut både mellan och inom olika sektorer och verksamheter. Myndigheter har generellt sett oftare internutredarfunktioner än kommuner, även om det mellan kommuner kan se väldigt olika ut, inte minst beroende på kommunens storlek. Medan de flesta större banker har utbyggda säkerhetsavdelningar, kan andra mindre privata verksamheter helt sakna tillgång till sådan kompetens.

Interna utredningar är specifika för varje organisation och utgår till exempel från interna it-system och möjligheter att göra förnyade bakgrundskontroller, vilket i dag ser väldigt olika ut på olika arbetsplatser. Gemensamt för flera intervjuade internutredare och säkerhetsansvariga är dock en generell avsaknad av utredningsverktyg. ”Vi har bara det som du skulle ha om du skulle sätta dig och leta” förklarar en bankanställd.

Efter att en eventuell möjliggörare uppmärksammas försöker internutredaren vanligtvis att kartlägga arbetstagarens sociala, och i den mån det är möjligt även ekonomiska kopplingar för att se om relationer finns till tidigare dömda eller på annat sätt kända individer inom kriminella nätverk. Genom öppna källor och sociala medier, ibland tillsammans med interna system, ser utredare efter relationer med grund i gemensamma arbetsplatser, bolag, släkt eller vänskap. Syftet är att få en bild av involverade aktörer och möjliga drivkrafter. Samtidigt lyfter intervjupersonerna svårigheter med att dra slutsatser baserat på vetskapen om att två personer känner varandra. Ännu svårare är det att utläsa varför något skett, om medarbetare agerat medvetet eller i samförstånd med andra eller efter hot och utpressning.

Samtidigt som flera intervjupersoner efterfrågar utökade verktyg, lyfter några intervjupersoner risker med att verksamhetens interna utredningar skulle bli mer omfattande och bli alltför lika rättsväsendets utredningar. En utredare inom rättsväsendet uttrycker det som att gränsen mellan rollen som arbetsgivare och polisiär utredarverksamhet riskerar att suddas ut med alltför stora befogenheter. Andra pekar på kostnader som ett ökat säkerhetsarbete skulle medföra, i relation till resurser för verksamhetens huvudsyfte.

Möjliggöraren som personalfråga

Beroende på vad internutredningen visar kan ett ärende tas vidare internt på arbetsplatsen som en arbetsrättslig fråga, men också användas i en brottsutredning. **I de fall verksamheten har personal- och säkerhetsfunktioner är det vanligtvis personal inom dessa som bedömer vad som är lämpligt i det enskilda fallet.** Flera intervjupersoner visar tydligt hur påtaglig osäkerheten är om vilka åtgärder som får vidtas, i flera av de fall där en arbetsgivare drabbas av möjliggörare. Eftersom det ofta är svårt för arbetsgivare att klargöra vad som hänt handlar den vidare hanteringen många gånger om hur arbetsplatsen kan bli av med den aktuella

arbetstagaren. Det har också framgått i tidigare studier (Brå 2014:4, jfr Brå 2019:10).

Några intervjupersoner betonar att den drabbade arbetsgivaren kan ha svårt att agera i vissa fall. Det handlar om när möjliggöraren är anställd hos en underleverantör eller t.ex. ett kommunalt bolag. I ett konkret fall berättar en säkerhetsansvarig att de har ett gott samarbete med sitt inhyrda bemanningsföretag och att de är snabba på att vidta åtgärder om de får signaler om fel. I ett annat fall är samarbetet inte lika välutvecklat med ett kommunalt bolag där det finns uppgifter om en möjliggörare.

Avsked

Att avskeda en medarbetare (vilket har omedelbar verkan) kräver att medarbetaren grovt har åsidosatt sina åligganden mot arbetsgivaren. Exempel som nämns i intervjuerna är avsked till följd av att jävsregler systematiskt brutits eller överenskommelser om bisyssla inte följts, även om det inte nödvändigtvis är det utredningen handlade om från början. De flesta intervjupersoner som arbetar med frågan menar att det är ovanligt att avskeda möjliggörare, på grund av det svåra bevisläget. I stället leder situationer med påstådda möjliggörare snarare till uppsägning eller utköp.

Uppsägning

Av intervjuerna framgår att det är relativt vanligt att personer som konfronteras med misstankar snabbt väljer att avsluta sin anställning och andra kopplingar till verksamheten, till exempel konton i en bank. Flera intervjupersoner tolkar det som att de blivit påkomna och inte vill riskera ytterligare utredning, vilket försvårar utredningen eftersom anställningsförhållandet upphört. Å andra sidan kan det i vissa fall även vara ett uttryck för att man upplever sig orättfärdigt ifrågasatt och missförstådd av sin arbetsgivare.

Att öppet ifrågasätta en medarbetare är riskfyllt för en arbetsgivare på flera sätt. Tidigare forskning visar att arbetstagaren kan känna sig förödmjukad, vilket skadar känslan av lojalitet och i stället driver fram motstånd (Engdahl 2012). Några intervjupersoner lyfter specifikt risken för bruten lojalitet mellan arbetstagare och arbetsgivare som ett skäl till varför man som arbetsgivare uppmanar till uppsägning i de fall arbetstagaren inte säger upp sig på eget bevåg. Arbetsgivaren kan, genom representanter från exempelvis säkerhets- eller personalavdelning, enligt flera intervjupersoner meddela att förtroendet för arbetstagaren är helt förbrukat och att det saknas reella

möjligheter att stanna kvar. Det händer även att arbetsgivare hotar med att polisanmäla medarbetaren, för att på så vis få denna att säga upp sig.

Förlorad säkerhetsklass

Om möjliggöraren inte påträffats göra några konkreta fel, utan snarare agerar olämpligt eller har besvärande nära kontakter med kriminella nätverk, kan det vara svårt att hitta en grund för uppsägning från arbetsgivarens sida. Undantagen är om dessa kontakter strider mot kraven på lämplighet för en viss typ av arbetsuppgifter, vilket är fallet exempelvis för vissa säkerhetsklassade tjänster. I de fall en medarbetares tjänst är säkerhetsklassad kan en omprövning av klassningen ske. Om en säkerhetsklassning av en medarbetares tjänst justeras eller tas bort påverkar det möjligheterna för den personen att fortsätta sin anställning. I vissa fall kan en omplacering till en tjänst utan säkerhetsklass bli aktuell, i andra fall kan det vara grund för uppsägning. Av säkerhetsskäl redovisas inte grunden för avslag i säkerhetsprövningen öppet. Det har därför hänt att personer förlorat sin placering i säkerhetsklassad verksamhet, och därmed anställning, utan att veta varför. Samtidigt saknas i dag möjlighet att överklaga dessa beslut. Det är problematiskt ur ett arbetsrättsligt perspektiv, påpekar en intervjuperson.

Utköp

En överenskommelse om att en anställning ska upphöra genom att köpa ut en medarbetare tycks vara relativt vanligt både inom privat och offentlig sektor i de fall arbetsgivaren har starka signaler men få konkreta bevis för allvarliga fel, och där målet är att "bli av med problemet" så fort som möjligt. Arbetstagare som köps ut av arbetsgivare kan snabbt lämna arbetsplatsen, men även lättare söka sig vidare till nästa arbetsplats. På liknande vis vittnar ett fåtal intervjupersoner om bankanställda som går vidare från bank till bank och om personer som fått lämna roller som tjänstepersoner i en kommunal verksamhet men senare dykt upp som förtroendevalda i samma kommun. Andra exempel rör personer som efter att ha avskilts från en anställning jobbar vidare i egen regi, genom ett eget företag.

Arbeta kvar

Vissa arbetstagare har större möjlighet att arbeta kvar, trots att de tros ha varit möjliggörare. Det rör till exempel arbetstagare som av flera anledningar visat sig vara olämpliga för en viss arbetsuppgift, genom att exempelvis ge uttryck för en brottsfrämjande attityd eller umgås med personer i kriminella nätverk på sin fritid, men där det inte finns bevis för

att de gjort några formella fel. Ibland får arbetstagare behålla sina tjänster efter en bedömning av personalansvarsnämnd. Ibland är arbetstagare som arbetsgivare bedömer olämpliga kvar på arbetsplatsen, samtidigt som arbetsgivaren väntar på att konkreta fel görs som kan utgöra skäl för uppsägning. I ytterligare fall, särskilt vid manipulerade möjliggörare, och andra som mer omedvetet har underlättat för kriminella nätverk, förekommer att arbetsgivaren ger utbildning och stöd för att stärka verksamheten.

Polisanmälan och brottsutredning

När det finns skäl att anta att brott har begåtts kan det finnas anledning att anmäla det till polisen, men även andra myndigheter kan vara aktuella, som Ekobrottsmyndigheten och Skattebrottsenheten inom Skatteverket. Om möjliggöraren arbetar i statlig sektor finns en *skyldighet* att åtalsanmäla personen vid bland annat mutbrott, tjänstefel och brott mot tystnadsplikten (22 § lagen [1994:260] om offentlig anställning). Det medför utökade möjligheter i utredningsarbetet. Kommunanställda träffas inte av den bestämmelsen.

Även när ingen brottsanmälan görs finns möjligheter att uppmärksamma rättsväsendet om handlingen. Vissa möjliggörare, som bistått med penningtvätt, har enligt några intervjupersoner rapporterats till Finanspolisen med stöd av lagen om åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism (2017:630).

De brott möjliggörare i undersökningen anmäls för är till exempel givande och tagande av muta, bedrägeri, förskingring, skattebrott, urkundsförfalskning, osant intygande och brott kopplade till informationshantering, såsom dataintrång, brott mot tystnadsplikten, brott mot yppandeförbud och trolöshet mot huvudman. Om möjliggörarna tydligt medverkat i de kriminella nätverkens brott kan de ha gjort sig skyldiga till medhjälp, vilket illustreras i några ärenden kopplade till stölder och narkotikabrott. Flera intervjupersoner som polisanmält ärenden upplever dock att polisen prioriterar att utreda nätverkens brott i stället för möjliggörarens handlingar.

I verksamheter med utvecklat samarbete med polisen eller med existerande funktioner för säkerhet och internutredningar tycks anmälningar göras oftare än i verksamheter där personer ställs inför frågan för första gången. Detsamma tycks gälla om det finns konkreta bevis, i form av exempelvis loggar och filmer. Till detta kommer uppgifter som kan tas

fram när verksamheten har starkare utredningsbefogenheter och bättre data. När det handlar om banker kan det vara uppgifter om transaktioner. Några intervjupersoner från statlig, kommunal respektive privat sektor menar att rädsla för negativ publicitet och en osäkerhet inför vad polisanmälan egentligen skulle kunna lösa gör att många arbetsgivare avstår från att anmäla. Dessa hinder för polisanmälan har även framkommit i tidigare studier (Brå 2019:10, Brå 2014:4).

För att öka förutsättningarna för att en anmälan leder till att förundersökning inleds, tas ibland informella förhandskontakter. Löpande kontakt med polisen, liksom samarbeten med andra brottsbekämpande myndigheter, lyfts av flera intervjupersoner fram som positivt och avgörande i flera fall för att kunna hantera misstänkta möjliggörare. Liknande erfarenheter finns vid andra komplexa brott där bevisningen är svår för anmälaren att själv ta fram, eftersom det kräver utredningsåtgärder som enbart rättsväsendet har (Brå 2022:1, Brå 2019:10). Dessa brott har typiskt sett också pågått under en längre tid innan de upptäckts, och det kan finnas behov av att diskutera vilka brottstillfällen och vilken del av gärningarna som ska prioriteras vid utredning.

I dag ser sådana samarbeten mycket olika ut mellan verksamheter och sektorer. Även inom samma sektor kan samarbetet med polisen variera, exempelvis mellan olika kommuner. Många gånger bygger existerande samarbeten på att enskilda personer byggt upp egna relationer över tid. I fall då en sådan kontakt saknas uttrycks en önskan om ett utökat samarbete med polisen. Med ett utökat samarbete menar några personer att även polisens arbete kan underlättas. Till exempel skulle arbets- och uppdragsgivare kunna vänta med att konfrontera möjliggörare tills polisen hunnit göra en husrannsakan och säkrat bevis, menar en intervjuperson med bakgrund som polis.

Professionalisering och självreglering

Det finns i dag ett glapp mellan arbetsplatsers begränsade utredningsförmåga och rättsväsendets resurser, vilket ibland tycks leda till att fall inte utreds närmare och att medarbetare i stället köps ut. Ett möjligt sätt att överbrygga glappet är utvecklade yrkesgemensamma strukturer, som genom att hantera frågor kring yrkesverksammas regelefterlevnad kan verka både förebyggande och brottsbekämpande. Exempel på det är yrkesspecifika samfund, yrkesgemensamma intresseorganisationer och licensieringstjänster, som bland annat hanterar frågor om olämplig eller

felaktig yrkesutövning. Det gäller oavsett om den yrkesverksamma är anställd eller egenföretagare.

Genom disciplinärenden hanteras alltifrån frågor om jäv och intressekonflikter, olämpliga uttalanden i sociala medier, dataintrång och mutbrott, till frågor om olämplig yrkesutövning. Det sistnämnda är per definition yrkesspecifikt och inkluderar till exempel otillåten förskrivning av narkotikaklassade läkemedel (läkare), brott mot restriktioner för frihetsberövade klienter, brott mot tystnadsplikten (advokater), beviljande av lån på felaktiga grunder (kreditgivare), bristande kundkännedom (revisor, kreditgivare) och grov urkundsförfalskning (fastighetsmäklare).

Genom samfundens hantering kan flera yrkeskårer ges ett ökat skydd mot möjliggörare. Det kan dels vara förebyggande, dels förhindrande genom att ytterst ta bort enskilda individers rätt att verka inom ett visst yrke, till exempel genom att frånta möjliggörare deras skyddade tjänstetitel, licensiering eller registrering.

Utbildning

Gemensamt för flera av de yrkesspecifika samfunden och sammanslutningarna är, förutom tydligt definierade regelverk och etiska ramverk, arbetet för att främja yrkesspecifika ämneskunskap. I flera samfund är det vanligt att erbjuda och ställa krav på sina medlemmar om fortlöpande vidareutbildning för att behålla sin licens eller titel.

Kunskapshöjande insatser nämns i många intervjuer som viktiga sätt att medvetandegöra arbetstagare och chefer, så att de kan känna igen oegentligheter och interna brott och vågar agera på signaler om dessa. Flera chefer menar att "ingen ska kunna säga att den inte visste vad som gällde".

Utöver enskilda insatser nämner flera intervjupersoner med olika yrkesbakgrund att de upplever att det är svårare för kriminella nätverk att manipulera möjliggörare i yrken med hög utbildningsnivå. Det vinner visst stöd i tidigare forskning. Till skillnad från tjänster med låga kvalifikationskrav, är yrkeskårer med höga utbildningskrav ofta hårt reglerade och personer som söker sig till och antas till högre utbildningar tenderar att vara selekterade, med en lägre generell brottsbenägenhet (Nordin 2018). Utbildning verkar därutöver medvetandegörande i förhållande till yrkesetik och främjar en tydlig prosocial yrkesidentitet, där syftet med arbetet många gånger förstås som "att göra gott" (McGrath och Walker 2022). En intervjuperson likställer en utbildning med en förlängd rekryteringsperiod. En annan betonar vikten av att faktiskt också använda

utbildningsperioden på det sättet, och ställa större krav på lämplighet hos de som genomgår yrkesinriktade utbildningar.

Utöver yrkesutbildning nämner flera intervjupersoner hur viktig yrkeserfarenhet är för att kunna göra svåra avvägningar och stå emot påtryckningar. En advokat som arbetar med brottmål beskriver hur praktiserandet av god advokatsed, som innefattar en lojalitetsplikt mot sin klient, kan kräva en extra tydlighet. Man kan exempelvis behöva förklara att man givetvis hjälper till med det klienten behöver, även om vissa saker först behöver tillstånd från åklagaren. Advokaten berättar vidare hur detta kräver en stor grad av psykologi och diplomati, vilket blir lättare med längre tid i yrket.

Sänkta krav på utbildning och erfarenhet bekymrar flera intervjupersoner från olika branscher, som menar att risken då ökar för att anställda och uppdragstagare agerar möjliggörare. Intervjuade advokater oroas över hur allt yngre och mindre erfarna advokater tilldelas stora och komplicerade brottmål med grova brott, fall som tidigare var förbehållna mer seniora advokater och etablerade byråer. Även det lägre ställda kravet på att endast ha behövt arbeta tre år som jurist, i stället för fem, för att få bli advokat och därmed även kunna handleda andra, har enligt intervjupersonerna lett till en oro inom delar av advokatkåren. På samma sätt uttrycks oro för sänkta utbildningskrav för tjänster inom Kriminalvården.

Resultat i fokus

- Möjliggörarens handlingar kan få allvarliga konsekvenser på arbetsplatsen. Beslutsprocesser sätts på spel, förtroende och ekonomi riskeras, och arbetsmiljön påverkas negativt.
- Att upptäcka möjliggörare kan ta lång tid och misstankar är ofta svåra att bevisa. Fall har upptäckts genom att systematiskt granska och kontrollera verksamheten internt och externt, eller genom tips från uppmärksamma kollegor, samverkande aktörer eller rättsväsendet. Verksamheter försöker också i större utsträckning använda olika register- och bakgrundskontroller av arbetssökande som en del av säkerhetsarbetet.
- Det är många gånger svårt för arbetsplatser att utreda vem som har gjort vad och varför. Det är därutöver svårt att veta vem eller vilka som gynnats av möjliggöraren eller hur pass organiserad brottsligheten är. Tillgången till internutredningsfunktioner ser mycket olika ut både mellan och inom olika sektorer och

verksamheter. Flera fall blir aldrig aktuella för vidare brottsutredning. Vissa intervjupersoner efterlyser fler utredningsverktyg för arbetsgivaren, andra menar att det är och ska vara en fråga för rättsväsendet.

- Det är vanligt att misstankar om möjliggörare inte blir grundligt utredda, och osäkerheten som ofta drabbar arbetsgivare och arbetsplatser är stor. Hanteringen leder inte sällan till att den utpekade personen manas till egen uppsägning eller köps ut. Löpande kontakt med polisen i ett tidigt skede tycks både vara till hjälp för drabbade verksamheter och kunna öka rättsväsendets förutsättningar att utreda dessa brott.
- Yrkesverksamma samfund, disciplinnämnder och licensieringstjänster som arbetar för en professionalisering och självreglering av flera yrkesgrupper har en viktig roll att fylla. De kan i någon mån överbrygga glappet mellan arbetsgivarens begränsade möjligheter till internutredning och rättsväsendets brottsutredning genom att bland annat främja yrkesetiska diskussioner, hantera felaktigt yrkesutövande och ytterst frånta möjliggörare deras yrkeslegitimationer.
- Intervjupersoner i flera olika branscher oroas över sänkta krav på utbildning och erfarenhet för personalen, eftersom det kan utgöra ett viktigt skydd mot att bli möjliggörare.

Slutsatser och diskussion

I rapporten har vi gett en sektorsövergripande bild av möjliggörare, som genom sin anställning eller sitt uppdrag i det legala samhället bistår kriminella nätverk. Utifrån intervjuer, ärenden och krypterade chattmeddelanden har vi kunnat ge en bred bild av hur möjliggörare används av de kriminella nätverken, hur relationen mellan nätverken och möjliggöraren kan se ut och hur verksamheter brottas med upptäckt och hantering av uppgifter om möjliggörare på arbetsplatsen. I det här kapitlet diskuterar vi vad studiens resultat berättar om organiserad brottslighet i Sverige, och vad resultaten innebär för rättsväsendet och de arbetsgivare som kan drabbas av möjliggörare.

Kriminell affärsverksamhet som använder legala strukturer

Även om vi utifrån våra data bedömer att möjliggörare tillhör ovanligheten på de flesta arbetsplatser, kan skadan i de enskilda fallen bli stor. Att som verksamhet drabbas kan medföra förtroendeskador både internt och externt. De mest oroväckande resultaten handlar dock om med vilken självklarhet personer i kriminella nätverk pratar om sina kontakter som kan bli eller används som möjliggörare.

De krypterade chattmeddelandena ger en bild av strategiska och rationella personer inom nätverken som planerar sin verksamhet och har tillräckligt goda kontakter med möjliggörare för att utnyttja fördelarna i det legala samhället för sin kriminella affärsverksamhet. De diskuterar hur de kan sänka sina kostnader genom att välja andra möjliggörare, eller vad de kan lösa på egen hand. Inte minst den kategori som vi kallar affärsmässiga möjliggörare får betalt för att tillhandahålla bolag, information och tjänster av olika slag. När de missbrukar sin ställning i det legala samhället för att bistå kriminella nätverk är det fråga om korrupcion med allvarliga följder. Till detta kommer möjliggörare som inte nödvändigtvis får betalt, men som gör det inom ramen för vänskapskorruption eller gentjänster. Ytterligare möjliggörare har svårt att neka samarbete eftersom kontakten med nätverket inletts med att de köpt framför allt narkotika, men även dragit på sig spelskulder eller köpt sexuella tjänster.

Möjliggörare som svar på ökat och stärkt arbete mot organiserad brottslighet

Viss användning av möjliggörare handlar om kriminella nätverks anpassning efter samhällets åtgärder mot nätverken. Särskilt myndigheternas, men även andra samverkande aktörers arbete, har medfört särskilda sekretessbrytande bestämmelser, ökat upptäcktsrisken och förbättrat utredningsförmågan av kriminella nätverks brottslighet. Arbetet mot penningtvätt där inte minst banker och andra finansiella företag spelar en viktig roll, har försvårat användningen av brottsvinster i samhället. Även kommunerna stärker sitt brottsförebyggande arbete och fokuserar i större utsträckning än tidigare på välfärdsbrott och personer i och runt omkring kriminella nätverk.

Till följd av t.ex. förändrad lagstiftning, ökad prioritering och resurstilldelning samt stärkt samverkan för att motverka organiserad brottslighet har vissa moment i den kriminella verksamheten blivit svårare att utföra utan hjälp från en möjliggörare. Det illustreras av att möjliggörarna i undersökningen skapar intyg, bolag och andra fasader, lämnar information om myndigheter och kommuners kunskap och kommande åtgärder, eller agerar på ett sådant sätt att personerna kan använda sina brottsvinster i samhället. Intervjupersoner berättar om att det ökade antalet häktade och dömda personer i kriminella nätverk, särskilt i ledarskikten, lett till större behov att kommunicera med nätverket på utsidan, något möjliggörare kan användas för.

Möjliggörare som utvecklar och diversifierar den kriminella verksamheten

I den offentliga debatten om kriminella nätverk står ofta det grova våldet i fokus, men nätverkens utvidgning av affärsverksamheten till ekonomisk brottslighet diskuteras allt mer (jfr t.ex. Rostami och Mondani 2024). Det handlar framför allt om en bredare användning av bolag generellt samt brottsområdena bedrägerier, penningtvätt, välfärdsbrott och arbetslivskriminalitet. För vissa nätverk är det nya brottsområden som kräver verktyg och kunskap som de behöver köpa från affärsmässiga möjliggörare. Även upparbetade eller placerade möjliggörare bistår här inifrån de drabbade verksamheterna. Möjliggörarna används också för att effektivisera brottsligheten, inte minst genom att den i större utsträckning genomförs i legala strukturer. Det handlar dels om att kunna begå brotten,

dels om att minska upptäcktsrisken, eller skapa upplägg som sätter press på eller identifierar luckor i reglerna snarare än är tydligt brottsliga.

Det är också här vi ser olika möjliggörare användas för olika delar i brottsupplägget, och att de ibland samarbetar. Det tydligaste exemplet är banktjänstemän och mäklare som hjälps åt för att möjliggöra fastighetsköp med brottsvinster. Även om det inte framstår som vanligt finns möjliggörare som har en så central roll eller hög kompetens att de skapar nya brottsmöjligheter som det aktuella kriminella nätverket inte kunnat utforma utan hjälp. På så sätt är möjliggörarna med och utvecklar den kriminella affärsverksamheten.

Möjliggörare kan klara sig undan både arbetsgivare och rättsväsendet

Medan de kriminella nätverken inte släpper en användbar möjliggörare i första taget är arbetsgivarna måna om att skyndsamt avsluta anställningen. Upptäcktsrisken och framför allt sannolikheten att möjliggörarens handlingar blir grundligt utredda behöver öka. Hos vissa arbetsgivare är det möjligt att säga upp sig själv och på så sätt i praktiken undgå en arbetsrättslig utredning. Det ökar risken för att vissa möjliggörare kan fortsätta bistå nätverken från nya arbetsplatser, vilket bekräftas av intervjupersoner som säger att rättsväsendet ibland ser återkommande möjliggörare i sitt underrättelsearbete. Vår undersökning, som satt möjliggörarna i fokus, talar för att behoven av att på samhällsnivå motverka möjliggörarna är större än arbetsgivarna och rättsväsendet i dag tagit höjd för. Brå bedömer att fler av de upptäckta möjliggörarna bör bli föremål för åtgärder från arbetsgivare, rättsväsendet eller andra aktörer – som yrkesspecifika samfund, licensieringstjänster och disciplinnämnder.

Om fler fall anmäls och utreds bedömer Brå att kompetensen att hantera ärendena ökar. Om ärendet initieras av rättsväsendet kan det dessutom finnas förutsättningar att starta en utredning om medhjälp till brott som utförts av det kriminella nätverket. Om utgångspunkten är uppgifter från arbetsgivaren handlar det ofta om tjänstefel, brott mot tystnadsplikten, otillåtna slagningar eller mutbrott. I augusti 2023 införde lagstiftaren dessutom *grov* brott mot tystnadsplikt (20 kap. 3 § brottsbalken).

Trots utmaningarna med att utreda möjliggörare illustrerar ärendena vi analyserat att några möjliggörare ändå döms eller förlorar sin auktorisation, och därmed stängs ute från vissa positioner i det legala

samhället. För att lyckas i en utredning krävs dock att dessa ärenden prioriteras, även av aktörerna med bäst utredningsmandat, det vill säga rättsväsendet. Arbetsgivaren behöver arbeta aktivt med förebyggande och motverkande åtgärder för att öka upptäcktsrisken och agera innan situationen gått för långt, samt säkerställa bevis medan handlingarna ligger nära i tiden. Här kan de rättsliga förutsättningarna att analysera loggar och gå igenom medarbetares tjänstetelefon och dator behöva ses över. Att förstå vad som har gått fel även i situationer där möjliggöraren har slutat kan resultera i att förebyggande och motverkande åtgärder identifieras och kan genomföras på arbetsplatsen – åtgärder som syftar till att reda ut oklarheter och missförstånd, och öka upptäcktsrisken.

De yrkesspecifika samfunden kan för vissa yrken vidta kraftfulla åtgärder, som att dra in auktorisationer, licenser och yrkestitlar vid många typiska möjliggörarhandlingar, men har samtidigt små utredningsfunktioner. De behöver således få tips och underlag från andra. Om dessa ökar behöver samfunden också stärka sin förmåga att hantera uppgifterna.

Advokatsamfundet har under 2023 genom en tillsynskommitté utrett, och sedan beslutat att inrätta en tillsynsenhet, samt lyft behovet av att vidta förebyggande åtgärder inom branschen. Här finns lärdomar som fler yrkesspecifika samfund kan dra nytta av. Rättsväsendet, arbetsgivare och seriösa yrkesverksamma individer kan också se över möjligheterna till utökade samarbeten med relevanta samfund för att utveckla den totala förmågan att förebygga och hantera möjliggörare och andra olämpliga aktörer.

Förebyggande och motverkande åtgärder

I det här kapitlet beskrivs förebyggande och motverkande åtgärder, både sådana som lyfts fram som viktiga av intervjupersoner i studien och som framkommer i bland annat säkerhetslitteratur. Flera av åtgärderna är vanliga inom korruptionsförebyggande arbete och kan därför ha en vidare träffyta än enbart som åtgärder mot möjliggörare för kriminella nätverk. Utgångspunkten för våra förslag är att verksamheter måste stärkas, så att de kan hantera sina risker och skydda de anställda från att bli verktyg för personer i kriminella nätverk.

Kapitlet består av följande tre delar: förslag som kretsar kring att förbättra kunskapen om risker, förslag som siktar mot att minska risken för möjliggörare i verksamheten, och slutligen förslag som riktas mot att stärka verksamhetens motståndskraft mot kriminella nätverk.

Förbättra kunskapen om risker

I arbetet med rapporten har det framgått att kunskapen om möjliggörare och riskerna de medför är som störst på arbetsgivarnas säkerhetsavdelningar. De åtgärder som vidtas av arbetsgivaren är dock ofta arbetsrättsliga och involverar HR-funktionen. Chefer inom dessa funktioner behöver således samarbeta och hitta en samsyn, något som kommit längre på vissa arbetsplatser än andra enligt intervjupersonerna. Det är inte ett förvånande resultat utifrån dessa funktioners ansvarsområden, och det har även noterats i tidigare studier (Brå 2017, Brå 2014:4).

För att bättre kunna förebygga och förhindra att kriminella nätverk utnyttjar möjliggörare ser vi ett behov av att arbetsgivare dels stärker sin egen kunskap om fenomenet, dels sprider kunskapen till både chefer och medarbetare. Det är viktigt för att a) rusta anställda från att dras in i korruption och b) få in fler impulser om hur kriminella nätverk agerar mot anställda (korruption, hot, utpressning). Utan rapporter blir det svårt att sätta in förebyggande och motverkande åtgärder. En ökad medvetenhet om problemen och ett positivt förhållningssätt till rapportering kan stärka arbetsgivarens möjlighet att agera mot specifika möjliggörare men också till att vidta generella åtgärder i förebyggande syfte. Arbetsgivaren behöver

också beakta möjliggörare i riskanalyser för verksamheten, utreda fler fall, dela information och lära av andra samt se över sina rapporteringsrutiner.

Göra riskanalyser

Grunden till ett effektivt säkerhetsarbete är att arbetsgivare gör riskanalyser (eller i vissa fall säkerhetsskyddsanalyser) som identifierar skyddsvärda tillgångar, nyckelbefattningar, och potentiella hot mot dessa (jfr National Insider Threat Center 2018, jfr Engdahl 2017). Det inkluderar exempelvis en översyn av vilka som har tillgång till lokaler, it-system, utrustning, personal, information och möten. Verksamheter bör även se över om det finns yrkesroller, tjänster eller positioner som skulle kunna vara intressanta för personer i kriminella nätverk och i hur hög grad dessa omfattas av säkerhetsklassning eller särskild utbildning. Det kan enligt resultaten handla om vissa anställda eller uppdragstagare inom kundtjänst och administration, grupper som ibland kanske glöms bort i analysen.

Riskanalysen bör, utifrån våra resultat, även särskilt beakta risker vid återkommande ensamarbete och distansarbete vid tjänster som har möjlighet att uppfylla kriminella nätverks viktigaste behov. Identifierade risker ska ställas i relation till vilket skydd som finns i dag, vad som fungerar och saknas samt vad som behöver läggas till för att skydda arbetsplatsen, såsom kompetenshöjande insatser, begränsningar och flaggningar i it-system eller förändrade rekryteringsprocesser.

Utreda fler fall

Resultaten visar att möjliggörare många gånger inte upptäcks eller utreds vidare. Kunskap saknas ofta om vilka de inblandade aktörerna är.

Undantagsfallen är när internutredningen utgår ifrån brottsutredningar och centrala personer inom kriminella nätverk, för att från dessa härleda spår till den egna verksamheten. Av fokusgrupper och intervjuer framgår att vissa av de vi benämner som affärsmässiga möjliggörare kan ha iakttagits återkommande gånger i underrättelseverksamheten. De är således kända, men inte alltid utredda.

De mest fullödiga utredningar vi har tagit del av är ofta en konsekvens av att rättsväsendet utgått från centrala personer i kriminella nätverk och letat utredningsingångar utifrån dessa personer. Då framträder också möjliggörarna – ofta i utredningens periferi. Här kan det ibland vara lättare att säkra bevis. Givet att de sällan bistår i de mest känsliga momenten av brottsligheten kan de vara mer frispråkiga i sms och meddelanden, och

synas tydligare i de moment av brottsuppläggen som sätter avtryck i register eller kan bevitnas av utomstående. Möjliggörarna bör därför i högre grad sättas i centrum och utredas. Det ökar riskerna åtminstone för de långsiktiga och återkommande möjliggörarna. Om rättsväsendet inte kommer längre i utredningen om möjliggörare kan de i vissa fall lämna vidare information till andra som kan agera. I ett konkret fall har polisen lämnat ut uppgifter från förhör i en nedlagd förundersökning till en disciplinnämnd så att de kunde vidta åtgärder.

Dela information och lära av andra

Särskilt brottsbekämpande myndigheter har sedan en längre tid etablerade internutredningsfunktioner. Även storbankernas motsvarighet lyfts fram i materialet som erfarna inom sin bransch. Några större kommuner har mer erfarenhet än de flesta andra kommuner på området, och har rekryterat tidigare polisanställda för att säkerställa utredningskompetensen och förmågan att ta fram underlag som kan lämnas till rättsväsendet.

Arbetsgivare som vill stärka sin kapacitet att göra utredningar kan dra lärdom av dessa olika erfarenheter. Att hantera möjliggörare kommer för de flesta att vara en sällanuppgift, och därför kan nätverk för HR- respektive säkerhetsfunktioner vara viktiga för att säkerställa och utveckla den egna verksamhetens kompetens. Ett ökat fokus på att utreda möjliggörare kan rimligen också innebära ökade kunskaper om risker och brottsmodus i verksamheter som kan åtgärdas. Genom utökad samverkan mot kriminella nätverk och penningtvätt borde också fler fall kunna upptäckas och lämnas vidare till rättsväsendet.

Uppgifter om vad en möjliggörare gjort kan identifiera brister i den egna verksamheten, något som vissa arbetsgivare vill hålla för sig själva.

Dessutom upplevs sekretess mellan myndigheter, kommuner och privata aktörer försvåra informationsdelning med andra aktörer som har verktyg att agera mot möjliggörarna. Samtidigt finns i dag särskilda möjligheter att dela information mellan de myndigheter som ingår i samverkan mot organiserad brottslighet, där det bland annat finns sekretessbrytande regler i lagen (2016:774) om uppgiftsskyldighet vid samverkan mot viss organiserad brottslighet. Det finns också särskilda sekretessbrytande regler för banker och vissa myndigheter i 4 a kap. lagen (2017:630) om åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism, som har använts i situationer när möjliggörare t.ex. bistått i penningtvätt.

På ett generellt plan har kommande arbetsgivare i referenstagningen större möjlighet att få uppgifter om oegentligheter och andra problem om en arbetsrättslig (eller annan) utredning har slutförts och åtgärder vidtagits. Att slutföra utredningar är således viktigt även för att förhindra att återkommande möjliggörare fortsätter bistå från nya arbetsplatser.

Rapporteringsrutiner

Arbetsgivare behöver se över förutsättningarna att rapportera uppgifter om möjliggörare internt. **Vissa typer av signaler, exempelvis om mutor, utpressning, hot, jäv och olämpliga relationer lämpar sig för incidentrapportering eller visselblåsarsystem.** Resultaten visar också att uppmärksamma kollegor och chefer i verksamheten ofta har bäst förutsättningar för att uppmärksamma möjliggörare. Det kan dock vara oklart var sådana impulser ska rapporteras vidare, särskilt när det saknas rapporteringsrutiner. Det är dessutom en känslig fråga när kollegor agerar på ett felaktigt sätt.

Chefer med arbetsmiljöansvar har långtgående ansvar för sin personal. Resultaten visar att vissa möjliggörare inleder sin bana till följd av missbruk eller bristande lojalitet med arbetsgivaren, och vissa är hårt pressade av kriminella nätverk när de vill sluta. Det är rimligen saker som kan synas i det dagliga arbetet. Det är knappast genomförbart eller önskvärt att få in sådana signaler i formella system. Det är dock viktigt att den aktuella chefen får vetskap om risker och sårbarheter som andra i verksamheten fångat upp. **När det finns tecken på att någon fungerar som möjliggörare finns det skäl att agera skyndsamt, kanske till och med innan möjliggöraren gjort så allvarliga fel att den måste lämna sin anställning eller sitt uppdrag.**

Minska risken för möjliggörare i verksamheten

I det följande beskrivs åtgärder för att minska risken för möjliggörare, dels i rekryteringen, dels genom löpande åtgärder på arbetsplatserna.

Bakgrundskontroller kan stoppa vissa möjliggörare

Inom viss säkerhetsforskning pekas bakgrundskontroller under rekryteringsprocessen ut som viktiga för att förhindra att olämpliga personer får anställning inom verksamheten (National Insider Threat Center 2018). Det framgår också av våra intervjuer. I dag anlitas allt oftare företag för att göra bakgrundskontroller som inkluderar granskning av folkbokföring, åtal, domar och agerande på sociala medier. Medan vissa

intervjupersoner önskar utökade befogenheter att använda sig av dessa kontroller, ifrågasätter andra deras träffsäkerhet. Det finns olika sätt att kontrollera arbetssökande och befintlig personal, som måste vara i paritet med riskanalysen och befogenheterna för den aktuella befattningen. I följande avsnitt lyfter vi några sätt: referenstagning, kontroller av utdrag från belastningsregistret och kontroller kopplade till säkerhetsklassning.

Referenstagning

En del av arbetet som ingår i bakgrundskontroller borde tas in i de flesta rekryteringsprocesser. Ett exempel gäller referenstagning, ett annat är att kontrollera den arbetssökandes identitet genom att granska personens id-handling. Intervjupersoner berättar att anställda som efteråt upptäckts vara möjliggörare har angett ofullständiga eller direkt felaktiga referenser, med falska intyg och personer som låtsats vara en tidigare chef. Det är därför viktigt att vara noggrann i referenstagningen och kontrollera vem som är referent och vilket telefonnummer som är det korrekta. Det går till exempel ofta att ringa en tidigare arbetsgivare via växeln i stället för att ringa det angivna direktnumret. I en fokusgrupp menade arbetsrättsliga experter att arbetsgivare för vissa tjänster bör be att få prata med nuvarande (senaste) chef. Om den sökande vägrar utan att ge en godtagbar anledning kan det vara skäl att inte erbjuda personen tjänsten, eftersom det inte varit möjligt att göra en tillräcklig referenstagning.

Även strukturerade formulär för referenstagningen, som inkluderar några frågor som kan fånga upp arbetsrättsliga åtgärder som vidtagits, interna oegentligheter, bristande omdöme, olämpliga relationer och andra sårbarheter, kan fylla en viktig funktion. Det är viktigt att man är mer specifik i jobbannonsen än att man bara fäster stor vikt vid personliga egenskaper eller lämplighet. Personalen inom HR-funktionen kan, möjligen i samråd med dem inom säkerhetsfunktionen och ansvarig chef, identifiera relevanta formuleringar givet den aktuella tjänsten. Exempel från materialet är laglydighet eller annat som signalerar vad lämpligheten består i.

Kontroller av utdrag från belastningsregistret

I dag finns lagstöd för att genom registerutdrag kontrollera arbetssökandens belastningsregister inför anställningar inom specifika verksamheter (se vidare SKR 2022). Vid obligatoriska registerkontroller är arbetsgivaren skyldig att kontrollera registerutdrag i relation till specifika brott (lagen [2007:171] om registerkontroll av personal vid vissa boenden som tar emot barn, och lagen [2010:479] om registerkontroll av personal

som utför vissa insatser åt barn med funktionshinder). Till detta kommer möjliga registerkontroller där arbetsgivare får begära registerutdrag enligt bland annat lagen (2013:852) om registerkontroll av personer som ska arbeta med barn. Därutöver får arbetsgivare be arbetssökande själva att begära ut och frivilligt visa upp utdrag ur belastningsregistret, men här ska arbetsgivarna väga nyttan mot skyddet för den enskildas integritet.

Risکانalyser av olika befattningar och differentierade åtgärder mot de befattningar som innebär särskilda risker är viktiga. Att hämta in utdrag från belastningsregister för all befintlig personal saknar i dag stöd i lag. Dessutom riskerar omotiverade kontroller även att vara ineffektiva, dyra och att skapa misstro (jfr Engdahl 2012, Gunnarson 2023). Hösten 2023 riktade Justitieombudsmannen (JO) skarp kritik mot en kommuns användning av bakgrundskontrollföretag för att löpande och utan samtycke kontrollera samtliga anställda, samt slutkandidaten i rekryteringsprocesser (JO diarienummer 7143-2022). Enligt JO strider förfarandet mot regeringsformens skydd för den personliga integriteten och Europakonventionens rätt till respekt för privatlivet. Det saknas dock en tydlig bild av hur stora personalgrupper som får kontrolleras (jfr Gunnarson 2023). Regeringen har aviserat att de ska tillsätta en utredning som undersöker just kommuners behov av bakgrundskontroller (Riksdagens protokoll 2023/24:46). Det finns dock starka skäl att undersöka även andra sektorers användning, inte minst för att säkerställa rättssäkerhet och erforderliga skydd för privatlivet i relation till samhällsintresset – i det här fallet risken för möjliggörare och skadan de kan orsaka.

Säkerhetsklassning

Anställningar eller deltagande i vad som bedöms vara säkerhetskänslig verksamhet är i dag säkerhetsklassade (Säkerhetspolisen 2023). Det innebär att personer som ska börja arbeta i en sådan befattning behöver säkerhetsprövas. En säkerhetsprövning görs för att bedöma medarbetares lojalitet, pålitlighet och lämplighet, och sårbarhet för påtryckningar. Av förarbeten till säkerhetsskyddslagen (2018:585) framgår det att det handlar om t.ex. missbruk av olika slag, ansträngd ekonomi, dubbla lojaliteter eller förbindelser med andra länder som innebär att den kontrollerade kan löpa en särskild risk att utsättas för påtryckningar (prop. 2017/18:89, jfr SOU 2015:25). Med andra ord är det nödvändigt att ställa frågor om personliga förhållanden som kan vara känsliga för den som kontrollen avser. En säkerhetsprövning kan vara olika omfattande i förhållande till vilken av de tre nivåerna av klassning det gäller, men baseras generellt sett på:

- en grundutredning (en säkerhetsprövningsintervju, granskning av betyg, intyg, referenser och övriga uppgifter som är av relevans)
- registerkontroll (bredare än vid bakgrundskontroller, inkluderar även misstanke- och belastningsregistret, samt vissa underrättelseuppgifter)
- en särskild personutredning (för de två striktare säkerhetsklasserna, det ska omfatta en undersökning av ekonomiska förhållanden).

En fördel med säkerhetsskyddslagen som enstaka intervjupersoner betonar är att den också innefattar strukturerade samtal och utbildning för att minska sårbarheten för befattningshavaren (jfr SOU 2015:25). Konkreta exempel kan handla om hur exponerad man är i sin befattning och hur offentlig man bör vara med sin arbetsplats och specifika arbetsuppgifter. Den har således större brottsförebyggande potential mot möjliggörare än de två ovanstående typerna av kontroller. Några intervjupersoner pekar på att det finns ett i vissa fall omotiverat glapp mellan befattningar där man enbart gör registerkontroll eller bakgrundskontroll å ena sidan och säkerhetsprövning å den andra. Det kan indikera brister i verksamheternas säkerhetsskyddsanalys (här beskrivet under rubriken Göra riskanalyser). Utmaningen är att avgöra om möjliggörarna kan orsaka skador som utgör ett hot mot rikets säkerhet eller om de ligger på en allvarlig nivå, strax under det. En del talar för att arbetsgivare värderar liknande risker olika, kanske för att rekryteringsprocesserna förlängs vid säkerhetsklassade befattningar.

Åtkomstskydd och loggning

Resultaten visar att en av möjliggörarnas främsta uppgifter är att lämna ut information. Inte sällan är den informationen av skyddsvärd karaktär och innehåller känsliga personuppgifter eller uppgifter om brott. Att se över tillgången till information inom en verksamhet är därför centralt, till exempel genom åtkomstbegränsning och loggning av vem som tagit del av vilken information. Inom rättsväsendet är erfarenheten och systemen för att göra detta mer utvecklade än inom exempelvis kommuner och vissa privata företag.

Av resultaten framgår att inom flera mycket olika typer av verksamheter har anställda och uppdragsgivare tillgång till väsentligt mer information än de behöver för sitt arbete. När information är så central för kriminella nätverk är detta särskilt olyckligt. I riskanalysen bör därför informationstillgång vara en prioriterad fråga, liksom hur den kan

begränsas till befattningar som har reella behov. Begränsningar kan också handla om att alla uppgifter inte går att komma åt vid distansarbete. Det kan också ha en förebyggande effekt om otillåtna slagningar och sökningar kan flaggas och utredas skyndsamt. Resultaten visar hur digitala spår i form av loggar även genererar god bevisning i anmälda fall av dataintrång.

Även obegränsad tillgång till lokalerna och möjlighet att se vad personer arbetar med framkommer som en risk i materialet. Det gäller inte enbart anställda, utan här nämns annan personal som inte granskats lika noga – som anställda hos underleverantörer eller personer som arbetstränar i andra funktioner än de som har tillgång till mest information.

Säkerhetsskyddslagens säkerhetsskyddsklassificeringar kan utgöra en inspiration för att komma i gång med analysen av tillgång till information och fysiska platser. Indelningen i klasser sker utifrån den skada som ett röjande av uppgiften kan medföra:

1. kvalificerat hemlig – deltagare har möjlighet att orsaka en synnerligen allvarlig skada
2. hemlig – deltagare har möjlighet att orsaka en allvarlig skada
3. konfidentiell – deltagare har möjlighet att orsaka en inte obetydlig skada
4. begränsat hemlig – deltagare har möjlighet att orsaka endast ringa skada.

Rotering, fyraögonsprincipen och distansarbete

En vanlig förebyggande åtgärd mot korruption är fyraögonsprincipen eller dualitetsprincipen. Det lyfts även av fokusgruppsdeltagare som ett verktyg mot möjliggörare. De betonar vikten av att åtminstone en annan person gör en reell granskning av beslutet och underlaget, för att försvåra att den först inblandade vinklar beslutet, till kriminella nätverks fördel. Även rotering av anställda inom eller mellan närliggande funktioner kan utgöra ett skydd mot att arbetas upp som möjliggörare, i och med att den ansvariga byts ut med jämna mellanrum. Det är i linje med viss tidigare forskning som visar att starka eller nära relationer initialt kan förbättra kvaliteten på granskningen eller övervakningen, men att sådana relationer över tid kan öka risken för slarv och korruption (Aven, Morse och Iorio 2019, jfr Brå 2017).

Resultaten visar att det också är viktigt att se över tjänster där ensamarbete förekommer och vilka arbetsuppgifter som lämpar sig för distansarbete. En

intervjuperson från Polismyndigheten berättar att en majoritet av de otillåtna slagningar som upptäckts har gjorts utanför arbetstid. Alla arbetsuppgifter är inte heller lämpliga att kunna göras utan insyn från andra. Ensamarbete utgör inte bara en högre risk för felaktigheter, det gör även enskilda medarbetare extra sårbara för närmanden från personer i kriminella nätverk. På samma sätt innebär även ökat distansarbete en högre risk.

Konsekvenser som stoppar befintliga möjliggörare – tillsyn, åtgärder och påföljder

Tämligen få möjliggörare döms i domstol för sina gärningar. Det hänger samman med att upptäcktsrisken är låg och "utredningsrisken" ännu lägre. Även risken att drabbas av konsekvenser från arbetsgivare och yrkesspecifika samfund behöver öka. Som framgått av resultaten spelar yrkesspecifika samfund en viktig roll för att förebygga och förhindra möjliggörare. Det brottsförebyggande arbetet som sker genom licensiering och yrkesspecifika samfund har tidigare bedömts vara framgångsrikt just eftersom det bygger på en bred bas av tillit, dialog och vägledning, tillsammans med ett successivt introducerande av sanktioner (Engdahl 2017). I de mest allvarliga fallen med möjliggörare kan de yrkesspecifika samfunden användas för att dra in licenser och yrkestitlar, vilket i praktiken innebär att verksamheter eller enskilda stängs ner från sin yrkesutövning. Dessa samfund skyddar alltså allmänheten från orätt även om ärendet inte behandlats av brottsbekämpande myndigheter (Middleton och Levi 2015).

De yrkesspecifika samfunden har stora möjligheter att agera mot olämpliga personer inom sina yrkesgrupper, men det bygger på att de får information. Rättsväsendet har bättre förutsättningar att utreda och behöver öka sin kunskap om andra aktörer som kan ta vid när de inte kan styrka brott, men till exempel ser andra allvarigare felaktigheter i personers yrkesutövning.

Stärka verksamhetens motståndskraft

Det är ofrånkomligt att enskilda individer på en arbetsplats är sårbara för övertalning och att personer i kriminella nätverk kommer att försöka utnyttja dessa. Däremot kan verksamheten stärkas brett, för att förebygga att de sårbarheterna omvandlar individer till möjliggörare.

Utbildning

Utbildning framkommer i materialet som en viktig förebyggande åtgärd mot möjliggörare. Det handlar om utbildning så att arbetstagarna har tillräcklig kunskap för att utföra sina arbetsuppgifter på ett lämpligt sätt. Särskilt de möjliggörare som manipulerats till att hjälpa kriminella nätverk saknar ibland interna utbildningar. **En ökad kunskap om strategier och tillvägagångssätt från kriminella nätverk skulle kunna ha varit ett skydd mot att själv bli möjliggörare. För vissa yrkesroller med nära och återkommande kontakt med personer i kriminella nätverk behöver utbildningen innehålla moment där de får öva på dessa kontakter för att öka sin motståndskraft mot manipulation.**

Utbildningar kan också handla om att förbättra verksamhetens säkerhetskultur eller öka kunskapen om yrkesrollens värdegrund och mål. Genom att arbeta kontinuerligt med värdegrundsfrågor kan arbetsgivare även styra diskussioner om attityder kring medarbetarnas roll i verksamheten och i samhället (National Insider Threat Center 2018, Engdahl 2017). **Det handlar om att skapa gemensamma sätt att tänka och agera när det gäller risk och säkerhet i de komplexa situationer där man gradvis övertalas till att bli möjliggörare. Medarbetare kan därmed vägledas i hur de ska agera i situationer där det inte finns förbestämda rutiner att följa.** I statlig sektor finns en gemensam värdegrund, där Statskontoret nyligen tagit fram en webbutbildning som heter Din roll i staten – gemensamma spelregler. I kommunal sektor finns skrifter om mutor och jäv med snarlikt innehåll som i den statliga värdegrunden på SKR:s webbplats. I privat sektor handlar det snarare om etikdiskussioner, uppförandekoder och praxis, som anordnas eller drivs av yrkesspecifika sammanslutningar och tillsynsmyndigheter som exempelvis Advokatsamfundet, Revisorsinspektionen och Fastighetsmäklarinspektionen.

Tydliga rutiner och regelverk

Tidigare forskning pekar på vikten av att ha få och tydliga rutiner och regelverk som ska vara allmängiltiga, inte innehålla motsättningar och helst vara oföränderliga (Engdahl 2014, Engdahl 2017, Brå 2014:4). Syftet är att alla ska veta vad som gäller, men att de verksamhetsnära detaljerna behöver utformas i arbetsgrupperna, för att vara relevanta och svara mot svåra situationer i arbetet. De ska skapa förutsättningar för alla på arbetsplatsen att göra rätt. Rutiner bör finnas för kontroll, incidentrapportering och hantering av incidenter som rör möjliggörare. En

brist som framkommer i undersökningen är att rutinerna inte innehåller tydliga beslutskedjor och tydlig ansvarsfördelning, något som ger upphov till missförstånd och möjlighet att skylla ifrån sig.

Viktigt med god arbetsmiljö och trygga chefer

Med en god arbetsmiljö där medarbetaren får stöd i svåra situationer och vid hög stress går det att minska risken för misstag och missnöje, som i sin tur kan leda till illojalitet (National Insider Threat Center 2018). Genom ett gott och tryggt arbetsklimat går det även att öka känslan av lojalitet till arbetsplatsen bland personalen, vilket minskar sårbarheten för att bli möjliggörare.

För att upptäcka sårbarheter är det viktigt att som närmaste chef vara medveten om hur personalen mår, och kunna uppmärksamma om något förändras som gör anställda mer sårbara för närmanden. Till exempel berättar intervjupersoner från två olika myndigheter om fall då arbetsgivaren i samförstånd med en medarbetare flyttat på denna i förebyggande syfte så att den inte skulle kunna utsättas för press från bekanta inom kriminella nätverk. Samtidigt lyfter flera intervjupersoner att det kan vara svårt att veta hur mycket en arbetsgivare faktiskt har rätt att ta reda på om sin personal, och var gränsen för den personliga integriteten ska dras. En arbetsmiljö som präglas av psykologisk trygghet gör att man själv vågar berätta om misstag och sårbarheter utan rädsla för att förödmjukas eller bestraffas (Bringselius 2023). Många yrkesroller i den här undersökningen utsätts periodvis för hög stress och behöver kunna använda sitt omdöme, inte minst i mötet med personer i kriminella nätverk. Det är därför viktigt att våga lyfta svåra frågor och få råd av kollegor och chefer innan man brutit mot rutiner, regelverk eller kanske till och med gjort sig skyldig till brott. Att sträva efter psykologisk trygghet ska således ses som en förebyggande strategi, inte som att möjliggörarens handlingar inte ska få konsekvenser (se vidare Bringselius 2023 för hur man skapar psykologisk trygghet på arbetsplatsen).

Chefer kan därför behöva vägledning från HR- och säkerhetsfunktionerna för att kunna lägga sig på rätt nivå i samtal med arbetstagarna om känsliga och personliga förhållanden. Krav på samtal ställs dock redan i dag, inte minst i säkerhetsklassade befattningar, där nya samtal om exempelvis sårbarheter behöver föras under hela anställningen. Arbetsgivaren är dessutom ansvarig för att motverka och förebygga missbruk, vilket i studien identifieras som sårbarheter (alkohol, narkotika, sex och spel) för att få en

person att agera möjliggörare. Där har arbetsgivaren en tydligt utpekad rehabiliteringsskyldighet som inte går att följa utan att hålla i svåra samtal med arbetstagaren.

Referenslista

Aven, B., Morse, L. och Iorio, A. (2019). The valley of trust: The effect of relational strength on monitoring quality, I: *Organizational behavior and human decision processes*, nr. 166, s. 179–193.

Berlusconi, G. (2016). Organised criminals and the legal economy. *Organised Crime in European Businesses*, s. 4–15. Taylor & Francis.

Bringselius, L. (2023). *Psykologisk trygghet. Att välkomna den som utmanar*. Stockholm: Volante.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Narkotikabrottslighetens organisationsmönster*. Rapport Brå 2005:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Vart tog alla pengarna vägen? En studie av narkotikabrottslighetens ekonomihantering*. Rapport Brå 2007:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Narkotikadistributörer. En studie av grossisterna*. Rapport Brå 2007:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Sexuell människohandel. En fråga om tillgång och efterfrågan*. Rapport Brå 2008:24. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Storskaliga skattebrott – En kartläggning av skattebrottslingens kostnader*. Rapport Brå 2011:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Otillåten påverkan mot företag. En undersökning om utpressning*. Rapport Brå 2012:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Den anmälda korrruptionen i Sverige. Struktur, riskfaktorer och motåtgärder*. Rapport Brå 2013:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Korruption i Myndighetsverige. Otillåten påverkan mot insider*. Rapport Brå 2014:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Intyget som dörröppnare till välfärdssystemet. En rapport om välfärdsbrott med felaktiga intyg*. Rapport Brå 2015:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Penningtvätt och annan penninghantering. Kriminella, svarta och grumliga pengar i legal ekonomi*. Rapport Brå 2015:22. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Bedrägeribrottsligheten i Sverige. Kartläggning och åtgärdsförslag*. Rapport Brå 2016:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Kriminell infiltration av företag*. Rapport Brå 2016:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Kriminella nätverk och grupperingar. Polisens bild av maktstrukturer och marknader*. Rapport Brå 2016:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Otillåten påverkan mot myndighetspersoner. En uppföljning*. Rapport Brå 2016:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2017). *Att förebygga och hantera påverkansförsök. En handbok*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018). *Relationen till rättsväsendet i socialt utsatta områden*. Rapport Brå 2018:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Skjutningar i kriminella miljöer. En intervjustudie*. Rapport Brå 2019:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Tystnadskulturer. En studie om tystnad mot rättsväsendet*. Rapport 2019:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Penningtvättsbrott. En uppföljning av lagens tillämpning*. Rapport Brå 2019:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2021). *Narkotikamarknader. En studie av smuggling, gatuförsäljning, internethandel och köpare*. Rapport Brå 2021:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2022). *Välfärdsbrott mot kommuner och regioner. Fel och oegentligheter bland företag och föreningar*. Rapport Brå 2022:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2023). *Utsatthet bland förtroendevalda. Delredovisning: Otillåten påverkan av systemhotande aktörer*. PM. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2023). *Barn och unga i kriminella nätverk. En studie av inträde, brott, villkor och utträde*. Rapport Brå 2023:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Calamunci, F. och Drago, F. (2020). The Economic Impact of Organized Crime Infiltration in the Legal Economy: Evidence from the Judicial Administration of Organized Crime Firms. *Italian Economic Journal* 6(3).

Campana, P. och Varese, F. (2018). Organized crime in the United Kingdom: illegal governance of markets and communities. *British journal of criminology*. Vol. 58, Nr 6, November 2018, s. 1381–1400.

Cummings, L. och Stepnowsky, P. (2010). My Brother's Keeper: An Empirical Study of Attorney Facilitation of Money-Laundering Through Commercial Transactions. *U of Maryland Legal Studies Research*, Paper Nr. 2010–32.

Engdahl, O. (2012). Arbetsplatsstölder som resultat av upplevda orättvisor, svek och misstro. I: Pettersson, L. och Pettersson, T. (2012). *Kontrollens variationer*, s. 163–187. Lund: Studentlitteratur AB.

Engdahl, O. (2014). Ensuring regulatory compliance in banking and finance through effective controls: The principle of duality in the segregation of duties. *Regulation & Governance*, 8(3), 332–349.

Engdahl, O. (2017). Prevention of white-collar crime through licensing: The case of the licensing of employees in the Swedish securities industry. *Security Journal*, 30(2), 385–400.

Europeiska unionens råd (2000). *Revidering av dok. 6204/2/97 ENFOPOL 35 REV 2 på grundval av dok. 8469/1/99 CRIMORG 55 REV 1*. CRIMORG 111, ENFOPOL 54. Diarienummer: 10415/00, Bryssel den 3 augusti 2000.

Europol (2023). *Criminal networks in EU ports. Risks and challenges for law enforcement*. Europol/ The Security Steering Committee of the ports of Antwerp, Hamburg/Bremerhaven och Rotterdam. Haag: Europol.

Gounev, P. och Ruggiero, V. (red.) (2012). *Corruption and organized crime in Europe. Illegal partnerships*. London: Routledge.

Gunnarson, C. (2023). *Den sårbara staten. En forskningsöversikt om hur organiserad brottslighet påverkar stat och kommun*. Stockholm: SNS.

Göteborgs Stad, Stadsledningskontoret. (2022). *Lägesbild över otillåten påverkan och tystnadskulturer i Göteborgs Stad. Kartläggning*. Göteborgs Stad, Stadsledningskontoret.

Holmberg, C. och Enander, V. (2005). *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*. Ystad: Kabusa.

Johansen, Per-Ole (1996). *Nettverk i gråsonen. Et perspektiv på organisert kriminalitet*. Norge: Ad Notam Gyldendal.

Klima, N. (2011). The Goods Transport Network's Vulnerability to Crime: Opportunities and Control Weaknesses. *European Journal on Criminal Policy & Research*. Vol. 17/ 3.

Kleemans, E. (2007). Organized Crime, Transit Crime, and Racketeering. *Crime and Justice*, 35(1), s. 163–215.

Kleemans, E. och Van de Bunt, H. (2008). Organised crime, occupations and opportunity. *Global Crime* 9(3): 185–197.

Kleemans, E. och De Poot, C. (2008). Criminal Careers in Organized Crime and Social Opportunity Structure. *European Journal of Criminology* 5(1), s. 69–98.

Kleemans, E. (2014). Theoretical perspectives on organized crime. *The Oxford Handbook of Organized Crime* (s. 32–52).

- Kleemans, E., Van Koppen, V. (2020). Organized Crime and Criminal Careers. *Crime and Justice* 49(1). The University of Chicago.
- Kramer, J., Blokland, A., Kleemans, E och Soudijn, M. (2023). Money laundering as a service: investigating business-like behavior in money laundering networks in the Netherlands. *Trends in Organized Crime*, open access. <https://doi.org/10.1007/s12117-022-09475-w>
- Kruisbergen, E., Van de Bunt, H. och Kleemans, E. (2013). *Organized crime in the Netherlands*. Fourth report of the Dutch Organized Crime Monitor.
- Kruisbergen, E., Kleemans, E. och Kouwenberg, R. (2015). Profitability, Power, or Proximity? Organized Crime Offenders Investing Their Money in Legal Economy. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 21, s. 237–256.
- Levi, M. (2020). *Lawyers, their AML regulation and suspicious transaction reporting*. Cardiff University.
- Levi, M. (2021). Making sense of professional enablers' involvement in laundering organized crime proceeds and of their regulation, *Trends in Organized Crime* 24 (1), s. 96–110.
- Levi, M. (2022). Lawyers as money laundering enablers? An evolving and contentious relationship. *Global Crime*. Vol 23, nr 2, s. 126–147.
- Mars, G. (1994). *Cheats at work. An anthropology of workplace crime*. Cambridge: Dartmouth publishing company.
- McGrath, J., och Walker, C. (2022). Regulating ethics in financial services: Engaging industry to achieve regulatory objectives. *Regulation & Governance*, 17 (3), 791–809.
- Middleton, D. och Levi, M. (2004) The role of solicitors in facilitating 'Organized Crime': Situational crime opportunities and their regulation. *Crime, Law and Social Change*, 42, s. 123–161.
- Middleton, D. (2005). The legal and regulatory response to solicitors involved in serious fraud. *British Journal of Criminology*, 45, 810–836.
- Middleton, D. och Levi, M. (2015). Let sleeping lawyers lie: Organized crime, lawyers and the regulation of legal services. *British Journal of Criminology*, 55(4), s. 647–668.

Morgan, A. och Dowling, C. (2021). *Enablers of illicit drug trafficking by organised crime groups*. Australian institute of criminology, Serious and organized crime research laboratory, nr. 665, Trends and issues.

National Insider Threat Center (2018). *CERT Common Sense Guide to Mitigating Insider Threats*, 6th edition, December 2018. Technical Report CMU/SEI-2018-TR-010. Carnegie Mellon University, Software Engineering Institute.

Nordin, M. (2018). Does eligibility for tertiary education affect crime rates? Quasi-experimental evidence. *Journal of Quantitative Criminology*, 34, s. 805–829.

OCTA (2007). *EU organised crime threat assessment*. Europol 2007.

OECD (2021), *Ending the Shell Game: Cracking down on the Professionals who enable Tax and White Collar Crimes*, OECD, Paris.

Polismyndigheten (2017). *Myndighetsgemensam lägesbild om grov organiserad brottslighet 2018-2019*. Stockholm: Polismyndigheten.

Polismyndigheten (2019). *Kriminella nätverk inom den organiserade brottsligheten i polisregion Stockholm*, Polisregion Stockholm, Underrättelseenheten september 2019.

Polismyndigheten. (2021 a). *Nationell riskbedömning av penningtvätt och finansiering av terrorism i Sverige 2020/21*. Polismyndigheten. Diarienummer: A052.211/2021.

Polismyndigheten. (2021 b). *Penningtvätt via växlingskontor*. Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen. Dnr: A653.966/2021, Saknr. 423.

Polismyndigheten (2023). *Myndighetsgemensam lägesbild. Organiserad brottslighet 2023*. Stockholm: Polismyndigheten.

van Putten, C. (2012). The process of extortion: problems and qualifications. I: Gloeders, *Conference on Extortion Racket Systems*. Wien: Wiens universitet.

Riksdagens protokoll 2023/24:46. Måndagen den 11 december.
<https://data.riksdagen.se/fil/22CF67B7-AEE1-4B64-B737-10B2D7382BE8>

Rostami, A., och Mondani, H. (2024). *Kriminella entreprenörer – en studie av den organiserade brottslighetens kopplingar till näringslivet*. Stockholm: Stockholms handelskammare.

Ruggiero, V. (2012). 1. Introduction: the organization of crime. I: Gounev, P. och Ruggiero, V. (red.) *Corruption and organized crime in Europe. Illegal partnerships*. London: Routledge

Savona, E., Riccardi, M. och Berlusconi, G. (2016). *Organised Crime in European Businesses*. London: Routledge.

Sergi, A. och Vannucci, A. (2022). The Secret Nexus. A Case Study of Deviant Masons, Mafia and Corruption in Italy. *The British Journal of Criminology*, Vol. 63, Nr. 5, s. 1165–1183.

SOCTA (2021). European Union Serious and Organised Crime Threat Assessment. A corrupting influence: The infiltration and undermining of Europe's economy and society by organised crime. Europol 2021.

Soudijn, M. (2012). Removing excuses in money laundering. *Trends in Organized Crime*, 15, s. 146–163.

Statens offentliga utredningar, SOU 2011:80. *Informationsutbyte vid samarbete mot grov organiserad brottslighet*. Slutbetänkande av Utredningen om informationsutbyte vid brottsbekämpning m.m. Stockholm: Fritzes.

Statens offentliga utredningar, SOU 2015:25. *En ny säkerhetsskyddslag*. Betänkande av Utredningen om säkerhetsskyddslagen. Stockholm: Fritzes.

Statens offentliga utredningar, SOU 2021:35. *En stärkt rättsprocess och en ökad lagföring*. Betänkande av Utredningen om en stärkt rättsprocess och en ökad lagföring.

Statens offentliga utredningar, SOU 2021:42. *Stärkta åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism*. Stockholm: Fritzes.

Staring, R. m.fl. (2019). *Drug crime in the port of Rotterdam: about the phenomenon and its approach*. Rotterdam: Driehoek Plus.

Sveriges Kommuner och Regioner (2022). *Frågor och svar registerkontroll inom förskoleverksamhet, skola och skolbarnomsorg*. November, 2022. <https://skr.se/skr/arbetsgivarekollektivavtal/arbetsrattlagar/fragorochs>

<var/fragorochsvarregisterkontrollinomforskoleverksamhetskolaochskolbarnsomsorg.11705.html>. Hämtad 2023-11-30.

Säkerhetspolisen. (2023). *Vägledning i säkerhetskydd – Personalsäkerhet*. Januari, 2023. Stockholm: Säkerhetspolisen.

Transcrime (2018). *Mapping the risk of serious and organised crime infiltration in Europe. Final report of the MORE project*. Milano: Transcrime – Università Cattolica del Sacro Cuore.

Williams, M., Levi, M., Burnap, P. och Gundur, R.V. (2018). Under the Corporate Radar: Examining Insider Business Cybercrime Victimization through an Application of Routine Activities Theory. *Taylor & Francis*.

Winter, H. m.fl. (2017). *Criminal influence over local public administrations – English summary*. Nederländerna, Den Haag: WODC. Hämtad från:
<https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/2284?show=full>

World economic forum. (2012). *Organized Crime Enablers*. Milano: Global Agenda Council on Organized Crime.

Wästerfors, D. (2004). *Berättelser om mutor. Det korruptas betydelse bland svenska affärsmän i Öst- och Centraleuropa*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Økokrim. (2022). *Indikatorer korrupsjon*. Oslo: Økokrim.

Artiklar

Aftonbladet 2023,
<https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/BWpJRw/kvinna-vid-attundatingsratt-lackte-uppgifter-till-gangman> Hämtat: 2024-02-14

Dagens Nyheter 2023, <https://www.dn.se/sverige/forsok-till-infiltration-okar-i-kriminalvarden/> Hämtat: 2024-02-14

Expressen 2023, <https://www.expressen.se/nyheter/polisens-larm-infiltreras-av-gangkriminella/> Hämtat: 2024-02-14

Sveriges Radio 2023, <https://sverigesradio.se/artikel/polischefen-sa-arbetar-vi-mot-kriminella-insiders-pa-banker> Hämtat: 2024-02-14

Bilageförteckning

Bilaga 1	Användningsområden för en möjliggörare	102
----------	--	-----

Bilaga 1 Användningsområden för en möjliggörare

Modellen baseras på hur svensk och internationell forskning beskriver möjliggörarens handlingar i olika sektorer och yrkesroller. Modellen utgår från hypotesen att möjliggörare bistår kriminella nätverk på olika sätt beroende på om de behövs för att 1) underlätta brottslighet, 2) genomföra brott, 3) undgå upptäckt, 4) undgå eller påverka straffrättsliga påföljder eller andra åtgärder, eller 5) omsätta brottsvinster i den legala ekonomin. I vissa fall överlappar kategorierna varandra.

I den tidigare forskning som framgår av referenslistan, framkommer att handlingar som möjliggörare bistår kriminella nätverk med exempelvis inkluderar att lämna ut information och ge råd om hur verksamheter fungerar, skapa osanna intyg, bevilja tillstånd, transportera illegala varor, påverka rättsprocessen till den kriminellas fördel och hantera brottsvinster så att de kan användas i legala sektorer.

Modellen har legat till grund för våra intervjuguider och kodmallar för ärenden och andra underlag.

Hypoteser om vad möjliggörare (MG) bistår kriminella nätverk med och varför

<p>MG underlättar brottslighet genom att:</p>	<p>MG genomför brott genom att:</p>	<p>MG bistår till att undgå upptäckt genom att:</p>	<p>MG bistår till att reducera straffrättsliga påföljder och andra sanktioner genom att:</p>	<p>MG bistår till att omsätta brottsvinster i den legala ekonomin genom att:</p>
<ul style="list-style-type: none"> • tillhandahålla brottsverktyg • skapa bolag • erbjuda rådgivning (om hur systemen ser ut och fungerar) • informera om lämpliga tillfällen för brott • informera om brister eller luckor i rutiner och regelverk • ge tillstånd • ge en kvalitetsstämpel på finansiella rapporter eller transaktioner • tillhandahålla information om måltavlor för brottsligheten. 	<ul style="list-style-type: none"> • transportera varor • erbjuda försäljningskanaler av kriminella varor och tjänster • genomföra utbetalningar • överlämna hotbrev och instruktioner från anstalt. 	<ul style="list-style-type: none"> • undvika att agera i samband med olika former av kontroller (titta åt ett annat håll) • stänga av varningssignaler och liknande system • skapa så pass legitima upplägg att det råder osäkerhet om de är brottsliga eller inte • ge information om att t.ex. ligga lågt • ge information om hur kontrollresurser kommer att riktas i närtid. 	<ul style="list-style-type: none"> • påverka rättsprocessen genom att exempelvis förstöra eller skapa osäkerhet kring bevis • designa alltför komplexa och storskaliga upplägg för att någon kontrollinstans ska märka med att ta sig an dem • avleda kontrollinstanser från de allvarigare brotten genom att få dem att fokusera på de mindre viktiga. 	<ul style="list-style-type: none"> • legitima illegala transaktioner • få osanna underlag och fakturor att framstå som korrekta samt motivera transaktionen • möjliggöra konsumtion och investeringar.
<p>Aktuella sektorer för ovanstående handlingar är:</p> <ul style="list-style-type: none"> • myndigheter som registrerar identiteter och bolag • privata och offentliga verksamheter med stora värden • tillsynsmyndigheter • finansiell sektor (banker, kreditföretag m.m.) • bolagsbildare • företagsmäklare • rättsväsendet (Polismyndigheten, Kriminalvården) • juridisk expertis (advokater, oberoende jurister). 	<p>Aktuella sektorer för ovanstående handlingar är:</p> <ul style="list-style-type: none"> • privata verksamheter med inriktning på transport och logistik • myndigheter och andra som ansvarar för kontrollen på fältet (Tullverket, Polismyndigheten) • webbhotell och liknande utbetalande myndigheter, kommuner, regioner, stiftelser • Kriminalvården, advokater och liknande. 	<p>Aktuella sektorer för ovanstående handlingar är:</p> <ul style="list-style-type: none"> • myndigheter och andra som ansvarar för ingripanden och kontroller av olika slag (Polismyndigheten, Tullverket, utbetalande myndigheter, kommuner, regioner, banker och andra verksamhetsutövare) • juridisk och finansiell expertis (advokater, oberoende jurister, skatterådgivare, bokförare, revisorer m.fl.). 	<p>Aktuella sektorer för ovanstående handlingar är:</p> <ul style="list-style-type: none"> • juridisk och annan expertis (advokater, oberoende jurister, finansiella rådgivare) • rättsväsendet (Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten) • tillsynsmyndigheter, utbetalande myndigheter, kommuner, regioner (verksamheter som utreder och utfärdar sanktioner). 	<p>Aktuella sektorer för ovanstående handlingar är:</p> <ul style="list-style-type: none"> • finansiell sektor (banker, kreditföretag, m.m.) • finansiell och juridisk expertis (rådgivare) • verksamhetsutövare inom konsumtion och investeringar (fastighetsmäklare, bilhandlare, juvelerare, klockhandlare m.fl.) • utbetalande myndigheter, kommuner, regioner, stiftelser.

Möjliggörare, det vill säga personer som genom sin anställning eller sitt uppdrag i det legala samhället hjälper kriminella nätverk, har uppmärksammats alltmer både i media och av svenska myndigheter. På uppdrag av regeringen har Brottsförebyggande rådet (Brå) närmare undersökt möjliggörarens roll och funktion för kriminella nätverk i dag. Studien bygger huvudsakligen på intervjuer med personer inom exempelvis säkerhets- och internetredarfunktioner, men inkluderar även personer med koppling till kriminella nätverk. Till detta kommer en analys av ärenden och krypterade chattmeddelanden mellan personer i kriminella nätverk.

Rapporten visar att möjliggörare används av kriminella nätverk för att underlätta, effektivisera och diversifiera den kriminella affärsverksamheten, delvis som ett svar på ökat och stärkt arbete mot organiserad brottslighet. Den visar även hur möjliggörare många gånger är svåra att upptäcka och utreda av arbetsgivare, samtidigt som de riskeras att prioriteras bort i brottsutredningar. Att stärka verksamheter genom utbildning, riskanalyser, åtkomstbegränsning och en trygg arbetsmiljö diskuteras som några sätt att förebygga och motverka möjliggörare på arbetsplatsen.

Rapporten är tänkt som ett underlag för myndigheter, andra offentliga och privata aktörer för att kunna förebygga och förhindra påverkan från organiserad brottslighet i den egna verksamheten.

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

Box 1386/Tegnérgatan 23, SE-111 93 STOCKHOLM
Tel +46 (0) 8 527 58 400, registrator@bra.se, www.bra.se

urn:nbn:se:bra-1159